

Keskkool ja keskhariidus 1919–1940. Õie Elango

1. Keskhariidussüsteemi väljakujunemine

Esialgu jäid töötama tsaariaegsed keskhariiduskoolide tüübid. nende hulgas olid I - VIII klassilised gümnaasiumid, kus õpetus kestis 4. - 11.¹ õppeaastani. I - VII klassiga reaalkoolides olid ülekaalus reaaloõppeained ja õpetus kestis 4. 10. õppeaastani. I - VII klassiga reaalgümnaasiumides olid ülekaalus reaalained, õpetus kestis 4. - 11. õppeaastani. Õhtukeskkoolid täiskasvanuile olid V - VIII klassiga ning õpetus kestis 8. - 11. õppeaastani. Kuigi aastail 1919 - 1922 ei kehtinud ühtluskooli põhimõtetele rajanevat keskkooliseadust, järgiti siiski seda põhimõtet ning seadustati esialgsel kujul ühenduses 1920. aasta algkooliseadusega. Kõigil algkoolikursuse lõpetanuile oli keskkooli astumise õigus ilma eksamita, ainult ruumipuudusel olid ette nähtud võistluseksamid. Koos algkooli kohustuslikuks nimetamisega toimus järk-järgult tsaariaegse keskhariiduskooli ettevalmistus- ja alamate klasside sulgemine esialgu esimese nelja õppeaasta piirides. Keskkooli suhtes kehtis ka neil aastail kooli emakeelsuse ja ilmalikkuse põhimõte.

Pärast algkooliseaduse (1920) vastuvõtmist asuti keskkooliseaduse väljatöötamisele. Õpetajate IV üldkongress võttis 1920. aastal keskkooli kohta vastu järgmised põhimõtted: 1) keskkool on 6-aastasele algkoolile järgnev ühtluskooli teine aste, mis kestab viis aastat; 2) keskkool on kõigile kättesaadav ja maksuta; 3) keskkooli ülesandeks on kasvatada avara maailmavaatega ning loova töövõimega inimesi ja oma kasvandikke ette valmistada kõrgema hariduse saamiseks. Üldhariiduslike keskkoolide kõrval peeti vajalikuks kutsekeskkoole.² Need põhimõtted said aluseks demokraatliku haridustegelase Jüri Annussoni (sel ajal Eesti Õpetajate Liidu esimees ja Riigikogu hariduskomisjoni esimees) 1921. aastal välja töötatud keskkooliseaduse eelnõule.

Keskkooliseaduse eelnõu esitati Riigikogule 4. aprillil 1921. Samal ajal töötas Haridusministeerium konservatiivse haridusministri Heinrich Baueri juhtimisel välja oma eelnõu. See nn. avalikkude üldhariiduslike keskkoolide seaduse eelnõu esitati valitsuse poolt Riigikogule 14. oktoobril 1921. Sama aasta juunis oli J. Annussoni koostatud eelnõu õpetajate V üldkongressil põhjalikult läbi arutatud ja tunnistatud vastuvõetavaks. Seepärast võib seda nimetada õpetajate seaduseelnõuks.

¹Eesti Riigiarhiiv, f. 1108, nim. 1, s. 85, l. 92.

²ERA, f. 1108, nim. 3, s. 90, l. 222 - 225.

Õpetajate eelnõu järgi pidi keskkool, nagu algkoolgi olema maksuta ja usuõpetuseta. Linna- ja maakonna omavalitsused pidid avama keskkoole vastavalt õppida soovijate arvule. Keskkooli alamasse klassi pidi vastu võetama 6-klassilise algkooli lõpetanud ilma eksamiteta. Seaduse jõustudes tuli keskkoolide ettevalmistus- ning alamad klassid muuta kuueaastase kursusega algkooliklassideks. Keskkool pidi olema 5-aastase kursusega ning võis olla ühis- või lahuskool.³ See eelnõu peegeldas linna- ja maarahva laialdaste kihtide huvisid.

Valitsuse eelnõu järgi oli keskkool maksuline ja usuõpetusega (õpilastele mittekohustuslik, koolile kohustuslik). Uute keskkoolide avamise pidi valitsus otsustama Haridusministeeriumi ettepanekul igal juhul eraldi. Et selle seaduseelnõu järgi keegi polnud kohustatud avama keskkoole õppida soovijate arvule vastavalt, siis peeti võimatuks õpilasi keskkooli vastu võtta ilma eksamiteta. Keskkooliga võis olla ühendatud 6-klassiline algkool või selle kaks vanemat klassi. Väga võimukas oli valitsuse eelnõu järgi koolijuhataja, kellel oli õigus esitada õpetajaid valimiseks ja tagandamiseks, anda õpetajaile juhendeid nende õpetus- ja kasvatustöös, teha neile märkusi ja hoiatusi.⁴ Valitsuse eelnõu peegeldas jõukamate, konservatiivselt meelestatud rahvakihtide huve.

Oli ka kolmas projekt, mille autoriks oli riigikoolinõunik Friedrich Volrad Mikkelsaar. Tema seaduseelnõule Haridusministeerium ei andnud käiku, sest see näis liiga novaatorlikuna. Fr. V. Mikkelsaar oli tuttav Lääne-Euroopa ja USA uuema pedagoogilise kirjandusega ja võttis sealt oma projekti kutsekallakuga üldharidusliku keskkooli idee. Sellest laenas H. Bauer oma projekti võimaluse asutada mitmesuguste harudega keskkoole.⁵

1922. aasta keskkooliseadus. Riigikogu hariduskomisjon otsustas võtta oma töö aluseks J. Annusoni projekti ning selles kasutada valitsuse projektist teatud elemente.⁶ Hariduskomisjoni töö tulemusena valmis avalikkude üldhariduskeskkoolide seaduse eelnõu, mis esitati Riigikogule 15. septembril 1922. See nägi ette emakeelse, maksuta ja usuõpetuseta keskkooli viieaastase kursusega. Algkooli 5. - 6. õppeaastale vastavaid klasse

³Kasvatus, 1921, nr. 13 - 14, lk. 209.

⁴Kasvatus, 1921, nr. 20, lk. 311, 312.

⁵E. Nurmiste, Tallinna Tehnikum 1915 - 1940. Eesti NSV Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi Raamatukogu Arhiivifond, s. 3488, lk. 30.

⁶Kasvatus, 1922, nr. 11, lk. 172.

polnud ette nähtud. Eelnõu katsus Haridusministeeriumi, koolivalitsuste ja keskkoolidirektorite võimupiire vähendada ning kooli hoolekogu ja pedagoogikanõukogu kompetentsi suurendada.⁷

Riigikogus asusid parempoolsete parteide esindajad keskkooliseaduse projekti demokraatlikke põhimõtteid ründama. Maksuta ja usuõpetuseta keskkooli küsimuses arenesid ägedad vaidlused. Seaduseelnõu III lugemisel otsustati napi häälteenamusega, et keskkool on ilma usuõpetuseta, kuid põhimõte, et keskkool on maksuta, lükati Riigikogu enamuse poolt tagasi.⁸ Kahehäälse enamusega pääses võimule H. Baueri poolt esitatud seisukoht, et keskkooli juures võivad tegutseda algkooli viimased klassid.⁹ Seevastu H. Baueri ettepanek, fikseerida keskkooli eesmärgina "isamaaliselt mõtlevate riigikodanike" kasvatamine, lükati enamuse poolt tagasi.¹⁰

7. detsembril 1922 Riigikogus vastu võetud avalikkude keskkoolide seadus,¹¹ kujutas endast kompromissi demokraatliku ja konservatiivse hariduspoliitilise suuna taotluste vahel. Seaduse järgi moodustas avalik keskkool ühtluskooli teise astme, ta oli emakeelne ja usuõpetuseta, tema ülesandeks oli "haritud kodanikkude kasvatamine ning õpilaste ettevalmistamine kõrgematesse õppeasutistesse astumiseks." Avalikke keskkooli pidasid ülal riik ja omavalitsused. Otsuse tegemise õigus uute koolide avamiseks kuulus valitsusele. Õppemaksu suuruse ja õppemaksust vabastamise alammäära pidi kinnitama Haridusministeerium kooli ülalpidaja ettepanekul. Avalike keskkoolide aset täitvaile erakeskkoolidele võis Haridusministeerium eelarve korras määrata rahalist toetust ja anda neile avalike koolide õigused.

Keskkooli nimetati gümnaasiumiks ja tema kursus pidi kestma vähemalt viis õppeaastat, mitte aga üle kuue õppeaasta. Keskkooli kursus jagunes kaheks astmeks. Alamaste (I - II kl.) ühise õppekavaga ja ülemaste (III - V kl.) erineva õppekavaga. Keskkooli ülemaste võis olla kutsekallakuga, näiteks tegutseda humanitaar-, reaal-, majapidamis-, tehnika-, kultuurtehnika, aia-, majandus-, põllumajandus-, sotsiaal jt. harudega. Teoreetiliste ainete kõrval leidsid neis käsitlemist praktilised ained ja oskused. neid harusid võis ühes

⁷Päevaleht, 1922, 23. mai.

⁸I Riigikogu protokollid 8. istungjärg, 1922, v. 799.

⁹Samas, v. 1063 - 1067.

¹⁰Samas, v. 798.

¹¹Riigi Teataja, 1922, nr. 155/156, lk. 749 - 756.

gümnaasiumis olla üks või mitu. Keskkool võis olla ühis- või lahuskool.

Seadus nägi ette, et keskkooli I klassi võetakse 6-klassilise algkooli lõpetanud eksamiteta. Kui soovijaid oli enam kui õppekohti koolis, siis toimusid võistluseksamid. Keskkooli lõputunnistus andis õiguse astuda kõrgkoolidesse ilma eksamita.

Keskkoolide haldamise osas valitses aastail 1919 - 1934 suhteline detsentralisatsioon. Riigikoolides (neid oli vähe, peamiselt õpetajate seminarid) määrati keskkooli juhtaja ametisse Haridusministeeriumi poolt, omavalitsuse koolides valis teda kooli ülalpidava omavalitsuse koolivalitsus ja registreeris ametisse Haridusministeerium. Õpetajate kandidaadid riigikoolides esitas Haridusministeeriumile kinnitamiseks koolijuhataja. Omavalitsuse koolides esitas koolijuhataja õpetajate kandidaate valimiseks kooli ülalpidava omavalitsuse koolivalitsusele. Valitud isikud esitati Haridusministeeriumile ametisse registreerimiseks. Igal keskkoolil oli pedagoogikanõukogu (koolijuhataja, õpetajad, kooliarst, hoolekogu esindaja ja 2 lastevanemate esindajat), kes tegeles kooli kasvatus- ja õpetusküsimuste lahendamisega. Majanduslike küsimustega tegeles kooli hoolekogu (2 pedagoogikanõukogu esindajat, 5 kooli ülalpidava asutuse esindajat, 2 lastevanemate esindajat, kooliarst, 1 esindaja iga asutuse või isiku poolt, kes toetas kooli majanduslikult vähemalt ühe viiendiku majanduskulude summa ulatuses).

Keskkooli(gümnaasiumi)seadus hakkas kehtima 1. augustist 1923. Selleks ajaks tuli avalikkudeks algkoolideks või algkooli klassideks muuta avalikkude keskkoolide ettevalmistus- ning alamad klassid, mis vastasid algkooli sunduslikkudele õppeaastatele (s.o. esimesele neljale õppeaastale). Seaduse järgi võisid erakeskkoolide juures ettevalmistusklassid alles jääda ka algkooli nelja esimese kohustusliku õppeaasta ulatuses. Seega jäi varakamatele lastevanematele võimalus kasutada õppemaksuga erakoole ja sel viisil - erakeskkoolide juures tegutsevate maksuliste algkooliklasside kaudu - kindlustada oma lastele keskkooli pääsemine eesõigustatud korras.

Tsaariaegse keskhariduskorraldusega võrreldes oli uus keskhariduskorraldus ühtluskooli põhimõtetele vastavam ja demokraatlikum.

1923. aasta rahvahääletusega muudeti usuõpetus algkoolidele kohustuslikuks õppeaineiks, kuid usuõpetuse küsimust keskkoolis rahvahääletus ei lahendanud. Juunis 1923 esitas parempoolsete parteide blokk Riigikogule "keskkoolide seaduse muutmise seaduse" usuõpetuse keskkoolile kohustuslikus muutmise eesmärgil. Hoolimata pahempoolsete

rahvasaadikute vastupanust läks keskkooliseaduse muutmise seadus lõpuhääletamisel Riigikogus 37 häälega 30 vastu läbi. Seega jäeti keskkooliseaduse vastavast paragrahvist välja sõnad, et keskkool on "ilma usuõpetuseta" ja lisati juurde täiendus: "usuõpetus on koolile sunduslik õppeaine, õpetajaile ja õpilastele aga vabatahtlik."¹²

Erakoolid töötasid algul 1914. aasta 1. juuli seaduse alusel. 1927. aastal hakkas kehtima nn. eraõppeasutuste seadus,¹³ mille kohaselt riik ja omavalitsus võisid kooli asutaja (ülalpidaja) soovil õpetajate palgad endi kanda võtta, kui eraõppeasutus täitis avaliku õppeasutuse ülesandeid. Erakoole, kus õpetajate palgad maksis riik, nimetati õigustega erakoolideks. Nende õpetajatel ja õpilastel olid samad õigused, mis avalikus koolis.

1934. aasta keskkoolireform. Alates 1925. aastast hakkas valitsevates ringkondades tekkima kehtiva koolikorralduse suhtes rahulolematust. Seoses Eesti sotsiaalmajandusliku arenguga ja eriti 1929. - 1933. aasta majanduskriisiga vähenes nõudmine üldhariduse saanud tööjõu järele ning suurenes kutsehariduse väärtus. Üldhariduslike keskkoolide õpilaste ja sellest tulenevalt ka üliõpilaste suhtelise arvu poolest ületas Eesti arenenud Lääne-Euroopa riike (vt. tabel 8). Parempoolsed poliitilised parteid ja konservatiivsed haridustegelased olid seisukohal, et kehtiv koolikorraldus ei vasta tegeliku elu nõuetele. Keskkooli reformikavade koostamisel peeti silmas kahte eesmärki: kitsendada algkoolist keskkooli pääsemist ja pikendada keskkooli õppeaega. Keskkooli õppeaja pikendamist peeti vajalikuks üliõpilaste ettevalmistamise taseme parendamiseks. Ülikooli õppejõudude üldine arvamine oli, et keskkooliõpilaste ettevalmistus ülikooli astumiseks pole paljudel juhtudel küllaldane. Kõik teaduskonnad soovisid keskkoolikursuse pikendamist ühe aasta võrra.¹⁴

Keskkooli reformimisel kujunes kaks suunda, mis ilmnesisid juba 1929. aastal gümnaasiumiõpetajate X kongressil. Konservatiivsete ringkondade esindaja Nikolai Kanni arvates pidi algastmeks jääma 4-klassiline (nelja)aastane algkool. Pärast seda pidi osa lapsi edasi õppima kaheaastases ülemalgkoolis, teine osa pidi astuma 4-klassilisse keskkooli ja sealt eksamitega 4-klassilisse gümnaasiumi või reaalkooli, millised valmistasid ette astumiseks ülikooli. Gümnaasiumite ja reaalkoolide arv ei tohtinud N. Kanni kava järgi tõusta üle 30, et piirata ülikooli astujate arvu. 4-aastases nn. põhikoolis ja 2-aastases

¹² II Riigikogu protokollid, 1. istungjärk, 1923, v. 259.

¹³Riigi Teataja, 1927, nr. 97, lk. 1065 - 1067.

¹⁴ERA, f. 1108, nim. 4, s. 8, l. 164, 165.

ülemalgkoolis ei pidanud olema võõrkeelte õpetamist. 6-klassilise algkooli lõpetanute jaoks nägi N. Kann ette täienduskoolid ja alamkutsekoolid.¹⁵ N. Kanni kava tähendas sisuliselt kahe erineva keskkoolisüsteemi loomist, millest üks pidi paratamatult kehvamate, teine jõukamate rahvakihtide kooliks.

N. Kanni kava ei leidnud gümnaasiumiõpetajate kongressil pooldamist. Paljud demokraatlikult meelestatud õpetajad olid arvamusel, et haridust ei saa üle produtseerida, et keskkooli poolt antav üldharidus oleks soovitatav võimalikult kõigile, ka lihtsama töö tegijad võiksid olla keskharidusega.¹⁶

Tartu koolinõunik Juhan Lang töötas välja oma reformi kava, mille järgi keskkooli ümberkorraldamisel tuli lähtuda 6-klassilisest kohustuslikust algkoolist. Sellele pidi järgnema 3-klassiline reaalkool või 6-klassiline gümnaasium. Gümnaasiumiõpetajate kongress võttiski vastu resolutsiooni, et tuleb lähtuda 6-klassilisest kohustuslikust algkoolist ja ülikooli viiv üldhariduslik keskkool peab olema 6-õppeaastaga.¹⁷

Rahvuslikku keskerakonda kuuluv haridusminister Hugo Kukke^{18*} võttis koolireformi aluseks J. Langi kava. 24. märtsil 1933 esitas ta valitsusele avalikkude keskkoolide seaduse muutmise seaduseelnõu, mille järgi keskkoolid pidid jagunema gümnaasiumideks (5-6 õppeaastaga) ja reaalkoolideks (3-4 õppeaastaga). Mõlema keskkooliutüübi aluseks oli 6-klassiline algkool, mille lõpetanuid tulnuks vastavate katsetega vastu võetama nii gümnaasiumi kui reaalkooli I klassi. Gümnaasiumi lõputunnistus pidi andma õiguse astuda eksamiteta ülikooli. Seni ametlikku koolivõrku kuuluva 42 keskkooli, 307 klassi ja 9330 õpilase asemel nähti tulevikus ette 31 gümnaasiumi 155 klassi ja 5425 õpilasega ning 25 reaalkooli 2500 õpilasega.^{19*} Seega pidi ametlikus koolivõrgus õppivate keskkooliõpilaste arv vähenema 1405 võrra ja lisaks sellele ülikooli viiv tee tunduvat kitsenema, kuna osal keskkooliõpilastel tuli leppida vaid 3-klassilise reaalkooliga.

3-klassiline reaalkool osutus selle eelnõu järgi ummikkoolitüübiks, mis oli määratud neile, kes ei tahtvat astuda ülikooli. Reaalkoolis tuli õppeainete käsitlemisel rõhutada eeskätt nende praktilist rakenduslikku külge ja teoreetilise tähtsusega küsimused tahaplaanile jätta.

¹⁵Samas, nim. 3, s. 134, l. 6.

¹⁶Kasvatus, 1929, nr. 5, lk. 227, 228.

¹⁷Samas, lk. 229.

^{18*} H. Kukke oli haridusministriks K. Pätsi valitsuses 2. nov. 1932 - 26. apr. 1933.

^{19*} Tegelikult töötas 1932/33. õppeaastal 69 keskkooli 422 klassi ja 12 275 õpilasega, sest kõik koolid ei kuulunud ametlikku koolivõrku.

Reaalkooli haridus pidi ette valmistama töötamiseks riigi- ja omavalitsusasutustes, eraettevõteteis ning koduses majapidamises.

Keskkooliseaduse muutmise eelnõu saadeti seisukohavõtmiseks koolivalitsustele. Maa- ja väikelinnade koolivalitsused asusid kavatsetava reformi suhtes eitavale seisukohale, sest seaduseelnõule lisatud keskkoolide võrgukava seadis Tallinna ja Tartu eesõigustatud seisukorda, neile pidi jääma üle poole gümnaasiumiklassidest.²⁰ Koolivalitsused protesteerisid üksmeelselt kavatsuse vastu muuta maa- ja väikelinnade gümnaasiumid reaalkoolideks, märkides õigustatult, et reform takistaks maalastel kesk- ja kõrgema hariduse saamist. Reaalkooli tüüp sai täiesti eitava hinnangu.

Koolivalitsuste eitava suhtumise ja samuti järjekordse valitsuskriisi tõttu jäi koolireform seekord teostamata. Ka järgnev J. Tõnissoni valitsus, kelle tähelepanu hõivasid teised küsimused, ei asunud koolireformi ellu viima, kuigi selle valitsuse haridusminister K. Koni täielikult pooldas Langi-Kukke reformikava.

Soodus olukord keskkoolireformi elluviimiseks saabus pärast 1934. aasta riigipööret. Nüüd aga ei tulnud enam arvesse liberaalkodanliku suuna reformikava, vaid vabad käed sai autoritaarse režiimi haridusminister N. Kann, kes asus teostama põllumeestekogude partei ja omaenda ammuseid plaane. N. Kanni toetas 1933. aastal asutatud keskkooliõpetajate ühing (EKESKO), mida suunasid keskkoolidirektorid. Keskkooli õppeaja pikendamine algkooli arvel tõotas keskkooliõpetajaile tundide arvu suurenemist ja palgatingimuste parandamist. Igale keskkoolile pidi reform võimaldama rohkem normile vastava tundide arvuga nn. määralisi õppejõude (õpetajaid).

25. mail 1934 anti riigivanema poolt dekreedina keskkoolide seadus,²¹ mille järgi keskkooli I klassi võeti algkooli IV klassi lõpetanud ja keskkoolikursus kestis viis õppeaastat. Koolide või klasside avamine võis toimuda ainult riigivanema otsuse põhjal. Teise dekreediga 29. maist²² pandi alus 3-klassilisele gümnaasiumile, mille I klassi pidi võetama keskkoolikursuse lõpetanud vastava valiku põhjal. Gümnaasium võis olla humanitaar- või reaaloõppeharudega.

Algkooli VI klassi lõpetanud võisid astuda keskkooli III klassi. Erinevate õppeprogrammide tõttu eeldas aga algkooli VI-st klassist keskkooli astumine põhjalikke

²⁰ERA, f. 1108, nim. 3, s. 71, l. 71.

²¹Riigi Teataja, 1934, nr. 47, lk. 901 - 903.

²²Samas, lk. 907 - 909.

lisaõpinguid keskkooli algklasside kursuse järgi. 1934. aasta sügisel avati uute keskkoolide I ja II klassid, kuid 3-klassilisi keskkooli peeti ajutisteks üleminekuaja nähtusteks. 1936/37. õppeaastast alates, mil 1934. aastal keskkooli I klassi astunud õpilased pidid jõudma III klassi, oli N. Kannil plaanis üleminek puhtakujulisele 5-klassilisele keskkoolile, mis ähvardas algkooli VI klassi lõpetajaid edasiõppimise taotlemisel suurte raskustega.

Kui enne võis omandada täieliku keskhariduse pärast 6-klassilist algkooli viie aastaga, siis nüüd oli maksulist keskkooli ette nähtud 8 (5 + 3) aastat, mis majanduslikult kehvematest kihtidest pärinevatel lastel tunduvalt keskhariduse omandamist raskendas. Kui 1919 - 1934 kehtinud koolikorraldus oli paljude maade koolisüsteemidest suhteliselt demokraatlikum, siis reform lähendas Eesti koolikorraldust Lääne-Euroopa maade dualistlikele koolisüsteemidele, mis ühtedele nägid ette alg- ja kutsehariduse ning teistele kesk- ja kõrgema hariduse.

1934. aasta koolireformi vastu arenes laialdane opositsiooniliikumine, mille esirinnas sammusid demokraatlikult meelestatud õpetajad. Eesti Õpetajate Liidu 12. üldkongress 24. - 25. augustil 1935. aastal võttis vastu otsuse, et "rahvahariduse üldise taseme tõstmiseks ja ühtluskooli põhimõtte säilitamiseks on tarvilik keskkooli I ja II klassi (5. - 6. õ.a.) õppekavade ühtlustamine algkooli V ja VI klassi kavadega sel määral, et kavade erinevust ei tekiks 6-klassilise algkooli lõpetanuile raskusi edasiõppimiseks keskkoolis alates selle III klassist."²³ Eesti Õpetajate Liidu asemikekogu koosolekul 31. oktoobril 1935 rõhutati, et tuleks tagasi pöörduda ühtluskooli süsteemi juurde, kuna uus kord tekitab eriti maalastele suuri raskusi. Nõuti, et Liidu juhatus astuks samme 3-klassiliste keskkoolide põhjendamiseks.²⁴ Artiklis "Kolmeklassiline keskkool ühtluskooli vajaliku lülina"²⁵ väitis J. Käis, et koolisüsteemis peab olema keskkooli tüüp, mis on kohandatud keskhariduse andmiseks 6-klassilise algkooli lõpetajaile.

Tartumaa õpetajatepäev 25. märtsil 1936, millest võttis osa ka haridusminister N. Kann, nõudis 3-klassiliste keskkoolide võrgu väljaarendamist üle terve maa ning maalastele kohtade arvu kindlaksmääramist protsentuaalselt maaelanike arvule. Nõuti 3-klassiliste keskkoolide õppekavade rajamist 6-klassilise algkooli tööle ja ühtlasi algkooli V ja VI klassi (5.-6. õ.a.) õppekavade ühtlustamist viieklassilise keskkooli I ja II klassi

²³Kasvatus, 1935, nr. 7, lk. 350.

²⁴Õpetajate Leht, 1935, 2. nov. nr. 44.

²⁵Õpetajate Leht, 1935, 29. nov., nr. 48.

õppekavadega.²⁶

Valgamaa põllumeeste kokkutulekul Valgas 18. aprillil 1936 käsitleti ka kooliküsimusi. Vastavas otsuses öeldi, et koolireform on teravas vastuolus ühtluskooli põhimõttega, mis pandi maksma Asutava Kogu poolt, ja "mis peab jääma meie vankumata päranduseks." märgiti, et koolireform soodustab klassivahe-tunde kasvamist, seades jõukamate vanemate lapsed pärast algkooli IV klassi lõpetamist eesõigustatud seisukorda kesk-, gümnaasiumi- ja kõrgema hariduse saamisel. Põllumehed ei olevat nii rikkad, et saata 12-aastasi lapsi linna kooli. Rõhutati, et keskkoolireform ei ole vastuvõetav ka rõhuvale enamusele linnarahvast, et see on "vaid mikroskoobi abil vaadetava kihikese soovide kohane." Nõuti, et kõik kesk-, kutse- ja muud koolid baseerugu vaid kohustuslikul 6-klassilisel algkoolil. Valga Ajutine Maavalitsus esitas põllumeeste kokkutuleku poolt üksmeelselt vastuvõetud seisukohad haridusministeeriumile ja riigivanemale, paludes neid arvesse võtta "kui maarahva rõhuva enamuse soovi."²⁷

Lisaks rahvahulkade opositsioonile ilmn sid koolireformi küsimuses vastuolud ka valitsevate ringkondade seas. Hariduspoliitilise opositsiooni ruuporiks muutus valitseva suuna häälekandja "Uus Eesti."²⁸ Autoritaarse režiimi sotsiaalse baasi kindlustamise huvides oldi sunnitud asuma keskkoolireformi revideerimisele. Riigivanema käskkirjaga²⁹ 11. maist 1936 vabastati N. Kann ametist ja saadeti pensionile.

Uuel haridusministril Aleksander Jaaksonil tuli rahva rahustamiseks kohe deklareerida, et 5-klassilise keskkooli kõrval jäävad püsima ka 3-klassilised keskkoolid. Mais 1936 töötati haridusministeeriumis välja nn. reaalkoolide seadus.³⁰

Poleemika neis küsimustes aga ei vaibunud, sest 1934. aasta reformi pooldajad nõustusid 3-klassilise keskkooliga ainult kui eritüübiga, mis juhib õpilasi tegelikku ellu, mitte gümnaasiumi.³¹ Ühtluskooli pooldajad seevastu nägid 3-klassilises keskkoolis koolisüsteemi üht lüli. Nii esines koolinõunike päeval 24. mail 1934 koolinõunik G. Reial, kes ühtluskooli põhimõtte pooldajana nõudis 3-klassilise keskkooli tunnustamist koolisüsteemi vajaliku lülina. Ta soovitas 1936. aasta kevadel keskkooli esimeste klasside

²⁶Päevaleht, 1936, 26. märts, nr. 84.

²⁷ERA, f. 1108, nim. 3, s. 140, l. 288 - 293.

²⁸Vt. Uus Eesti, 1936, 29. apr., nr. 115.

²⁹ERA, f. 1108, nim. 1, s. 846, l. 9a.

³⁰ERA, f. 1108, nim. 5, s. 62, l. 82.

³¹Samas, s. 217, l. 12.

asemel avada III klasse, et natukegi rahuldada suurt tungi viimastesse.³²

Keskkooli- ja gümnaasiumijuhatajate päeval 15. juunil 1936 arvas osa sõnavõtjaid, et 3-klassiline keskkool ei tohiks anda õigust gümnaasiumi ega ülikooli astumiseks, kuid enamik pooldas 3-klassilist keskkooli samade õigustega, mis on 5-klassilisel keskkoolil.³³

Haridusministeerium saatis 14. juulil 1936 koolivalitsuste juhatajaile, koolinõunikele, Õpetajate Liidule, keskkooliõpetajate koondisele EKESKO-le ja keskkoolijuhatajaile seisukoha võtmiseks 1934. aasta keskkoolide seaduse muutmise projekti (mõlemad (H. Baueri ja J. Langi - H. Kukke) variandid ja ühtlasi keskkoolide ning uute, 3-klassiliste gümnaasiumide võrgukava. 1937. aasta keskkooli seaduse muutmise taotles 3-klassilise keskkooli legaliseerimist. Esimeses variandis nimetati 3-klassilist keskkooli reaalkooliks ja 5-klassilist progümnaasiumiks, teises variandis vastavalt keskkooli reaalharuks (3 õ.-a.) ja humanitaarharuks (5 õ.-a.). Reaalkoolis (reaalharus) oli ettenähtud ühe võõrkeelega õpetamine. Juurdelisatud seletuskirjas öeldi: "Gümnaasiumi astumisel nõutakse õpilastelt kahe võõrkeelega tundmist. Sellepärast keskkooli reaalharu (reaalkooli) õpilane, kes kavatseb hiljem astuda gümnaasiumi, peab varakult ette valmistuma ka teises, keskkooli reaalharus (reaalkoolis) mitte õpetatavas võõrkeeles. See oleks ainuke raskus keskkooli reaalharu (reaalkooli) lõpetanul keskkooli humanitaarharu (progümnaasiumi) lõpetanu kõrval ..."³⁴

Eesti Õpetajate Liidu sekretariaat tuli selle küsimuse arutamiseks erakorraliselt kokku. Vastuseks Haridusministeeriumi ringkirjale teatati, et 3-klassiline keskkool tuleks võõrkeelte ja muu õppekava suhtes asetada võrdsele seisukohale 5-klassilise keskkooliga, et mõlemate koolide lõpetajad pääseksid gümnaasiumi. J. Käis oma kirjas haridusministeeriumile 25. juulist 1936. kaitses samuti mõlema keskkoolitüübi üheõigusluse põhimõtet, rõhutades, et teise võõrkeelega eraviisilise õpetamise vajadus reaalkoolist gümnaasiumi pääsemiseks, annab jällegi eesõiguse jõukamaile kodanikele, kes suudavad anda oma lastele teises võõrkeeles eraviisil õpetust. J. Käisi arvates tuli need raskused kõrvaldada sel teel, et mõlemas keskkoolitüübis ka teist võõrkeelt õpetatakse ühesugustel alustel.³⁵

Mõned koolivalitsused ja koolijuhatajad soovitasid reaalkooli lõpetajaile võimaldada

³²Samas, s. 140, l. 267.

³³Samas, l. 279 - 281.

³⁴ERA, f. 1108, nim. 9., s. 74, l. 136 - 143.

³⁵ERA, f. 1108, nim. 3, s. 74, l. 47.

edasiõppimist keskkooli reaalaru (reaalkoolile) rajatud gümnaasiumi reaalaru.

29. - 30. juulil 1936 korraldati Haridusministeeriumi koolivalitsuses nõupidamine keskkooli korraldamise küsimustes. Jõuti seisukohale, et praktilise elu nõudeid arvestades tuleb luua (legaliseerida) kolmeklassiline keskkool, mis baseeruks algkooli VI klassil. 5-klassiline keskkool otsustati ümber nimetada progümnaasiumiks, sest ta pidi valmistama ette gümnaasiumi astumiseks, ja 3-klassiline keskkool reaalkooliks, sest tema peaülesandeks pidi olema ettevalmistus kõrgematesse kutsekoolidesse ja ellu astumiseks. 3-klassilises keskkoolis teist võõrkeelt kohustusliku õppeainena ette ei nähtud. Leiti, et 3-klassilist keskkooli 5-klassilisega täiesti üheväärseks tehes kaoks viimase olemasolu mõte. 3-klassilise keskkooli lõpetaja pidi gümnaasiumi astumist taotledes võistleva 5-klassilise keskkooli lõpetajaga ühesugustel alustel.³⁶

Mais 1937 kehtestati riigivanema dekreediga "keskkoolide seaduse muutmise seadus",³⁷ mille § 3 järgi keskkool võis olla kahte tüüpi - progümnaasium (5 a.) ja reaalkool (3 a.). Seaduse järgi olid mõlema koolitüübi lõpetanuil ühesugused õigused. Õppeainete nimestik oli mõlemas sama. Kuid reaalkoolis oli vaid üks võõrkeel kohustuslik õppeaine, teist võõrkeelt õpetati reaalkoolis vabatahtliku õppeainena. Keskkoolile järgnevas 3-klassilises gümnaasiumis oli ette nähtud humanitaar- ja reaalaru. Reaalaru võis olla kahetüübiline: üks tüüp rõhutas matemaatikat ja loodusteadust, teine võõrkeeli ja loodusteadust.

1937. aasta keskkooliseadus tähistas teatavat kompromissi ühtluskooli taotleva demokraatliku suuna ja 1934. aasta keskkoolireformi pooldajate vahel. Ühtluskooli printsiip oli nüüd teatavas mõttes taastatud: kooliastmed järgnesid üksteisele. Oli aga välja kujunenud dualistlik koolisüsteem (4 + 5 + 3 ja 6 + 3 + 3). Reform lõi uue koolitüübi - 3-klassilise keskkooli (reaalkooli), mis andis *ümmarguse* keskhariduse ka neile õpilastele, kes gümnaasiumis edasi ei õppinud. Uus koolitüüp pidi võimaldama selektsiooni ja avama õpilastele suuremal arvul haridusteid, näiteks teise astme kutsekoolidesse. Keskkoolireformi positiivseks küljeks oli ka õpilaste ülikooli astumiseks parem ettevalmistamine, näiteks võõrkeelte põhjalikum õpetamine progümnaasiumides.

³⁶ERA, f. 1108, nim. 1, s. 74, l. 20 - 23.

³⁷Riigi Teataja, 1937, nr. 42, lk. 863 - 854.

2. Keskkoolide majanduslikud alused

Keskkoolide ametlikeks ülalpidajaiks olid nende asutajad, s.t. omavalitsused, erakoolidel seltsid ja eraisikud, riigikoolide puhul riik. Ametlikud ülalpidajad suutsid aga katta ainult vähese osa keskkoolide kuludest: neilt tuli 1922/23. õppeaastal vaid 25,8% keskkoolide sissetulekuist, kuna 74,2% moodustasid nn. kõrvalt saadud summad. Omavalitsuste osa eraldi võetuna moodustas keskkoolide sissetulekuist vaid 8,9%. Omavalitsuste väike osa olenes nende rahalisest kitsikusest, sest algkoolide üllapidamise kuludest oli suur osa omavalitsuste, eeskätt maakondade kanda. Juba algkoolivõrgu korraldamine (õpetajate palgad) kippus neile üle jõu käima.³⁸

Keskkoolide tähtsamaks sissetulekuallikaks oli riigi toetus ja õppemaks. Riigi osa moodustas 1922/23. õppeaastal 49,3% keskkoolide sissetulekuist ja õppemaks 32,7%.³⁹ Avalikkude keskkoolide seaduse järgi olid riigi kanda ainult õpetajate palgad, majanduslikud kulud pidid kandma omavalitsused. Kuid väikelinnade omavalitsused ei suutnud küllaldaselt rahuldada ka koolide majanduslikke nõudeid, mille tõttu riigi toetus nende sissetulekutes oli suurem keskmisest. Petseri gümnaasium töötas koguni riigikoolina.

Sissetulekud õppemaksust olid kõige väiksemad neis linnades kus majandusolud olid kõige raskemad: Petseris moodustasid õppemaksud ainult 5,3%, Haapsalus 7,2% ja Narvas 13,2% koolide sissetulekuist, seevastu Tallinnas 43,9%, Tartus 37,2% ja Pärnus 31,2%. Viimastes linnades asus võrdlemisi suur arv erakeskkoole, milliste pea-sissetulekuallikaks oli just õppemaks.

Maakondades asuvate keskkoolide seisukorda raskendas asjaolu, et nende õppemaksu kõrgus oli väga piiratud ning linnade võistlus andis tugevasti tunda: linnades moodustas õppemaks 33,1%, maakondades aga 28,6% kõigist sissetulekuist. Riigi toetus oli maakeskkoolidele eriti oluline. Linnade keskkoolide tuludest moodustas riigi toetus 35,5%, maa keskkoolidel 44,6%.⁴⁰

Et riik avalike keskkoolide seaduse kohaselt eeskätt avalikke keskkoolet pidi toetama, asetask erakeskkoolide ülalpidajad pearõhu õppemaksule. Kui vaadelda nn. kõrvalt saadud

³⁸Eesti Demograafia. Vihk I. Haridus Eestis. Tallinn, 1924, lk. 162.

³⁹Samas, lk. 164.

⁴⁰Eesti Demograafia, lk. 164.

summade jaotust, siis seltside poolt linnades ülalpeetavates koolides moodustas õppemaks 62,7% ja eraisikute koolides 64,6%, seevastu linnavalitsuste poolt ülalpeetavaid koolides 28,5% ja maavalitsuste poolt 19,8%.⁴¹

Avalike keskkoolide seaduse § 12 põhjal moodustasid sissetulekud õppemaksust kooli erisummad, mida tuli kasutada eeskätt õppevahendite muretsemiseks ja kehvemate õpilaste toetamiseks. Erakoolide suhtes see maksev ei olnud ja seepärast läksid nende sissetulekud õppemaksust kõigepealt õpetajate palkadeks, ning kooli teisi vajadusi rahuldati ainult võimaluste piires.

Mis puutub õppemaksu konkreetsesse suurusesse, siis oli see Eesti Vabariigi algaastail väiksem kui hiljem. 1919/20. õppeaastal oli see 200-400 marka aastas, nooremates klassides vähem, vanemates rohkem. 1921/22. õppeaasta I poolel võeti Tallinna keskkoolides õppemaksu 500 marka, II poolel aga juba 1250 marka, seega tuli sel õppeaastal maksta kokku 1750 marka, väljaspool linna elavatel lastevanematel aga kokku 2625 marka.⁴² 1922/23. õppeaastal olid vastavad summad 2500 ja 4000 marka aastas. Erakoolides oli õppemaks muidugi kõrgem, näiteks H. Kubu eragümnaasiumis Tallinnas 6000 marka aastas.⁴³ Teiste linnade keskkoolides oli õppemaks 2000-3000 marka aastas.⁴⁴ Teatud määral oli õppemaksu tõus (samuti nagu kõigi hindade ja palkade tõus) seotud rahaväärtuse pideva langusega neil aastail.

Keskkoolide väljaminekutest või kuludest moodustasid kõige suurema osa õpetajate palgad: 1922/23. õppeaastal olid need 63,1% kuludest, järgnesid palgad ametnikele ja teenijaile (7,1%), üür (3%), küte (5,7%), valgustus (1,6%), kooli korrashoidmine (1,2%), kantseleikulud (0,9%), õppevahendite muretsemine (4,6%), raamatukogude täiendamine (1,5%), õpilaste toetus (1,8%), inventari muretsemine (3,8%), majade parandamine (2,8%) ja muud kulud (2,9%).⁴⁵

Avalike keskkoolide seaduse § 13 kohaselt tuli kehvemaile andekaile õpilastele võimaldada keskkoolis õppimist nende õppemaksust vabastamise ja neile ülalpidamiseks ja õppetarvete muretsemiseks riigi abiraha määramise läbi, mille kogusumma iga aasta

⁴¹Samas, lk. 165.

⁴²TLA, f. 52, nim. 1, s. 46, l. 200.

⁴³ERA, f. 1108, nim. 5, s. 205, l. 10.

⁴⁴Samas, s. 153, l. 164, 165, 183.

⁴⁵Eesti Demograafia, lk. 167.

kohta tuli kindlaks määrata eelarve korras. 1919/20. õppeaastal vabastati õppemaksust 7% ja 1920/21. õppeaastal 10% õpilasi. Abiraha said 1919/20. õppeaastal 1% õpilastest keskmiselt 1000 marga suuruses summas ühe õpilase kohta ja 1920/21. õppeaastal 1,5% õpilastest vastavalt 2200 marka õpilase kohta.⁴⁶ Hiljem õpilaste õppemaksust vabastamise protsent keskkoolides tõusis, kõikudes 15 - 25 protsendini.⁴⁷

1922/23. õppeaastal kulutati õpilaste toetuseks riigi poolt ülalpeetavais koolides (enamiku neist moodustasid õpetajate seminarid) 1236 marka aastas keskmiselt ühe õpilase kohta, linnade koolides 77 marka. maakondade koolides 11 marka, seltside koolides 77 marka, eraisikute koolides 31 marka, linnade ja maakondade poolt ühiselt ülalpeetavais koolides 87 marka. Õppemaksust vabastamise summa oli kõige suurem linnade ja seltside poolt ülalpeetavais koolides.⁴⁸ Riigikoolides (seminarides) õppemaksu ei olnud.

Ühenduses ühe osa erakoolide võtmisega riigi keskkoolivõrku suurenes järgnevatel aastail riigi osa keskkoolide sissetulekuis. 1923/24. õppeaastal said keskkoolid riigilt 51,4% ja 1924/25. õppeaastal 53,4% oma tuludest 49,3% vastu 1922/23. õppeaastal.

Kulude osas olid suurenenud õpetajate palgad: need moodustasid 1924/25. õppeaastal 66,2% keskkoolide väljaminekuist, ametnike ja teenijate palgad 7,7%. Õpilaste toetuseks minevad summad olid vähenenud: kui 1922/23. õppeaastal moodustasid need väljaminekuist 1,8%, siis 1924/25. õppeaastal 1,1%.⁴⁹

Riigi osa keskkoolide ülalpidamises suurenes kuni 1927/28. õppeaastani, mil see ulatus 59,3 protsendini nende sissetulekutest. Õppemaksu osa samal ajal vähenes, mis ei tähenda õppemaksu tegelikku vähenemist, sest kulutused keskkoolile üldiselt suurenesid.

Õppemaks üksikutes linnades ja koolides oli erineva suurusega. 1926. aastal oli näiteks Tartu linna kõigis avalikes ja õigustega erakeskkoolides õppemaks 4500 marka (1928. aastast kehtivas vääringus 45 kr.) aastas, Narva avalikes keskkoolides 3000 marka aastas, Rakveres, Jõhvis ja Väike-Maarjas 4000 marka aastas., Võru eragümnaasiumides 5000 marka aastas, Räpinas 4500 marka, Abjas 4000 marka, Vändras 5000 marka aastas jne. Kõige suurem õppemaks oli saksa õppekeelega erakoolides, näiteks Tallinna "Eliisekooli" erinevates klassides ja erinevatel õpilaste kategooriatel ulatus see 9000 - 16 000 margani,

⁴⁶ERA, f. 1108, nim. 5, s. 90, l. 123.

⁴⁷Samas, nim. 3, s. 654, l. 75.

⁴⁸Eesti Demograafia, lk. 169, 170.

⁴⁹Eesti Statistika, 1926, nr. 60, l. 9.

Tallinna "Toomkoolis" 10 000.- kuni 15 000.- margani jne.⁵⁰ Võrdluseks olgu märgitud, et tööliste palgad ulatusid samal ajal 4000 - 8000 margani kuus. Töölis perekonna ühe liikme kohta oli kuu keskmine tulu 1926. aastal 2256 marka.

1920. aastate II poolel püsisid keskkoolide laekumised ja väljaminekud ning ka õppemaksu suurus enam-vähem stabiilsena. Muudatusi tõi suur majanduskriis aastail 1929-1933. Ühenduses üldise hariduskulude kärpimisega vähendati nüüd tunduvalt kulutusi keskkoolile: 3 miljonilt kroonilt 1928/29. õppeaastal langesid keskkooli kulud 1,7 miljoni kroonini 1933/34. õppeaastal.⁵¹

Majanduskriisi saabumisega (alates aastast 1928/29. hakkas vähenema ka riigi osa keskkoolide ülalpidamises. 1931. aastal kohustati avalike keskkoolide ülalpidajaid (omavalitsusi) kandma 20% õppejõudude palgast (seni olid need kogu ulatuses riigi kanda). Vajalike summade muretsemiseks tõstsid omavalitsused keskkoolide õppemaksu. Seni oli õppemaksu suurus enamikus avalike keskkoolide võrku kuuluvais koolides 30 kuni 60 krooni õppeaastas. 1931. aastal suurendas Tallinna linnavalitsus keskkoolide õppemaksu 40-lt kroonilt 50 kroonile (linna õpilastele) ja 60-lt 70-le kroonile (mujalt õpilastele). Tartu linnavalitsus kõrgendas õppemaksu 30-lt 50-le kroonile (linna õpilastele) ja 35-lt 60-le kroonile (mujalt õpilastele), Valga linnavalitsus 35-lt 55 kroonile õppeaastas jne.⁵²

Õpilaste õppemaksust vabastamise protsent keskkoolides ulatus 15-25-ni, keskmiselt vabastati 19,8%.⁵³ Mõistagi ei saanud selle protsendi juures vabastamise osaliseks veel kõik, kes seda vajasid. Näiteks Rakvere linna ühisgümnaasiumi lastevanemate komitee ja hoolekogu palvekirjas haridusministrile 14. veebruaril 1931.a. õppemaksu kõrgendamise puhul märgiti, et 1930/31. õppeaastal oli õppemaksust vabastamiseks ühisgümnaasiumile sisse antud 62 palvet, millest rahuldati 36. Ülejäänud 26 jäid rahuldamata "võimaluste puudusel", kuigi, nagu märgiti, ka nende 26 õpilase seisukord oli "tõesti raske ja kahetsemisväärne kurb". Juba 1930/31. õppeaasta I poolel tuli selle kooli pedagoogikanõukogul 7 õpilast kooliraha mittemaksmise tõttu koolist välja registreerida, kuigi siis kehtis õppemaks veel endises suuruses.⁵⁴

⁵⁰ERA, f. 1108, nim. 4, s. 5, l. 571 - 592.

⁵¹Eesti arvudes 1920 - 1935. Tallinn, 1937, lk. 276.

⁵²ERA, f. 1108, nim. 3, s. 654, l. 112, 125, 127, 136.

⁵³Samas, l. 75.

⁵⁴Samas, l. 78.

Alates 1930/31. õppeaastast hakkas õppemaksu osa keskkoolide sissetulekutes suurenema (vt. tabel 1).

Õpetajate ja kooliteenijate palgasumma vähenes, samuti majanduslikud kulud (küte, valgustus jne.).

1933/34. õppeaastaks olid kulutused keskkoolidele saavutanud oma madalaima taseme, järgnevalt hakkasid need vähehaaval suurenema (vt. tabel 2).

Kuigi keskkooli kulude üldsumma alates 1934/35. õppeaastast mõnevõrra suurenes, vähenesid kulutused ühele õpilasele veel mitme aasta vältel, saavutades oma madalaima taseme (118 krooni) 1935/36. õppeaastal. See oli tingitud keskkooliõpilaste arvu suurenemisest seoses 1934. aasta koolireformiga läks osa 5. - 6. õppeaasta õpilasi nüüd keskkooli koosseisu.

Kulude üldine suurenemine oli tingitud uute klasside avamisest. 1937/38. õppeaastal oli kulude suurenemise peapõhjuseks õpetajate palkade kõrgendamine alates 1. oktoobrist 1937. 1938/39. õppeaastal tõmmati kulude suurenemisele piir klasside koondamise ja õpetajate arvu vähendamisega.⁵⁵

1930. aastate teisel poolel jätkus riigi osa vähendamine keskkoolide ülalpidamises ja õppemaksu osatähtsuse kasv.

Valitsuse otsusega 26. juulist 1934 kinnitati avalikes keskkoolides aastane õppemaksu suurus. Kõige suurem oli õppemaks Tartu keskkoolides (70 kr. aastas), kõige väiksem Türi, Vändra ja Saaremaa keskkoolides (40 kr. aastas).⁵⁶ Kindlaks määrati õppemaksu suurus ka keskkoolivõrku arvatud erakoolides, näiteks J. Westholmi erakoolis 90 krooni aastas, E. Lenderi erakoolis 80 krooni aastas jne.⁵⁷ Õppemaksust võis kehvemaid ja andekamaid õpilasi vabastada 15% ulatuses õppemaksu kogusummast.⁵⁸ Seega alandas valitsus õppemaksust vabastamise normi. Varem võis see ulatuda kuni 25 protsendini õppemaksu kogusummast. Selle asemel tuli nüüd Vabadusristi kavalieride ja Vabadussõja invaliidide lapsed vabastada õppemaksust 50% ulatuses kõigis koolides normaalse õppeaja kestel.⁵⁹

Erakoolide ülalpidajaile tehti nüüd ettepanek muuta koolid sihtasutusteks, vastasel korral

⁵⁵Eesti Statistika, 1939, nr. 217, lk. 641.

⁵⁶Riigi Teataja, 1934, nr. 66, lk. 1193.

⁵⁷Riigi Teataja, 1934, nr. 70, lk. 1247.

⁵⁸ERA, f. 1108, nim. 1, s. 849, l. 53.

⁵⁹Riigi Teataja, 1934, nr. 105, lk. 1797 - 1798/

jäänuksid koolid riikliku toetuseta. Nii tekkiski iga erakooli juures vastav sihtasutus, kellele loovutati kooli kinnis- ja vallasvara.

1935. aasta "Õppejõudude tasude seaduse" põhjal maksis riik avalike keskkoolide ning õigustega erakeskkoolide õpetajate palgast 64% (varem 80%) ja koolide ülalpidajad 36%.⁶⁰

Keskkooliõpetajate palga alammäära 1930-ndate aastate II poolel tõsteti. Kui 1928. aasta seaduse järgi võis keskkooliõpetaja, olenevalt haridusjärgust ja tööstaažist saada palka 80 kroonist 200 kroonini kuus, siis 1937. aasta seaduse järgi võis ta saada 105 kuni 170 kroonini. Seega olid keskkooliõpetajate palgamäärad nüüd rohkem ühtlustatud. Kui arvestada, et õppinud tööline võis saada kuni 90 krooni kuus, oli keskkooliõpetajate palk küllaltki hea.

Õppemaksu osatähtsus suurenes keskkoolide sissetulekuis 36,9 protsendilt 1932/33. õppeaastal 41,4 protsendini 1937/38. õppeaastal. Riigi toetuse osatähtsus vähenes sama aasta jooksul 44,5-lt 35,7-le protsendile. Kulutuste jaotuses moodustasid lõviosa õpetajate, ametnike ja teenijate palgad (75,1%), järgnesid majanduskulud (14,5%), õppevahendite muretsemine jms. (3,6%), õpilaste toetus (1,8%) ja muud kulud (5%).⁶¹

10 aasta jooksul (1927/28 - 1937/38) oli riigi osa keskkoolide ülalpidamises vähenenud 59,3 protsendilt 35,7 protsendini ja õppemaksu osa sama aja jooksul kasvanud 28,1 protsendilt 41,4 protsendini. Pisut oli suurenenud ka omavalitsuste osa ning seltside ja eraisikute toetus.

Valitsuse otsusega 8. oktoobrist 1937 määrati õppemaksu suuruseks avalikes keskkoolides ja gümnaasiumides 50 - 70 krooni kõikumisega üksikute omavalitsuste järgi. Õppemaksust vabastati õpilasi 15-20% ulatuses (15% oli alammäär). 1937. aastal kehtestati "Vabadussõjast osavõtnutele ja nende lastele soodustatud tingimustel hariduse andmise seadus", mis asendas juba varem kehtinud vastavaid seadusi.⁶²

1939/40. õppeaastal suurendati veelgi õppemaksu. Riigi osa keskkoolide ja gümnaasiumide õpetajate palgas vähendati järjekordselt 64 protsendilt 50 protsendini, mille tagajärjel koolide ülalpidajail (omavalitsustel) tuli maksta 36% asemel 50%. Omavalitsused suurendasid seejärel kulude katteks õppemaksu. Tallinna avalikes keskkoolides suurenes õppemaks 1939/40. õppeaastal seniselt 50 kroonilt 70 kroonile

⁶⁰Eesti rahvahariduse ja kultuuriala korraldus, Tallinn, 1938, lk. 499.

⁶¹Eesti Statistika 1939, nr. 217, lk. 641.

⁶²Eesti rahvahariduse ja kultuuriala korraldus. Tallinn, 1938, lk. 541 - 544.

aastas. Erakoolides ulatus õppemaks 80 - 110 kroonini aastas. Tartu avalikes keskkoolides oli õppemaks 1939/40. õppeaastal 75 krooni aastas, erakoolides 80 - 85 krooni aastas. Teistes linnades ja alevites ulatus õppemaks 60 - 80 kroonini aastas.⁶³

Positiivseks saavutuseks oli uute keskkoolihoonete ehitamine. 1922. aastal asutati koolimajade ehitusfond, millesse igal aastal määrati summasid riigieelarvest. Fondist anti omavalitsustele koolimajade ehitamiseks laenu kuni 35 aastaks.

Tõrva gümnaasiumi uue hoone nurgakivi pandi 1922. aastal. 1924. aasta kevadel võis osa klasse uutesse ruumidesse kolida. Juunis 1937 algas koolimaja juurdeehitustöö, milleks saadi riigilt toetust 45 000 kr., koolide ehitusfondist laenu 35 000 kr., kooli ülalpidajatelt Valga maavalitsuselt 5000 kr. ja Tõrva linnalt 5000 kr., seega kokku 90 000 kr. Aasta lõpul võidi ruumid korraldada õppetööks.⁶⁴ 1927. aastal valmis Läänemaa Ühisgümnaasiumi uus hoone.⁶⁵

1932. aastaks oli püstitatud või ümber ehitatud 22 keskkoolimaja, s.o. 37,3% nende üldarvust.⁶⁶ Enamasti toimusid juurde- ja ümberehitused.

1930. aastate teisel poolel uute koolimajade ehitamine intensiivistus. Vabariigi lõpuaastaiks valmisid Tapa Ühisgümnaasiumi ja Rakvere Ühisgümnaasiumi uued hooned, samuti valmis Mustvee Reaalkooli hoone. Tallinnas sai uue hoone 1936. aastal asutatud Inglise Kolledž, ümber ehitati Gustav-Adolfi Gümnaasiumi maja.

Uusi hooneid ehitasid ka Tallinna erakoolid. H. Kubu Tütarlaste Eragümnaasiumi hoone valmis 1927. aastal.⁶⁷ E. Lenderi Tütarlaste Eragümnaasiumile ajakohase hoone saamiseks moodustati 1928. aastal lastevanemate poolt ehitusühing. Summasid saadi osatähtede müügist, annetustest, koolipidude sissetulekutest ja hoiusummade protsentidest. Kool võis uude majja kolida 1935. aastal.⁶⁸ Tallinna Prantsuse Lütseumi uus koolihoone valmis 1937.⁶⁹ Valmis ka J. Westholmi Eragümnaasiumi sihtkapitali abil ehitatud uus koolihoone.

⁶³ERA, f. 1108, nim. 4, s. 1456, l. 1 - 66, 89 - 112, 118 - 159.

⁶⁴Tõrva Gümnaasium 1917 - 1937. Tõrva, 1938, lk. 18, 23, 24.

⁶⁵Läänemaa Ühisgümnaasium. Haapsalu, 1928, lk. 39.

⁶⁶ERA, f. 1108, nim. 1, s. 751, l. 194.

⁶⁷ERA, f. 1108, n8im. 4, s. 1190, l. 44.

⁶⁸M. Lannus-Laur, Meie kool, nagu ta oli ... ELG. Uppsala, 1979, lk. 15, 16.

⁶⁹Tallinna Prantsuse Lütseum. Mälestusalbum. Stockholm, 1986, lk. 24.

3. Keskkoolivõrgu kujunemine

Rahvusriigi tekkimisega kasvas vajadus rahvusliku intelligentsi kaadrite järgi kõigil ühiskondliku elu aladel. Kasvas ja tugevnes majanduslikult eesti kodanlus ja väikekodanlus, kes loomulikult soovis anda oma lastele haridust. Ka paljud tööliklassi hulka kuuluvad lastevanemad püüdsid oma lastele iga hinna eest haridust anda. Tsaarirežiimi tingimustes oli haridus ja keelte valdamine tavaliselt kindlustanud vastava teenistuse leidmise. Eesti Vabariigis ei tuntud esialgu haritlastel olevat tööpuudust: riiklikud ja omavalitsuste asutused vajasid omariikluse algaastail rohkesti ametnikke, samuti vajasid neid sõjajärgseil aastail majandusliku tõusu lootuses rajatud kaubandus- ja tööstusettevõtted. "Gründertumi" ajajärguga majanduselus kaasnes samalaadne nähtus haridusalal. Haridusala olukorrale rahvusriigi algaastail avaldasid mõju rahvahulkade nõudmised ja demokraatliku õpetajaskonna ning pahempoolsete poliitiliste parteide taotlused.

Kui aastail 1915 - 1918 asutati kokku 12 uut keskkooli, siis üksnes 1919. aastal asutati neid 21. Järgnevail aastail asutati uusi keskkooale: 1920. aastal kuus, 1921. aastal neli, 1922. aastal kolm. 1922/23. õppeaastal töötas Eestis 85 keskkooli, neist 45 avalikku ja 40 erakooli.⁷⁰

Keskkoolide hulka arvestati tollal ka õpetajate seminarid ja kommertsgümnaasiumid, põhjusel, et neis koolides keskkooli õppekursus täielikult läbi võeti ja lõpetajad said õiguse ülikooli astuda.⁷¹ Kõigist keskkoolidest (85) oli õpetajate seminare viis, kommertskoole kuus, reaalkoole kolm, gümnaasiume 20, reaalgümnaasiume 44, õhtukeskkooale kaks, keskkoolikursusi neli ja kolledže üks. Eesti Vabariigi algusest kuni uue keskkooliseaduse kehtimahakkamiseni 1923. aastal oli kõige arvukamaks keskkoolitüübiks reaalgümnaasium.⁷²

Ent koolide arv ei anna veel õiget pilti koolivõrgu tihedusest, oluline on ka klasside arv (vt. tabel 3).

Kasvas nii koolide kui nendes olevate klasside arv. Kõige intensiivsem oli keskkooliklasside suhteline suurenemine Lääne-, Pärnu-, Viljandi- ja ka Võrumaal. Kui

⁷⁰Eesti Demograafia, lk. 199.

⁷¹ERA, f. 1108, nim. 5, s. 90, l. 96.

⁷²Eesti Demograafia, lk. 200.

võrrelda keskkoolide arvu üksikute maakondade elanikearvuga, siis selgub, et 1922/23. õppeaastal oli neid kõige rohkem Valga- ja Harjumaal, nende järel Viljandi-, Tartu-, Järva- ja Virumaal, s.o. põllumajanduslikult kõige arenenumates maakondades, välja arvatud Harju maakond, kus keskkoolide arv olenes osalt üleriikliku tegevusulatuses Tallinna linnast. Valgamaal mõjutas olukorda ka maakonna väike rahvaarv. Kõige vähem keskkooliklasse oli Petseri-, Võru-, Saare- ja Läänemaal, s.o. majanduslikult kõige kehvemini arenenud maakondades.

Linnades asus 1922/23. õppeaastal keskkoole 74, maal 11 (vt. kartogramm nr.1). Avalikke keskkoole oli linnades 39 ja erakoole 35, maal vastavalt kuus ja viis. Linnades oli esikohal Tallinn 23 keskkooliga, järgnes Tartu 13 keskkooliga. Pärnus, Viljandis, Valgas ja Rakveres oli igaühes viis keskkooli, Narvas ja Haapsalus neli, Võrus ja Paides kolm, Kuressaares kaks, Paldiskis ja Petseris üks. Maal asuvad keskkoolid paiknesid tolleaegsetes alevites Tapal, Otepääl, Põltsamaal, Tõrvas ning Jõhvis. Väike-Maarjas, Amblas, Abjas, Vändras, Räpinas ja Lauras. Seega oli keskkoolivõrk võrreldes tsaariajaga tihenenum ja maarahvale kättesaadavam.

Maale keskkoolide asutamist taotlesid maakonnaavalitsuste haridusosakonnad, kuid neil ei õnnestunud kõiki oma taotlusi realiseerida. Tartu Maakonnaavalitsus taotles 1920. aastal keskkoolide asutamist Mustveesse ja Otepääle, põhjendades seda nende alevite geograafilise asukohaga ja asjaoluga, et Tartu linna keskkoolid on sedavõrd õpilasi täis, et maalt tulijad ei leia seal enam ruumi. Riigi puudulikust toetusest tingitult registreeriti ainult Otepäa keskkool.⁷³ Lääne Maakonnaavalitsuse haridusosakond taotles ühisgümnaasiumide asutamist peale Haapsalu veel Lihulasse, Märjamaale ja Kärddlasse, reaalkoole Haapsallu ja Käina, kommertsikooli Haapsallu ja kaubanduskooli Kärddlasse. Haapsallu olid ette nähtud ka õpetajate seminar ja rootsi keskkool.

Üldisest keskkoolide arvust oli avalikke 1922/23. õppeaastal 52,9% ja erakeskkoole 47,1%. Erakoole leidis pea kõigis linnades ja ka maal. Erakoolide suur arv oli tingitud õpilaste erakordsest tungist keskkoolidesse, mis võimaldas ülal pidada suurt arvu kalleid erakoole. Rahvakoolide tähtsus ei seisnenud nüüd enam emakeelse hariduse võimaldamises, kuna kogu haridussüsteem oli emakeelne. vaid üldse hariduse võimaldamises, niivõrd kui riiklikke või avalikke koole polnud piisavalt. Osa erakoolidest, eriti Tallinnas taotles

⁷³ERA, f. 1108, nim. 4, s. 1, l. 42, 43.

võõrkeelte alal põhjalikuma ettevalmistuse andmist. Avalike koolide õigustega töötas 8 erakeskkooli ja õigusteta 27. Õigusteta erakoolide lõpetajail tuli avalike keskkoolide lõpetajate õiguste omandamiseks, s.t. kõrgemasse kooli astumiseks sooritada vastav eksam haridusministeeriumi esindaja juuresolekul.⁷⁴

Vähemusrahvuste keskkoolid töötasid nende rahvuste emakeeles. Keskkoolide osatähtsus õppekeele järgi oli 1922/23. õppeaastal järgmine: eesti õppekeelega koole 68,2%, saksa õppekeelega koole 17,6%, vene õppekeelega koole 11,8% ja eesti-vene segakoole 1,2%, läti õppekeelega koole 1,2%.

Keskkoolidest, mille lõpetajail oli õigus astuda kõrgkoolidesse, olid 1922/23. õppeaastal 46 ühiskoolid, 19 tütarlaste- ja 15 poeglastekoolid.⁷⁵ Seega oli ühiskool muutunud domineerivaks koolitüübiks. Eraldi poeg- ja tütarlaste koolid säilisid peamiselt suuremates linnades (Tallinnas, Tartus jm.).

Ühenduses avalikkude keskkoolide seaduse elluviimisega, tuli koole ülalpidavail omavalitsustel esitada Haridusministeeriumile 15. juuniks 1923 sooviavaldus olemasolevate koolide keskkoolivõrku arvamise kohta. Haridusministeerium seadis kokku keskkoolide võrgu kava ja esitas selle valitsusele kinnitamiseks 4. augustil 1923. Haridusministeeriumi poolt oli võrgukavva võetud 60 gümnaasiumi (neist 2 riigi, 48 omavalisuste ja 10 eraasutuste poolt ülalpeetavat). Nimekirja võetud koolidest kuulusid varem 49 avalike keskkoolide võrku, juurdevõetud 11-st koolist toetas Haridusministeerium eriti Tallinna vene ühisgümnaasiumi, Abja ühisgümnaasiumi, Väike-Maarja ühisreaalgümnaasiumi ja Tartu ühishumanitaargümnaasiumi võrku võtmist.⁷⁶

Pärnu Maakonna Koolivalitsus teatas juba 23. veebruarist 1923 Haridusministeeriumile, et maakonna lapsed pääsevad ainult siis Pärnu linna keskkoolidesse, kui seal ruumi jätkub, mille tõttu maa lastevanemad nurisevad. Maakonna Nõukogu otsustas avada Pärnus oma keskkooli, kuid selleks ei saadud ruume. Siis asutasid kohalikud seltskonnategelased ise erakeskkoolid Apja ja Vändrasse. Mõlemail tuli suurte raskustega võidelda. Vändra keskkooli asutajaks ja ülalpidajaks oli kohalik haridusselts, kellel oli küll oma maja, kuid suuri raskusi valmistas õpetajate muretsemine ja kooli majanduslik külg. Abja keskkooli asutajaks ja ülalpidajaks oli Abja vald. Abja Keskkool pidi töötama Abja-Paluoja 6-

⁷⁴ERA, f. 1108, nim. 4, s. 3, l. 176 - 178.

⁷⁵ERA, f. 1108, nim. 4, s. 3, l. 177, 178.

⁷⁶ERA, f. 1108, nim. 4, s. 4, l. 1.

klassilise Algkooli ruumides teise vahetusena õhtupoolikul. Koolivalitsus juhtis haridusministeeriumi tähelepanu sellele, et Pärnu maakonna 80 000 elanikku käsutuses ei ole ühtki avalikku keskkooli. Sooviti maakonna keskkooli jaoks hoonet Pärnu linnas ning kolme maakonna keskkooli (Pärnus, Vändras ja Abjas) võtmist avalike keskkoolide võrku.⁷⁷

Järva Maakonnaavalitsus taotles avaliku keskkooli registreerimist Türi, arvestades Türi ja selle ümbruskonna elanike tungivat vajadust keskkooli järele.⁷⁸

Valitsuse poolt avalike keskkoolide võrgu läbivaatamiseks määratud erikomisjon (haridus-, sie-, töö-, hoolekande- ja rahaministeeriumi esindajad) tunnistas soovitavaks võtta avalike keskkoolide võrku 52 kooli, nende hulgas senised erakeskkoolid Väike-Maarjas ja Vändras. Võrgukavas esitatud kaheksat erakeskkooli ei pidanud komisjon võimalikuks avalike keskkoolide võrku võtta, põhjendusega, et "nende koolide võrku võtmine riigile rahaliselt üle jõu käib."⁷⁹ Nii jäid maakonnaavalitsuste taotlused rahuldamata.

Lõplikult kinnitati avalike keskkoolide võrk valitsuse otsusega 15. aug. 1923.a., mille järgi võrku arvati 2. riigi-, 42 omavalitsuste ja 8 eragümnaasiumi, kokku 52 kooli.⁸⁰

Kaheks riigikooliks olid Tallinna ehitustehnikagümnaasium tehnika- ja ehitustehnikaharuga ning Petseri ühishumanitaargümnaasium kahe humanitaarharuga (eesti ja vene).

1923/24. õppeaastal töötasid keskkoolivõrku arvatud 52 avalikku ja õigustega erakooli pluss viis õpetajate seminari, seega kokku 57 kooli kokku 400 klassiga. Õppeharusid oli neis kokku 106, neist humanitaarharusid 44, reaalarusid 33, kommertsharusid 11, majapidamisharusid viis, tehnikaharusid kaks, põllumajandusharusid kaks, klassikaharusid üks, pedagoogikaharusid üks (+ 7 haru seminarides).⁸¹

Töötama jäid ka õigusteta erakoolid, mis ei kuulunud avalike keskkoolide võrku. 1923/24. õppeaastal töötas 33 õigusteta erakeskkooli 235 klassiga (sealhulgas ka 1. - 6. õppeaasta). Õppeharusid oli neis koolides kokku 67, neist 47 humanitaarharu, 16 reaalaru, 2 majapidamisharu ja 1 kommertsharu.⁸²

⁷⁷ERA, f. 1108, nim. 4, s. 3, l. 249, 250.

⁷⁸Samas, s. 4, l. 38.

⁷⁹Samas, l. 4.

⁸⁰Samas, nim. 1, s. 228, l. 67.

⁸¹ERA, f. 1108, nim. 1, s. 228, l. 70 - 72.

⁸²Samas.

Seega keskkoolivõrgu kinnitamisega ei kaasnenud suuri muudatusi koolide arvus ega territoriaalses paiknemises, sest töötama jäid ka võrku mitteamutatud koolid.

Muidugi ei jäänud keskkoolivõrk 1923. aastal kinnitatud kujul püsima. Mingil määral muudeti seda igal järgneval aastal.^{83*} 1924/25. õppeaasta alguseks kuulus avalike keskkoolide võrku 54 gümnaasiumi, neist 46 riigi- ja omavalitsuste poolt ülalpeetavat avalikku kooli ja 8 erakooli. Õigused anti veel kolmele erakoolile, nimelt Tallinna saksa poeglaste "Toomkoolile", Tallinna Kaarli koguduse gümnaasiumile ja Tartu vene eragümnaasiumile.

Keskkoolivõrku võeti 1924. aastal endine Abja õigusteta eragümnaasium Pärnu maakonna avaliku kultuurtehnika gümnaasiumina ja endine Tartu linna õigusteta õhtukeskkool Tartu linna avaliku õhtugümnaasiumina sotsiaal-humanitaarharuga. Järva maakonna Paide poeglaste ja tütarlaste gümnaasiumid ühendati üheks ühisgümnaasiumiks, sellega vabanenud krediitide arvel avati aga Türi alevi aiamajanduslik ühisgümnaasium. Rakvere linna tütarlaste gümnaasium muudeti ühisgümnaasiumiks. Terves reas keskkoolides suleti endisi ja avati uusi õppeharusid. Tuli juurde kolm uut tüüpi õppeharusid (kultuurtehnika-, aiamajandus- ja sotsiaalharu), mida varem ei esinenud.⁸⁴

Seega saavutas keskkoolivõrgu areng 1924/25. õppeaastal oma kõige laiema ulatuse: koolivõrku kuulus kokku 59 avalikku ja õigusteta erakooli^{85*} 510 klassiga. Peale selle töötas kokku 30 õigusteta erakooli ja keskkoolikursust 148 klassiga. Niisiis üldse töötas 89 keskkooli 658 klassiga. Õppeharusid oli kokku 138, neist 64 humanitaar-, kolm tehnika-, kolm põllumajandus-, kolm klassika-, üks ehitustehnika-, üks kultuurtehnika- ja üks aiamajandusharu. Ühiskoole oli 60, tütarlaste koole 16 ja poeglaste koole 13.⁸⁶

Alates 1925. aastast nõuti parempoolse ajakirjanduse veergudel pidevalt keskkoolide võrgu koondamist. 1924. aasta majanduskriis oli näidanud nn. tööstusliku orientatsiooni piiratust, esikohale tõusis nüüd põllumajanduse arendamine. Koos sellega tekkis 20-ndate aastate II poolel üldhariduslike keskkoolide koondamise tendents, kuigi samal ajal jätkusid kohalike jõudude algatusel ka keskkoolivõrgu laiendamise taotlused.

^{83*} Keskkoolivõrgu arengust maakondade kaupa annab ülevaate "Haridusasutused Eestis 1919 - 1940.", Tln., 1989.

⁸⁴ERA, f. 1108, nim. 1, s. 277, l. 95, 96.

^{85*} Õpetajate seminarid olid sel ajal arvatud avalike keskkoolide võrku.

⁸⁶ERA, f. 1108, nim. 1, s. 277, l. 135 - 140.

Valitsuse otsusega suleti 1. augustist Tallinna Linna Tehnikagümnaasium, ning asuti riigi tehnikagümnaasiumi ümberkorraldamisele, et see üks kool võiks täita ka Tallinna linna tehnikagümnaasiumi aset. Ühtlasi algas Tallinna õpetajate Seminari likvideerimine I klassi sulgemisega 1925/26. õppeaastast. Haridusministeerium tegi korralduse, et keskkoolid võivad paralleelklasse avada ja endisi edasi pidada igal üksikul juhtumil ainult Haridusministeeriumi loal ja ainult siis, kui õpilaste arv põhiklassis tõuseb üle 50.⁸⁷

Üheks hõredama keskkoolivõrguga maakonnaks oli Läänemaa, kus töötas ainult üks keskkool (kui mitte arvestada õpetajate seminari). Lääne maakonnavalitsuse haridusosakond oma kirjas haridusministeeriumile 11. detsembrist 1925 taotles keskkooli alama astme avamist Kärkla algkooli juures, põhjendades seda järgmiselt: "Kutsekoolide avamine, mis nüüd teoksil, ei rahulda tõesti veel Läänemaa kaugemate nurkade elulisi nõudeid hariduse saamiseks, eriti Hiiumaal, kus tulevase meremehe elukutse tõttu noored vajavad just üldharidust ja võõrkeeli. Ka on elujõulise saarerahva keskel õige palju anderikkust, mis keskkooli puudumise tõttu kaotsi läheb. On ju üldiselt teada, kui palju keeleteadlasi meile näiteks üksainus Saaremaa on andnud, sest sealne noorsugu on õnnelikumas seisukorras: neil on oma keskkool."⁸⁸

Lääne Maakonnavalitsuse haridusosakonna teises kirjas 11. jaanuarist 1926 märgiti: "Keskkoolide loomise ajajärgul esinesid ka Lihula ja tema ümbruskonna elanikud sooviavaldusega keskkooli avamise asjus Lihulas, kuid tagajärjeta: Läänemaa jäeti üheainsa keskkooliga. Maakonnad, kus rahvas jõukam, said rohkem keskkooli, hoolimata sellest, et jõukam inimene oma lapse väga hästi ka kaugemale suudab kooli saata, kuna Läänemaa kaugemate nurkade elanikud seda ei suuda. Keskkoolide võrgu loomisel ei ole silmas peetud üleriikliku tähtsusega sihte: 1) hariduse ühtlaselt kättesaadavaks tegemist ja 2) vaesuse tõttu mahajäänud maakondade hariduses järeleaitamist teistele."⁸⁹ Taotleti keskkooli avamist Lihulas.

Ent aeg ei olnud enam soodne keskkoolide avamiseks Kärdlas ja Lihulas. 28. aprillil 1926 saatis haridusminister Jaan Lattik (kristlik rahvaerakondlane) koolivalitsustele ringkirja, kus juhiti tähelepanu kulude vähendamise vajadusele üldhariduslike keskkoolide osas. 1926/27. õppeaastal tuli keskkoolide klasse nii palju koondada, kui õpilaste arv seda vähegi

⁸⁷ERA, f. 1108, nim. 1, s. 303, l. 46, 47.

⁸⁸ERA, f. 1108, nim. 4, s. 5, l. 233.

⁸⁹Samas, l. 240.

võimaldab.⁹⁰ J. Lattik pidas vajalikuks eriti maal asuvate keskkoolide sulgemist. 16. juunil 1926 otsustas valitsus J. Lattiku ettepanekul asuda Abja ja Väike-Maarja gümnaasiumide järk-järgulisele kustutamisele avalike keskkoolide võrgust alates I klassiga 1926/27. õppeaastal.⁹¹

Viru maakonnavalitsuse haridusosakond oma kirjas⁹² 2. novembrist 1926 Haridusministeeriumile (ärakirjad saadeti Riigikogu rühmadele) protestis selle otsuse vastu. Juhiti tähelepanu sellele, et 1919. aastal erakeskkoolina asutatud Väike-Maarja gümnaasiumis on õpilaste arv enam-vähem kindel, on olemas uus ajakohane koolimaja, inventar ja õppeabinõud. Väike-Maarja gümnaasiumi lõpetajaist olevat 64% jäänud töötama tegelikkude põlluharijatena. Kuna I klassi olid õpilased juba vastu võetud, otsustas maakonnavalitsus I klassi töötama jätta erakeskkooli klassina. Järgneval aastal töötasid erakoolina juba I ja II klass, mida tuli ülal pidada "kohalikul seltskonnal äärmise jõupingutusega."⁹³

Ka Pärnu Maakonnavalitsus, toetudes 23 000 Lõuna-Pärnumaa elaniku, vallavolikogude ja seltskondlike organisatsioonide üksmeelsele soovile, palus Abja Gümnaasiumile võimaldada edasitöötamist avaliku keskkoolina.⁹⁴ Järgnevail aastail töötasid selle keskkooli I ja II klass täienduskooli klassidena.

Valitsus otsusega 30. juunist 1926 kustutati avalike keskkoolide võrgust Viljandi Linna Ühiskommertsgümnaasium ja Viljandi Linna Tütarlaste Gümnaasium, milles oli ette nähtud üks kommers- ja üks humanitaarharu. Mitmes koolis suleti üksikuid õppeharusid. Avalike keskkoolide võrku^{95*} kuulus 1926/27. õppeaastal 52 kooli 416 klassiga. Üldse töötas 83 keskkooli 613 klassiga.⁹⁶

Ülemaalisel haridusosakondade juhatajate nõupidamisel (11. nov. 1926 Tallinnas) avaldati üldist rahulolematust haridusministri keskkoolide sulgemise poliitika suhtes,⁹⁷ samuti Eestimaa Maakondade Liidu nõukogu koosolekul 3. detsembril 1926. Järgnes Eesti Maakondade Liidu märgukiri (14. dets. 1926) riigivanemale, milles tähendati, et keskkoo-

⁹⁰Samas, nim. 3, s. 49, l. 33.

⁹¹ERA, f. 1108, nim. 1, s. 344, l. 84.

⁹²EKPA, f. 137, nim. 1, s. 67, l. 97.

⁹³ERA, f. 1108, nim. 4, s. 6, l. 304.

⁹⁴ERA, f. 137, nim. 1, s. 66, l. 175.

^{95*}Alates 1925 aastast õpetajate seminare enam avalike keskkoolide võrku ei arvestatud.

⁹⁶ERA, f. 1108, nim. 1, s. 344, l. 82 - 84.

⁹⁷Postimees, 1926, 12. nov.

suletakse ilma kokkuleppeta kooli majanduslike kulude kandjaga ja et "mõnel maakonnaavalitsusel kõik keskkoolid suletakse, ka need, mis asuvad rahvarikastes kohtades linnadest üle 50 km kaugusel. Tunnistati keskkoolide suurtesse linnadesse koondamine rahva huvidele mittevastavaks ning nõuti, et maakondade omavalitsustele peavad keskkoolide üllapidamiseks seadusega antud õigused alles jääma, et keskkoolivõrgu korraldamine peab toimuma üldtunnustatud kindla tava järgi jne."⁹⁸ Nii esinesid kohalikud omavalitsused demokraatliku opositsiooni väljendajaina keskvalitsuse hariduspoliitika vastu.

2. juunil 1927 kinnitas valitsus haridusminister J. Lattiku poolt esitatud keskkoolide koondamise kava. Selle järgi tuli avalike keskkoolide võrgust välja arvata Tallinna ühisgümnaasium ning sulgeda terve rea keskkoolide juures harusid ja klasse. 1926.a. 1. jaanuarist kuni 1928.a. 31. aprillini oli keskkoolide eriharused vähendatud 20 võrra, klasse oli suletud 97.⁹⁹

Samal ajal kui suleti avalike keskkoolide klasse, mis töötasid võrdlemisi heades tingimustes, koolides, kus oli korralik sisseseade ja õppevahendid ning odavam õppemaks, maksis Haridusministeerium toetussummasid erakoolidele, kuigi just erakoolid olid ruumide poolest halvas seisukorras. Avalike keskkoolide koondamisega kasvas õpilaste tung erakoolidesse. 1927. aasta eraõppeasutuste seadus¹⁰⁰ võimaldas erakoolidel saada avalike koolide õigusi ka ilma viimaste kohta maksva õppeprogrammi miinimumi läbivõtmiseta.

Järjekordse uue valitsuse haridusminister A. Mõttus (tööerakondlane) avaldas kriitika mõjul keskkoolide võrgu reguleerimise määruse,¹⁰¹ kus deklareeriti, et avalikud koolid peavad paiknema võimalikult ühtlaselt, arvestades eeskätt rahva arvuga omavalitsuse piirkonnas, et koolivõrgu muudatused ei pea sundima lapsi maalt linna saatma. Kui mõnes kohas kooli sulgemine paratamatuks osutus, tuli enne avaliku kooli sulgemist: 1) anda tõuget sealsete erakoolide ühendamiseks, vähendades nende toetussummat, 2) võtta toetus võrku mittekuuluvalt erakoolilt, 3) järk-järgult võrku võetud erakoolidel toetust vähendada ja nad võrgust välja arvata, 4) sulgeda vähema õpilaste arvuga õppeharused koolide juures.

⁹⁸ERA, f. 1108, nim. 4, s. 5, l. 597.

⁹⁹ERA, f. 1108, nim. 4, s. 6, l. 311.

¹⁰⁰Riigi Teataja, 1927, nr. 97, lk. 1065 - 1067.

¹⁰¹Riigi Teataja, 1928, nr. 36, lk. 363.

Haridusministeeriumi Riigikoolivalitsuse kirjas valitsusele 11. mail 1928.a. märgiti, et terve rida koolide koondamise otsuseid tuli teha vastu koole ülalpidavate omavalitsuste tahtmist. Mõnes kohas jättis koondamine terve koolirajooni sootuks ilma koolita ning õpilasi ei olnud kuhugi võimalik mahutada. Ministeerium pidas vajalikuks võtta Abja- ja Väike-Maarja gümnaasiumid uuesti avalike keskkoolide võrku.¹⁰²

Koolivõrk ei rahuldanud vajadusi ka Tallinnas. 25. sept. 1928.a. teatas Tallinna linnavalitsus Haridusministeeriumile, et umbes 130 tütarlast ei saadud klasside vähesuse tõttu keskkooli vastu võtta.¹⁰³ 9. märtsil 1929 kirjutas linnavalitsus: "Juba mitu aastat kestev kihutustöö gümnaasiumi hariduse vastu ei avalda mõju. Seni ettevõetud linna gümnaasiumide kokkutõmbamine tõi endaga kaasa eragümnaasiumide paisumise." Märgiti, et Tallinna keskkoolide võrku enam koondada ei saa ja soovitati võtta avalike keskkoolide võrku veel H. Kubu eragümnaasium.¹⁰⁴

Kerkis üles keskkooli asutamise küsimus Nõmmele. Haridusministeeriumi kirjas¹⁰⁵ valitsusele 22. märtsil märgiti, et Tallinnas asuvas eesti õppekeelega keskkoolide alamais klassides tõuseb õpilaste arv kaugelt üle normaalarvu (s.o. üle 40), ulatudes keskmiselt 46-ni. Tallinnas valitseva korterikitsikuse pärast on eriti Harju maarahval raske saata oma lapsi keskkoolidesse, kuna Harjumaal on ainult üks keskkool (Paldiskis). Tallinna keskkoolides õppis umbes 700 last maalt, neist umbes 240 Nõmmelt. Tehti ettepanek avada keskkool 13 000 elanikuga Nõmmele, mis leidis ka teostamist. Alates 1929/30. õppeaastast oli koolivõrgus Nõmme linna ühisgümnaasium.

Tartu Maavalitsus uuendas taotlusi gümnaasiumi avamiseks Mustvee alevis, kuid tulemusteta.¹⁰⁶

Üldine keskkoolide koondamise protsess aga jätkus, mida soodustas saabuv suur majanduskriis (1929 - 1933), mille tingimustes kooliskäimise raskused loomulikult kasvasid. Osalt oli keskkoolide võrgu koondamine tingitud õpilaste arvu vähenemisest. Näiteks Võrus oli keskkooliõpilaste arv vähenenud 741-lt 1920. aastal 371-le 1928. aastal. Selle nähtuse põhjusena mainiti koolivalitsuste juhatajate nõupidamisel 11 märtsil 1929.a.

¹⁰²ERA, f. 1108, nim. 4, s. 6, l. 304.

¹⁰³Samas, l. 472.

¹⁰⁴Samas, l. 460. 461.

¹⁰⁵Samas, l. 504.

¹⁰⁶ERA, f. 1108, nim. 4, s. 6, l. 606.

aja kehvast, keskkooli lõpetajate teenistuskoha mitteleidmist ja kutsekoolide võrgu täiendamist. Võru poeglaste ja tütarlaste eragümnaasiumid ühendati 1929. aastal üheks kooliks.

Viljandis algas koolivõrgu koondamine juba 1926. aastal Viljandi Tütarlaste Gümnaasiumiga liideti Viljandi Ühiskommertsgümnaasium. Uus kool nimetati Viljandi Ühisgümnaasiumiks, kuid suleti 1932. Õpilased jätkasid õppimist Viljandimaa Poeglaste Gümnaasiumis ja Viljandi Eesti Haridusseltsi Tütarlaste Gümnaasiumis. Koole koondati ka Narvas, Tartus, Rakveres, Valgas. Paldiski Ühisgümnaasium, mille klasside sulgemine algas juba varem, suleti lõplikult 1935. aastal.

1929. aastal suleti Petserimaal Laura Eragümnaasium. Pärnumaal suleti 1930. aastal Abja Gümnaasium, Järvamaal 1930 Ambla Gümnaasium, Võrumaal 1931 Räpina Gümnaasium.¹⁰⁷ Seega likvideeriti neli maal paiknevat gümnaasiumi.

Haridusministeeriumi andmeil töötas 1930/31. õppeaastal 77 keskkooli, neist riigikoole viis (sealhulgas kolm õpetajate seminari), muid avalikke keskkoolet 49, õigustega erakoolet, kus õppejõudude palgad maksis riik, 7, ja muid erakoolet 16 (sealhulgas 5 õigustega õpilastele). 77 keskkoolist asus linnas 72, maal 5 (vt. tabel 4). Ühiskoolet oli linnas 45, lahuskoolet 27, maal töötasid vaid ühiskoolid. Keskkoolides oli kokku 519 klassi.¹⁰⁸

Ühenduses klasside ja õpilaste arvu vähenemisega kuivasid kokku koolid ja muutus hõredamaks koolivõrk.¹⁰⁹

	1925/26	1931/32
100 km ² kohta tuli klasse	1,3	1
õpilasi	39	28
10 000 elaniku kohta klasse	6	4
õpilasi	164	118
1 kooli kohta õpilasi	214	174

Majanduskriisi aastail (1929/30. 1933/34. õ.a.) vähenes üldhariduslike keskkoolide arv 83-lt 67-le, klasside arv sama aja jooksul 555-lt 400-le.

1933/34. õppeaasta oli üldhariduslike keskkoolide klasside ja õpilaste arvult madalam kui 1920/21. õppeaasta. Kui 1922/23. õ.a. paiknes maal 11 keskkooli, siis 1933/34. õ.a. vaid

¹⁰⁷Haridusasutused Eestis 1919 - 1940. Tln., 1989, lk. 102, 103.

¹⁰⁸ERA, f. 1108, nim. 1, s. 610, l. 37.

¹⁰⁹Eesti Statistika, 1933, nr. 134, lk. 20.

neli, kuid mõned endised alevid (Põltsamaa, Tapa, Tõrva) olid vahepeal saanud linnaõigused (vt. tabel 4). Hoolimata sellest peeti Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi 1918 - 1934.a. tegevuse ülevaates võimalikus kirjutada: "Keskkoolide arv on suur, aga ta oleks veelgi suurem, kui ministeerium oleks tulnud vastu kõikidele nõudmistele kohtadelt. Ministeeriumil tuli takistada mõnegi keskkooli tekkimist, sulgeda nõrgemaid ja teha palju selgitustööd, et juhtida õpihimulist noorsugu kutsehariduse omandamisele."¹¹⁰

Uue keskkoolide seaduse põhjal tuli riigivanema otsusega 26. juulist 1934 avada ja võtta avalike keskkoolide võrku 31 riigi ja omavalitsuste poolt ülalpeetavat keskkooli.¹¹¹ Neis avati I ja III klassid kuues õigusteta erakeskkoolis.¹¹² Õigustega erakoolide ülapidamiseks tuli luua sihtasutused, kuhu kuulusid ka valitsuse esindajad. Otsusega 25. augustist 1934 avati ja võeti avalike keskkoolide võrku veel Tartu linna vene keskkool.¹¹³ 14. septembri otsusega avati Tartu linna õhtukeskkool.¹¹⁴ I ja III klassid avati ka õigusteta erakeskkoolides, neid oli kokku 15.

Üldse hakkas uusi keskkooli (I ja III klassid) 1934. aasta sügisel töötama 54, seega 13 kooli võrra vähem kui oli endisi keskkooli töötanud eelmisel õppeaastal. Ühtlasi jätkasid tegevust likvideerimisele määratud gümnaasiumide II - V klassid 64 koolis. Kokku õppis uutes ja vanades keskkoolides ümmarguselt 13 000 õpilast.

Säilinud koolide territoriaalne paiknemine uues koolivõrgus jäi endiseks, kuna oli tegemist põhiliselt endiste koolidega. Tallinna linna ülalpeetavate keskkoolidena kuulusid avalike keskkoolide võrku üheksa kooli. Lisaks neile avati Tallinnas veel üheksa erakeskkooli I ja III klassid. Seega jäi Tallinna 18 keskkooli.

Tartus avati I ja III klassid kokku üheksas avalikus ja erakeskkoolis, Pärnus kolmes, Kuressaares kolmes (neist ühes ajutiselt). Narvas kahes, Rakveres kahes, Valgas kahes, Viljandis kahes, Võrus ühes, Tallinn-Nõmmel ühes, Tapal ühes, Türil ühes, Paides ühes, Põltsamaal ühes, Tõrvas ühes, Vändras ühes, Jõhvis ühes, Väike-Maarjas ühes ja Otepääl ühes keskkoolis. Täielikult riigi poolt ülalpeetavaina töötasid Läänemaa Keskkool Haapsalus ja Petseri Keskkool eesti ja vene õppeharuga.¹¹⁵ Võrreldes 1920. aastate

¹¹⁰Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumi tegevuse ülevaade 1918 - 1934. Tallinn, 1934, lk. 30.

¹¹¹Riigi Teataja, 1934, nr. 66, lk. 1189 - 1191.

¹¹²Riigi Teataja, 1934, nr. 70, lk. 1246.

¹¹³Riigi Teataja, 1934, nr. 72, lk. 1262.

¹¹⁴Riigi Teataja, 1934, nr. 77, lk. 1299.

¹¹⁵Riigi Teataja, 1934, nr. 66, lk. 1189 - 1191. Petseri keskkooli vene haru arvestati statistikas sageli omaette

olukorraga oli üldhariduslikku keskkoolivõrku nii linnades kui maal kõvasti koomale tõmmatud (vt. tabel 5).

Kokku avati 1934. aasta sügiseks 42 I klassi ja 68 III klassi.¹¹⁶

1936. aasta kevadeks oli reformi teostamine jõudnud kriitilisse punkti. Kahel esimesel reformi läbiviimise aastal võisid 6-klassilise algkooli lõpetajad astuda uue keskkooli III klassi, nüüd aga jõudsid III klassi 1934. aastal uue keskkooli I klassi astunud õpilased. Algkooli VI klassi lõpetajaile polnud enam mingit keskkooli ette nähtud. 1934. aasta koolireformi dekreetides oli juttu ainult 5-klassilisest keskkoolist ja sellele järgnevast 3-klassilisest gümnaasiumist. 3-klassilisteks keskkoolideks nimetati 5-klassilise keskkooli kolme kõrgemat klassi (7. - 9. õppeaasta), mis seni pidid töötama eriprogrammiga, kuni 1934. aastal keskkooli I klassi astunud õpilased jõuavad III klassi, s.o. 1936/37. õppeaasta algul. Küsimus seisnes nüüd selles, kas 1936/37. õppeaastaks avatavad 5-klassilise keskkooli III klassi paralleelklassid hakkavad töötama 5-klassilise keskkooli programmi või eriprogrammi järgi, s.t. kas avada 6-klassilisel algkoolil baseeruv 3-klassiline keskkool või 5-klassilise keskkooli III, IV ja V klassi paralleelklassid. Algkooli V ja VI klassi õppeprogrammid erinesid keskkooli I ja II klassi programmidest, sest algkooli V ja VI klassis viidi teatavad õppeained lõpule, keskkooli I ja II klassis aga algasid samade ainete süstemaatilised kursused. See takistas algkooli VI klassi lõpetanuil keskkooli astumist. Haridusminister N. Kanni kava kohaselt pididki jääma ainult 5-klassilised keskkoolid.

Seoses õpilaste vastuvõtmisega 1936/37. õppeaastaks teatas haridusministeerium 22. augustil 1936 riigivanemale, et uute keskkooliklasside avamine osutub tungivalt vajalikuks, sest kevadel jäi suur hulk õpilasi ruumipuudusel vastu võtmata. Keskkooli I klassi oli soovijaid 1710, neist ei pääsenud sisse 530 õpilast. Keskkooli III klassi 1080 soovijast ei pääsenud sisse 550. Märgiti, et keskkooli I klassi mittepääsenud õpilased võivad jätkata õppimist algkoolis, III klassi mittepääsenuil pole aga kuhugi minna. Üksnes Tallinnas jäi 360-st soovijast keskkooli III klassi vastu võtmata 190, neist umbes 100 poeglast. Suur oli keskkooliklasside puudus ka Pärnus ja Tartus.¹¹⁷ Klasside arv jäeti siiski eelmise aasta tasemele.

Kohalike koolivalitsustelt saadud andmeil sooviti uues koolivõrgus 5-klassilisi keskkooli

koolina.

¹¹⁶Riigi Teataja, 1934, nr. 66 - 79.

¹¹⁷ERA, f. 1108, nim. 4, s. 9, l. 287.

39, 3-klassilisi 50 ja gümnaasiume 51.¹¹⁸ Haridusministeeriumi koolivalitsusel valmis keskkoolide võrgu projekt aprillis 1937. Viieklassilisi avalikke keskkooli (gümnaasiume) oli ette nähtud 22, kolmeklassilisi (reaalkooli) 31, gümnaasiume 31.¹¹⁹ Rahva vajadusi see kava muidugi ei rahuldanud.

Riigivanema otsusega 16. juunist 1937 moodustati 36 avalikku keskkooli (neist 3 riigikooli) ümber avalikeks progümnaasiumideks ja reaalkoolideks. Neist 36 koolist avati nii progümnaasium kui ka reaalkool 20 koolis, ainult progümnaasium 12 ja ainult reaalkool neljas koolis.¹²⁰ Teise otsusega muudeti 8 õigustega erakeskkooli eraprogümnaasiumideks, neist 3 juures avati ka erareaalkoolid.¹²¹ Rea otsustega lisandus veel kaks reaalkooli, üks progümnaasium, kaks erareaalkooli ja üks eraprogümnaasium.¹²² Nende otsuste põhjal osutus avatuks 50 progümnaasiumi ja 39 reaalkooli, kusjuures koolide arv (kas progümnaasium ja reaalkool või ainult progümnaasium või ainult reaalkool) ulatus 64-ni. Ametliku statistika andmeil töötas 1937/38 õppeaastal 50 progümnaasiumi (neist 10 olid järk-järgulisele sulgemisele määratud ja töötasid juba ilma I klassita) ja 37 reaalkooli (neist 10 avati likvideeritavate progümnaasiumide asemele). Avalikke kooli ja õigustega erakooli oli progümnaasiumide hulgas 41, reaalkoolide seas 27. Ülejäänud 9 progümnaasiumi ja 10 reaalkooli olid õigusteta erakoolid.¹²³

Võrreldes 1934. aasta sügisel avatud keskkoolidega oli koolivõrk territoriaalselt mõnevõrra laienenud. Oli ellu kutsutud Harjumaa Progümnaasium Raplas, Mustvee Reaalkool ja Kärkla Reaalkool.

Täieliku keskhariduse (10. - 12. õppeaastani) andmiseks avati 25 avalikku ja 7 sihtasutuste poolt ülalpeetavat õigustega eragümnaasiumi,¹²⁴ neile lisaks 13 õigusteta eragümnaasiumi, niisiis kokku 45 gümnaasiumi. Kuna gümnaasiumide arv oli väiksem reaalkoolide ja progümnaasiumidena töötavate koolide arvust, ja nad paiknesid linnades (erandiks oli Väandra Gümnaasium), oli maakeskkoolide õpilastel täieliku keskhariduse omandamine raskendatud (vt. kartogramm nr. 2).

¹¹⁸ERA, f. 1108, nim. 4, s. 1485, l. 236, 237.

¹¹⁹Samas, nim. 3, s. 142, l. 3 - 5.

¹²⁰Riigi Teataja, 1937, nr. 54, l. 1114 - 1117.

¹²¹Riigi Teataja, 1937, nr. 53, lk. 1099, 1100.

¹²²Riigi Teataja, 1937, nr. 53, 54, lk. 1098, 1119, 1120.

¹²³Eesti Statistika, 1938, nr. 205, lk. 622.

¹²⁴Riigi Teataja, 1937, nr. 56, lk. 1162, 1163; nr. 54, lk. 1118.

Haridusministeeriumi 1937/38. õppeaasta aruandes hinnati koolivõrgu olukorda järgmiselt: "Mis puutub progümnaasiumide ja reaalkoolide praegusesse võrku, siis ei suuda see rahuldada nõudmisi nende koolide järgi - kohti on palju vähem kui soovijaid. Kuid seda tuleb pidada möödaminevaks nähtuseks ja võrgu tunduvaks laiendamiseks ei ole põhjusi, sest märksa on juba laienenud ja laieneb veelgi kutsekoolide võrk; kutsehariduse populaarsus on kasvamas ning mõne aasta pärast võib kindlasti oodata tungi vähenemist üldhariduslikku keskkooli." Gümnaasiumide võrgu kohta märgiti, et see ei rahulda Tallinnas ja Tartus.¹²⁵

1938/39. õppeaastal töötas üle riigi 49 progümnaasiumi, 40 reaalkooli ja 48 gümnaasiumi.¹²⁶ Vene õppekeelega töötas kolm avalikku keskkooli, üks vene osakond avaliku keskkooli juures ja üks erakeskkool, seega kokku viis keskkooli. Gümnaasiume töötas vene õppekeelega neli (2 avalikku ja 2 eragümnaasiumi). Saksa õppekeelega töötas kaks avalikku ja seitse erakeskkooli, kokku üheksa keskkooli, ning üks avalik ja neli eragümnaasiumi, kokku viis gümnaasiumi.¹²⁷ Kui võrrelda seda keskkoolide arvu vastavate rahvuste arvuga Eestis, siis selgub, et saksa rahvusest kodanikud oli keskhariduse saamise suhtes palju paremas olukorras kui vene rahvusest kodanikud. Saksa koolide hulgas oli erakoolide osatähtsus erakordselt suur, mis oli tingitud vastava rahvuse majanduslikest võimalustest.

Oli mõningaid saavutusi koolivõrgu laiendamise osas. 1935. aastal avati Mustvee Keskkool, mis 1937. aastal nimetati Mustvee Reaalkooliks. 1935. aastal avati uue koolina ka Kärkla Keskkool, 1937. aastast Kärkla Reaalkool. 1938 avati Lihula Erareaalkool, mis oli Lihula Rahvahariduse Seltsi ürituseks. Kooli ülalpidamiseks oli moodustatud sihtasutus.¹²⁸

Visalt taotleti keskkooli avamist Abjas. Halliste-Karksi kihelkonna põllupidajate, omavalitsuste ja seltskondlike organisatsioonide poolt asutati Abja Keskkooli Ühing, mille põhikiri kinnitati 1937. aasta detsembris. Algas kapitali kogumine koolile hoone ehitamiseks. Haridusministeeriumi paluti avada Apja keskkool ja võtta see koolivõrku.¹²⁹

¹²⁵ERA, f. 1108, nim. 1, s. 943, l. 69, 70.

¹²⁶Eesti Statistika, 1939, nr. 217, lk. 622 - 625.

¹²⁷ERA, f. 1108, nim. 1, s. 993, l. 20.

¹²⁸Haridusasutused Eestis 1919 - 1940, lk. 105, 106.

¹²⁹ERA, f. 1108, nim. 4, s. 11, l. 203.

See taotlus jäi rahuldamata. 1940. aasta kevadel palus Abja Keskkooli Ühing Pärnu Maakoolivalitsuselt ja Haridusministeeriumilt luba avada Abja-Paluoja alevikus õigustega erakeskkool. Mõisaküla linnavalitsus taotles luba avaliku keskkooli avamiseks Mõisaküla linna.¹³⁰

1939. aasta kevadel soovis vastava ankeedi põhjal reaalkoolidesse astuda ligikaudu kaks korda rohkem õpilasi kui progümnaasiumidesse, kuid koolivõrk polnud neile soovidele vastav. Haridusminister A. Jaakson rõhutas keskkoolijuhatajate koosolekul 14. aprillil 1939, et elu nõudvat hariduse omandamise suunamist vastavalt tarvidusele ning uus koolivõrk olevatki koostatud sellelt seisukohalt lähtudes. Ei olevat põhjendatud uute klasside avamine.¹³¹

1939/40. õppeaastal avaldas keskkoolide arvule mõju sakslaste ümberasustamine Eestist Saksamaale (täpsemini vallutatud Poola aladele). 16. oktoobrist 1939 suleti saksa õppekeelega koolid Tallinnas, Tartus, Narvas, Rakveres, Kuressaares, Pärnus ja Viljandis. Nende hulgas oli kaks omavalitsuste poolt ülalpeetavat progümnaasiumi, üks omavalitsuse poolt ülalpeetav gümnaasium, kolm eraprogümnaasiumi, viis erareaalkooli ja neli eragümnaasiumi. Tallinnas asuv saksa õppekeelega V progümnaasium ja V gümnaasium avati 1. novembrist 1939 eesti õppekeelega koolina, millega liideti Tallinna V Reaalkool. Eesti õppekeelega keskkoolidest suleti Tallinna Rahvaülikooli Seltsi Erareaalkooli kursused, mille õpilased viidi üle Tallinna V Reaalkooli.

1. novembril 1939 tegutses Eestis 46 progümnaasiumi, 37 reaalkooli ja 45 gümnaasiumi.¹³² Oma ettekandes haridusministrile jaanuaris 1940 märkis kooliosakonna direktor V. Altoa, et keskkoolide ja gümnaasiumide võrgu ulatuse määramisel 1937. aastal oli peamiseks lähtekohaks vaade, et üldhariduslikku keskharidust tuleb piirata kutsehariduse kasuks. Üldhariduse arvel taheti katta kutsehariduse arendamise kulusid, ilma väljaminekuid haridusele suurendamata. "Teoreetiliselt seisukohalt vaadelduna oli 1937. aastal kujundatud võrk küllaldane, sest ta võimaldas pääsu keskkoolidesse suuremale protsendile algkooliõpilastest kui see arv tavaliselt teistes Euroopa riiges. Ometi on tekitanud piiramine keskhariduse omandamisel suuri rahulolematusi lastevanemate hulgas, aga ka laiemais ringkonnis, missugust seisukohta on pea eranditult toetanud ajakirjandus." Edasi rõhutas

¹³⁰Samas, s. 13, l. 84.

¹³¹Kasvatus, 1939, nr. 4, lk. 132.

¹³²Eesti Kroonika, 1939, lk. 65.

V. Alttoa, et Viljandi maakonnas pole ühtki reaalkooli. Nii 1938. kui 1939. aastal tuli teha järeleandmisi uute koolide või paralleelklasside avamise näol surve tõttu, kui selgus suur uksetaha jääjate arv. Järeleandmisi tehti eeskätt Tallinnas ja Tartus, kus omavalitsus või eraalgatus oli aktiivsem, mujal jäi pinevus endiselt suureks. Gümnaasiumide alal oli pinge terav Tallinnas ja Tartus. Tallinnas lahendus see V. Alttoa arvates V gümnaasiumi eesti õppekeelele ümberkorraldamisega. Tartus pidas ta vajalikuks ühe gümnaasiumi juurdeasutamist.¹³³

Kutsehariduse arendamine oli riigi majanduslike huvide seisukohalt vajalik, kuid sellega ei saa õigustada üldhariduse omandamise võimaluste piiramist. Demokraatlik intelligents asus seisukohale, et haridust ei saa kunagi olla liiga palju, et haridusel on ka siis väärtus, kui ta ei anna kindlat elukutset.

Koolisüsteemi erinevuse tõttu valmistab 1930 -neate aastate lõpul väljakujunenud koolivõrgu võrdlemine 1920-ndate aastate keskkoolivõrguga raskusi. Kui varem olid olemas vaid täielikku keskharidust andvad koolid - gümnaasiumid, siis nüüd olid tekkinud ka mittetäielikku keskharidust andvad koolid progümnaasiumide ja reaalkoolide näol, mis esinesid sageli iseseisvate koolidena ilma oma lõpuastme gümnaasiumita. Mida võtta 1930-ndate aastate lõpul keskkoolide arvu määramise aluseks? Kui võtta ainult täielikku keskharidust andvad koolid - gümnaasiumid, siis tuleb nentida nende arvu tugevat vähenemist: 86-lt 1925/26. õppeaastal 45-le 1939/40. õppeaastal, s.o. peaaegu 50% võrra. Keskkoolide ja gümnaasiumide nimestikus¹³⁴ oli 1939/40. õppeaastal 62 kooli (sealhulgas Tallinna Õpetajate Seminar ja Tallinna Pedagoogium). Territoriaalse paiknemise suhtes asus Tallinnas 24 kooli, Tartus 8 kooli, Narvas 2, Pärnus 2 jne. Maakeskkoolide osas tuleb 1920-ndate aastate I poole olukorraga võrreldes nentida vähenemist, sest vahepeal olid paljud alevi saanud linnaõigused. Juba 1926. aastal anti linnaõigused Tapale, Türi ja Põltsamaale ning 1927. aastal Tõrva alevile. Otepää sai linnaõigused 1936. aastal, Jõhvi, Kärkla, Mustvee ja paljud teised alevi 1938. aastal. Maakeskkoolidena tulid 30-ndate aastate lõpul arvesse ainult Harjumaa Progümnaasium Raplas, Väike-Maarja Progümnaasium ja Reaalkool, Vändra Progümnaasium, Reaalkool ja Gümnaasium, ning Lihula Erareaalkool (vt. tabel 4).

¹³³ERA, f. 1108, nim. 4, s. 12, l. 9 - 12.

¹³⁴ERA, f. 1108, nim. 4, s. 1456, l. 1, 2.

1930. aastate II pool tähistas kutsehariduse arengut ja ühtlasi selle teravamast eraldumist üldhariduslikust keskkoolist. 1922. aasta seaduse alusel töötavates gümnaasiumides õpetati peale teoreetiliste ainete ka praktilisi oskusi, nad olid eelkäijateks 1930-ndate aastate lõpul töötavatele kõrgema astme kutsekoolidele, aitasid kaasa kutsehariduse arenguks.¹³⁵ 1934. ja 1937.a. seadustega rajatud uues keskkoolis esines ainult humanitaar- ja reaalharu. Kaubanduskeskkoolid ja neile järgnevad kõrgema astme kommertskoolid (gümnaasiumid) arvestas statistika nüüd kutsekoolide hulka. Varem andsid üldhariduslike keskkoolide arvule tublit lisa ka 5 õpetajate seminari, kuid majanduskriisi aastail need likvideeriti. 1937. aastal avati algkooliõpetajate ettevalmistamiseks uuesti õpetajate seminarid Tallinnas ja Tartus, kuhu võeti mittetäieliku keskkooli (progümnaasiumi, reaalkooli) lõpetanuid. Seminari, mille õppeaeg kestis 4 aastat, lõpetanu omandas ühtlasi gümnaasiumi lõpetanu õigused.

Kui arvestada, et kutsekeskkoolide rajamisega 1937. aastal avanes tee ülikooli (või vähemalt selle mõnesse teaduskonda) ka kutsehariduse süsteemi kaudu, siis ei saa üldhariduslike keskkoolide arvu piiramisest teha ühekülgsed järeldusi. Kindlasti väita võib vaid seda, et rahva soovidele olemasolev koolivõrk ei vastanud, ei suutnud mahutada kõiki õppida soovijaid.

4. Keskkooliõpilased ja keskkooliõpilaste areng, noorsooliikumine ja -organisatsioonid

Vastavalt iseseisva riigi vajadustele, näitas keskkooliõpilaste arv 20. aastate I poolel tugevat tõusu.

Kui jätta kõrvale Harju maakond Tallinna linnaga, siis selgub, et 1000 elaniku kohta oli Valga-, Tartu- ja Viljandimaal 3 - 4 korda rohkem keskkooliõpilasi kui Petseri-, Lääne-, Saare- ja Võrumaal. Eriti ilmes erinevus põllumajanduslikult jõukamate ja kehvemate maakondade vahel. Kuid keskkooliõpilaste arv suurenes 1919/20. õppeaastaga võrreldes kõige rohkem Lääne- (211,8%), Petseri- (143,1%) ja Saaremaal (132,9%), kõige vähem aga Valga- (38,8%), Tartu- (60,9%), Harju (64,4%) ja Järvamaal (72,9%). Läänemaal oli keskkooliõpilaste arvu eriline tõus tingitud sinna õpetajate seminari asutamisest. Valga-, Tartu- ja Harjumaa väike tõus aga olnes nendes asuvate linnade tsaariaegsest seisukorrast

¹³⁵Eesti Statistika, 1940, nr. 222, lk. 221.

keskkoolide koonduspunktina, kuhu õpilasi voolas ka mujalt maakondadest. Üldiselt näitas keskkooliõpilaste arvu kasvamine üksikute maakondade järgi keskkoolivõrgu arenemist üksikute maakondade ühtlustamise suunas.¹³⁶

Võrreldes teiste põhjamaa riikidega, oli Eestis keskkool neist arvuliselt ette jõudnud. Näiteks tuli Soomes 1922.a. üks keskkooli õpilane (kaas arvatud ka õpetajate seminaride ja keskskaubanduskooli õpilased) iga 8,3 algkooliõpilase kohta, Eestis aga 7,1 algkooliõpilase kohta.¹³⁷

Siiski jäi osa keskkooli astuda soovijaid vastu võtmata, neist 1922/23.õppeaastal ruumipuudusel 54,8%, defektide pärast 8,2% ja muudel põhjustel 37%. Üldse jäi 1922/23. õppeaastal keskkooli astuda taotlejaist üle riigi vastu võtmata 1415 last, neist linnades 1386 ja maal 29.¹³⁸

Vastavalt üldistele põhimõtetele pidi igas koolis olema õppekeeleks selle kooli õpilaste emakeel. 1922/23. õppeaastal jagunesid keskkooliõpilased õppekeele järgi: eestikeelsetes koolides õppis 76,9%, saksakeelsetes 11,8%, venekeelsetes 9,5%, eesti-vene segakoolides 1,4% ja lätikeelsetes 0,4% keskkooliõpilasi. Eestlasi õppis ka teiste õppekeeltega keskkoolides: venekeelsetes koolides oli neid 11,3%, saksakeelsetes koolides 3,5% ja lätikeelsetes koolides 3,3% õpilaste arvust. Seevastu eestikeelsetes koolides õppis mitte-eestlasi ainult 0,6%.¹³⁹

Kui võrrelda keskkooliõpilaste arvu rahvuste järgi üksikute rahvuste arvuga, selgub järgmist: eestlasi oli keskkooliõpilastest 78,5% (eesti rahvusest elanike riigis aga 87,7%), venelasi 7,3% (elanikke 8,2%), sakslasi 9,5% (elanikke 1,7%), rootslasi 0,6% (elanikke 0,7%), juute 2,1% (elanikke 0,4%), muid rahvusi 2,0% (elanikke 1,3%). Nii oli keskkooliõpilaste protsent tunduvalt suurem vastavast rahvusest elanikkonna osatähtsusest sakslastel ja juutidel, kuna eestlastel ja venelastel oli see väiksem elanike osatähtsusest.¹⁴⁰

See on seletatav erinevustega üksikute rahvuste sotsiaalses koosseisus. Kuulusid ju saksa ja juudi rahvustest elanikud peaaegu eranditult jõukamaisse ja haritumaisse ringkondadesse.

¹³⁶Eesti Demograafia, lk. 39.

¹³⁷Samas, lk. 38.

¹³⁸Samas, lk. 43, 44.

¹³⁹Samas, lk. 201, 202.

¹⁴⁰Eesti Demograafia, lk. 192.

Keskkooliõpilaste sotsiaalse koosseisu kohta leidub Eesti Vabariigi ametlikus statistikas andmeid ainult kolme õppeaasta kohta.

Neist andmeist (vt. tabel 8) selgub, et kõige suurema rühma keskkooliõpilastest moodustasid tööstus- ja kaubandusettevõtete, maja-, talu- ja mõisaomanike lapsed (1922/23. õppeaastal 42,1%). Neile järgnesid keskkihtide - ametnike, vabakutseliste ja keskkihtide lapsed (32,4%). Kõige vähem oli keskkoolis tööliste, teenijate, popside ja põllutööliste lapsi - 18,6%. Võrdluseks võib märkida, et algkoolides oli neid 1922/23. õppeaastal 46,2%.

Esitatud kolme õppeaasta läbilõikes esimese rühma osatähtsus vähenes 42,1 protsendilt 37,2 protsendile ning viimase rühma osatähtsus kasvas 18,6 protsendilt 20 protsendile. Tõenäoliselt mõjutas seda protsessi algastmele vastavate klasside järk-järguline sulgemine keskkoolide juures (välja arvatud erakoolid).

Oma osa oli keskkooliõpilaste sotsiaalse koosseisu kujunemisel muidugi õppemaksul.^{141*} Üldhariduslikes keskkoolides vabastati õppemaksust 15 - 20% õpilastest. Maksuta keskkoolides - õpetajate seminarides moodustasid linna- ja maatööliste ning popside lapsed 1922/23. õppeaastal 36,2% maksulise keskkooli 18,6% vastu. Üldisest seminaride õpilaste arvust oli pärit maalt 82,6%, linnast 17,4%.¹⁴² Seega seisid seminarid maksuta keskkoolide andjaina oma sotsiaalselt koosseisult lähemal algkoolile kui keskkoolile.

Keskkoolide juures tegutsesid lastevanemate komiteed, mille esimehed võisid sõnaõigusega osa võtta kõigist õppenõukogu koosolekuist. Need komiteed hankisid oma sissetulekud pidude korraldamisest ja korjandustest ja niiviisi saadud summad läksid peamiselt kehvemate õpilaste toetamiseks.

Erakoolide juures kutsuti ellu puudustkannatavate õpilaste abiandmise seltsid. Näiteks J. Westholmi gümnaasiumis algas vastav selts oma tegevust 1921. aasta oktoobrikuus. Selts hankis endale tulusid liikmemaksudest, korjandustest, loteriidest, pidudest jm. Tulusid kasutati eeskätt õppemaksu tasumiseks kehvemate õpilaste eest.¹⁴³

E. Lenderi Tütarlaste Eragümnaasiumis oli abiandmise selts asutatud juba 1910. aastal. Eesti Vabariigi algul koostati vastavalt muutunud oludele 1920.a. seltsile uus põhikiri. Selts

^{141*} Vt. p. 2. Keskkoolide majanduslikud alused.

¹⁴²Eesti Demograafia, lk. 195.

¹⁴³G. Ney, J. Westholmi gümnaasiumi arenemiskäik. - Rmt.: Jakob Westholm ja tema kool 1907 - 1937. Tln., 1937, lk. 133.

seadis endale ülesandeks muretseda võimalusi kooli puudustkannatavaile õpilastele õppetöö jätkamiseks. Abi anti kooliraha maksmiseks, õppevahendite muretsemiseks, eineks ja vajaduse korral ka arstiabiks.¹⁴⁴

1922.a. kevadel õppis peale VI klassi lõpetamist edasi 69% õpilastest, 1922/23. õppeaastal VI lõpetanud õpilastest astus keskkooli 77%.¹⁴⁵ Keskkooliõpilaste hulgas olid sooliselt ülakealus tüdrukud. Keskkooli I klassis (7. õppeaasta) oli 1922/23. õppeaastal poisse 48,6% ja tüdrukuid 54,9% ning VI klassis (12. õppeaasta) poisse 40,6% ja tüdrukuid 59,4%. Õppetöö vältel langes poisse rohkem välja kui tüdrukuid.¹⁴⁶

Keskkooliõpilaste arv tõusis kõige kõrgemale 1924/25. õppeaastal, ulatudes siis 18 721-ni. Järgnevail aastail algas vähenemine. Majanduskriisi aastail 1929/30. kuni 1933/34. õppeaastail) vähenes keskkooliõpilaste arv 15 633-lt 11 895-le. Võrreldes 1924/25. õppeaasta kõrgseisuga, oli keskkooliõpilaste arv 1933/34. õppeaastaks kahanenud koguni 6826 õpilase, s.o. 36,5% võrra.

Keskkooli oli 1920 - 34. aastal lõpetanud ümmarguselt 27 000 noort inimest, kellest osa õppis edasi, osa leidis tööd mitmesugustes asutustes ja ettevõtetes, ent osa jäi oma haridusele vastavast tööst ilma.¹⁴⁷ Tolleaegsed võrdlusandmed teiste riikidega näitasid, et Eestis oli üldhariduslike keskkoolide õpilasi ja vastavalt ka üliõpilasi suhteliselt rohkem kui mujal (vt. tabel 9).

Neil andmeil ületas Eesti keskkooliõpilaste ja üliõpilaste arvu poolest iga 10 000 elaniku kohta selliseid arenenud riike nagu Inglismaa ja Prantsusmaa. Keskkooliõpilaste suhtarvu poolest suutsid Eestiga võistelda ainult Saksamaa ja Soome, kuid üliõpilaste osas jäid nemadki maha.

Majanduskriisi saabumisega halvenesid üldharidusliku keskkooli lõpetanud noortel töö leidmise võimalused. Juba 1927. aastal registreeris end Tallinnas ja Tartus valitsusorganite poolt korraldatud nn. hädaabitöödele suur hulk keskkoolilõpetanud.¹⁴⁸ 1933. aastal istus koos riigivanema otsusel loodud komisjon "töötute haritlaste olukorra selgitamiseks." Seal esitati töötute haritlaste arvuna 1055. Neist oli kõrgema kooli lõpetanud 44 inimest,

¹⁴⁴M. Lannus-Laur, Meie kool nagu ta oli ... Rmt.: ELG, Uppsala 1979, lk. 14, 15.

¹⁴⁵Eesti Statistika, 1925, nr. 43, lk. 14.

¹⁴⁶Eesti Demograafia, lk. 190.

¹⁴⁷Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumi tegevuse ülevaade 1918 - 1934. Tln., 1934, lk. 30.

¹⁴⁸Rahva Sõna, 1927, 24. nov.

ülikoolis õppinud ja õppijaid 110, keskkooli lõpetanuid 615, seminari lõpetanuid 13, kaubandusliku jm. kutsekooli lõpetanuid 219, ülejäänud väiksema haridusega.¹⁴⁹ Neist andmeist nähtub, et töötute haritlaste enamiku moodustasid üldharidusliku keskkooli lõpetanud isikud.

Keskkoolilõpetajate töö leidmise raskusi on meenutanud ka tolle aja kohta kirjutatud mälestustes. "Olime noored ja soojasüdamelised idealistid, kui astusime 1932.a. koolipingist kahe jalaga ülemaailmsesse majanduskriisi, mis selleks ajaks oli saavutanud oma sügavseisu tööpuudusega kõikjal. Kogesime varsti, et tegelik elu oli midagi muud kui seniõpitu. Küll sai mujale nii vajalikke veeringuid raisatud igasuguste palvekirjadele ja tempelmarkidele, sai parima võimaliku käekirjaga härdaid kohaotsimise kuulutusi kirjutatud, kuid kahjuks väga kesiste tulemustega,"¹⁵⁰ väidab Raul Edari.

Tõusis nn. haritlaste üleproduktiooni küsimus, mida loodeti lahendada keskkoolivõrgu koondamisega ja 1934.a. koolireformiga.

Ent vastupidi reformijate soovidele ei vähenenud õpilaste tung keskkooli. Põhjendatud kartus, et edaspidi sissepääs keskkoolidesse veelgi raskeneb, tekitas 1935. aasta kevadel enneolematult suure tungi keskkoolidesse nii Tallinnas kui ka maakonnalinnades. Näiteks Tallinnas oli keskkoolide I ja III klassides kohti veidi üle 500, soovijaid aga kaugelt üle 1000. Üldse soovis neisse koolidesse, kuhu esialgu jäid püsima 3-klassilised keskkooliharud, astuda 1942 õpilast, kuid sisse pääses vaid 1257, seega jäi tervelt 35% vastu võtmata (maaõpilasi 45%, linnaõpilasi 29%).¹⁵¹ Kohati tuli kuni 2/3 soovijaist tagasi lükata.¹⁵²

1935/36. õppeaastal töötas 60 uut keskkooli ja 60 vana gümnaasiumi (III-V klassid) kokku 15 883 õpilasega. 1936/37. õppeaastal töötas 62 uut keskkooli ja 58 vana gümnaasiumi (IV - V klassid) kokku 16 615 õpilasega. Majanduskriisi aastatega võrreldes oli keskkooliõpilaste arv näiliselt tõusnud. Kui aga keskkooliõpilaste arvust maha arvestada uue keskkooli I ja II klassi õpilaskond, kes koosnes 5. - 6. õppeaasta õpilastest (1934/35. õppeaastal oli neid 1405, 1935/36. - 3855, 1936/37 - 4331),¹⁵³ selgub järgmist (vt. tabel 10.

¹⁴⁹ERA, f. 50, nim. 1, s. 636, l. 37.

¹⁵⁰R. Edari, Nooruslik idealism ja tööpuudus. - Rmt.: Mehed Vabaduse puiesteelt. Uppsala, 1972, lk. 263.

¹⁵¹Õpetajate Leht, 1935, 8. nov.

¹⁵²Eesti Kroonika, 1935, lk. 76.

¹⁵³Eesti Statistika, 1938, nr. 198, lk. 246.

Seega püsis keskkooliõpilaste arv põhiliselt majanduskriisi aastail väljakujunenud tasemel, s.t. 12 000 ümber (1926/27. kuni 1930/31. õppeaasta keskmine oli ca 16 000). Samal ajal tehti propagandat kutsehariduse kasuks ja kutsekoolide õpilaskond kasvas tunduvalt.

Reform raskendas üldharidusliku keskkooli saamist eriti maaelanikkonna lastel. Keskkooli astujaist oli 1934 - 1936. aastal 70% linnalapsi, maalapsi aga ainult 30%,¹⁵⁴ sest keskkoolid asusid peamiselt suuremates linnades.

Progümnaasiumides, reaalkoolides ja gümnaasiumides õppis 1937/38. õppeaastal 14 203 õpilast. 1937/38. õppeaastal töötas seal ka veel 58 likvideerimisele määratud endist gümnaasiumi (V klassid s.t. 11 õppeaasta) 2355 õpilasega.¹⁵⁵ Seega õppis keskkoolides ja gümnaasiumides sel õppeaastal kokku 16 558 õpilast. 1938. aasta kevadel ja sügisel soovist üldhariduslikku keskkooli astuda kokku 4789 õpilast, neist jäi vastu võtmata 1823 noort. Osa neist kukkus läbi sisseastumiseksamitel, osa jäi vastu võtmata ruumipuudusel, sest valitsus ei lubanud avada paralleelklasse. Kõige rohkem õpilasi (105) jäi ruumipuudusel vastu võtmata Tartus.¹⁵⁶ 1939.a. kevadel võeti keskkoolidesse vastu 2366 noort, ukse taha jäi 1392 noort.¹⁵⁷ Keskkoolides õppis 1933/34. õppeaastal tüdrukuid 51,1% ja poisse 48,9% õpilaste koguarvust. 1938/39. õppeaastaks oli pilt mõnevõrra muutunud. Progümnaasiumides oli küll tütarlaste ülekaal (52,3% poiste 47,7% vastu), kuid reaalkoolides oli poisse 51,1% ja tüdrukuid 48,9%, gümnaasiumides poisse koguni 54,6% tütarlapsi 45,4%.¹⁵⁸

Kui algkooliõpilaste rahvuslik koosseis enam-vähem vastas kogu elanikkonna rahvuslikule koostisele, siis keskkooliõpilaste hulgas oli eestlasi eesti elanikkonna osatähtsusest mõnevõrra vähem: 1930/31. õppeaastal oli eestlasi keskkooliõpilaste koguarvust 83,5%, sakslasi 7,6%, venelasi 5,9%, juute 1,4%, teisi rahvusi vähem.¹⁵⁹ 1933/34. õppeaastal oli eestlasi 84,4%, sakslasi 6,9%, venelasi 5,4%, juute 1,7% jne.¹⁶⁰ 1938/39. õppeaastal õppis eestlasi progümnaasiumides 86,5%, reaalkoolides 93,8% ja gümnaasiumides 83,6%, sakslasi vastavalt 6,7%, 1,8% ja 7,1%, venelasi 4,8%, 1,8% ja 6,5%, juute 0,9%, 1,8% ja

¹⁵⁴ERA, f. 1108, nim. 3, s. 217, l. 6.

¹⁵⁵Eesti Statistika, 1938, nr. 205, lk. 626.

¹⁵⁶ERA, f. 1108, nim. 4, s. 1442, l. 12.

¹⁵⁷Samas, l. 3.

¹⁵⁸Eesti Statistika, 1939, nr. 217, lk. 622; 625.

¹⁵⁹Eesti Statistika, 1933, nr. 134, lk. 26.

¹⁶⁰Eesti Statistika, 1934, nr. 157, lk. 641.

1,4%. Eestlaste suurem osatähtsus reaalkoolides seletub sellega, et vähemalt pooled reaalkoolide õpilased olid pärit maalt.¹⁶¹

Õpilaste sotsiaalse koosseisu kohta säilinud andmed on puudulikud. Enam-vähem täieliku ülevaate võib saada mõne üksiku kooli kohta. Nii oli Nõmme Ühisgümnaasiumis 1933/34. õppeaastal tööliste ja käsitööliste lapsi 60, ametnike lapsi 33, talurahva lapsi 11, maja- jm. teenijate lapsi neli, pensionäride lapsi üks, igasuguste väikeettevõtete omanike lapsi 26, suurtöösturite ja kaupmeeste lapsi kaks. Kui käsitöölised ja ametnikud arvestada väikekodanlike vahekihtide hulka kuuluvaiks, siis olid ülekaalus keskkihtide lapsed. 1938/39. õppeaastal õppis Nõmme Progümnaasiumis ja Gümnaasiumis tööliste ja käsitööliste lapsi 84, maja- jm. teenijate lapsi kaks, teenistujate, ametnike ja intelligentsi lapsi 221, talurahva lapsi 17, pensionäride lapsi kaheksa, igasuguste väikeettevõtete omanike lapsi 44 ja kodanluse lapsi kaks.¹⁶² Seega oli selles koolis tugevasti kasvanud ametnike ja intelligentsi laste arv, mis on seletatav Nõmme kasvamisega peamiselt nende kihtide arvel.

Tallinna keskkoolides olid enamuses tööliste, käsitööliste, ametnike, intelligentsi ja väikeettevõtjate lapsed, talurahva lapsed olid vähemuses. Väikelinnade keskkoolides oli talurahva osatähtsus ilmselt suurem. Kodanluse arvulise vähesuse tõttu võrreldes kogu rahvaga ei saanud kodanluse lapsed keskkooliõpilaste hulgas ülekaalus olla. Töösturite ja ärimeeste lapsed õppisid põhiliselt Tallinnas ja Tartus erakoolides, kuid ka neis koolides pärines osa õpilasi keskkihtide hulgast. Kõige raskem oli keskharidust omandada põllutööliste ja maakehvikute lastel, sest keskkoolid asusid põhiliselt linnades, mille tõttu maalt pärinevail õpilasil tuli peale õppemaksu tasumist tasuda linnas elamisel veel korteri ja kostiraha. Seetõttu leidis Tallinna keskkooliõpilaste hulgas põllutööliste ja maakehvikute lapsi, võrreldes linna tööliste-käsitööliste lastega, äärmiselt vähe.

Tartu keskkoolidest leidub andmeid Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi abiturientide päritolu kohta aastail 1920 - 1939. Selle aja jooksul lõpetas mainitud kooli 1169 õpilast. Kõige ohtralt oli lõpetajaid 1928 - 32. aasta vahel, mil koolis töötasid kolmekordsed paralleelklassid, järgnevalt töötas neid kaks. 54% abiturientide koguarvust oli pärit Tartu linnast, 28% Tartumaalt.

¹⁶¹Eesti Statistika, 1939, nr. 217, lk. 623; 640.

¹⁶²TLA, f. 308, nim. 1, s. 141, l. 1 - 141.

Abiturientidest-linnalastest oli vaimsel alal töötavate isikute (sealhulgas ametnikud) lapsi 210, s.o. 18%, majanduslikul alal töötavate isikute (äriühised, töösturid) ja kinnisvara omanike lapsi 187 - 15,44%, käsitöölise lapsi 129 - 11%, lihttöölise ja teenijate lapsi 88 - 7,44%.

Maalt pärit olevatest abiturientidest oli talupidajate lapsi 311, s.o. 26,7% abiturientide koguarvust. Ülejäänud maalt pärit abiturientidest oli kooliõpetajate lapsi 29, äriühise lapsi 17, kirikuametis seisvate isikute lapsi 10, lihttöölise lapsi kaheksa, töösturite ja kinnisvaraomanike lapsi seitse. Nii linna- kui maalastest abiturientidest jäi vanemate elukutse teadmatuks 92-l, s.o. 7,9%-l. Täielikke vaeslapsi oli 12, kes kõik olid pärit linnast.¹⁶³

Üks endisi õpilasi meenutab: "Sotsiaalselt oli meie klass väga kirju, alates linnapea, rikaste äriühise ja taluühise tütardega ja lõpetades minusuguste vaeste tüdrukutega. Kuid sellel ajal ei pööratud sarnasele asjale palju tähelepanu. Ühine vormikleit, meie puhul tumesinine valge krae ja kätiste ning musta põllega, silus pealtnäha kõik seisusevahed."¹⁶⁴

Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi lõpetajast astus Tartu Ülikooli 401 s.o. üldarvust üle 34%. Rekord selles osas kuulus varasematele lendudele: I lennust astus ülikooli 80%, II lennust 55,5%, III lennust 78,4%, IV lennust 70%. Järgnevad lennud selle tasemeni enam ei tõusnud - miinimum oli 1931.a. 15%.

Suurim osa lõpetajast pühendus kodusele majapidamisele, 488 lõpetajat (42,6%), ametnikena töötas 241 (20,6%), õpetajaid-kasvatajaid oli 6%, äriteenijaid 3,5% jne.¹⁶⁵

Väikelinnade keskkoolidest on õpilaskonna kohta andmed olemas Rakvere Gümnaasiumist ja Keskkoolist. Õpilaste vanemaist oli 1936/37. õppeaastal talupidajaid 79 (20,3%), kaupmehi-tööstureid 35 (9%), töölisi (sealhulgas käsitöölised ja põllutöölised) 138 (35,4%), ametnikke 52 (13,3%), kaitseväelasi 29 (7,4%), õpetajaid 20 (5,1%), vabakutselisi 10 (2,5%), muid 27 (6,9%). Õpilaste vanemate rõhuv enamik oli pärit Virumaalt ja Rakvere linnast.¹⁶⁶ Rakvere Ühisgümnaasiumi lõpetajast läks 1936.a. edasi õppima 42%, samal ajal

¹⁶³Tartu Tütarlastegümnaasium. II Gümnaasium, II Progümnaasium ja II Reaalkool 1934 - 1939. Trt., 1939, lk. 90 - 92.

¹⁶⁴I. Post-Kangilaski-Koppa, Mälestusi TTG-st. - Rmt.: Mälestused Tartu Tütarlaste Gümnaasiumist. Stockholm, 1988, lk. 151.

¹⁶⁵Tartu Tütarlastegümnaasium, lk. 93, 95.

¹⁶⁶H. Jänes, Rakvere Ühisgümnaasium ja Keskkool (1931 - 1937.a.) - Rmt.: Rakvere Gümnaasium ja Keskkool 1912 - 1937, Trt., 1937, lk. 42.

oli edasiõppijate üleriiklik keskmine protsent 27.¹⁶⁷

21 aasta jooksul (191 - 1939) laskisid 1934. aastal likvideerimisele määratud gümnaasiumid välja 36442 lõpetajat, neist umbes pooled jätkasid õpinguid Tartu Ülikoolis. Õppeharude järgi oli lõpetajaid: humanitaarharudes 22 117, reaalharudes 6881, kommertsharudes 4024, majapidamisharudes 2094, põllu- ja aiandusharudes 696 ning tehnikaharudes 630.¹⁶⁸

Kogutud andmeil astus Eesti Vabariigi ajal keskkooli I klassi üldse umbes 52 - 53 000 õpilast, neist lõpetas kooli 31 000, seega lahkus keskkoolist enne lõpetamist umbes 42% õpilastest.

Uus keskkool jõudis kolme lennuga anda 6744 lõpetajat.¹⁶⁹ Uus gümnaasium jõudis esimesed lõpetajad välja lasta alles 1940. aasta kevadel.

Võrreldes teiste riikidega ei olnud keskhariduse omandamise olukord Eestis halb. Rahvusvahelise kasvatusbüroo aastaraamatu andmeil tuli 1937. aastal ühe keskkooliõpilase kohta Eestis algkooliõpilasi 6,6, Soomes 15, Saksamaal 11,7, Prantsusmaal 12,7, Inglismaal 11,3.¹⁷⁰

Noorsooliikumine ja organisatsioonid. Eesti Vabariigis tegutsesid mitmesugused noorteorganisatsioonid, mille skaala üldjoontes vastas olemasolevate poliitiliste jõudude vahetõrgetele ja arengule. Enamik noorsooühinguid haaras noori ka väljastpoolt kooli. Oli rahvuslikke, rahvusvahelisi (kristlikud ühingud, skaudid-gaidid) ja töölisnoorsoo organisatsioone.

Erinevate suundade ja ühingute osatähtsus muutus koos ühiskondlik-poliitilise elu arengu ja generatsioonide vaheldumisega. Generatsioonile, kes astus noorsooliikumisse omariikluse algaastail, avaldasid mõju 1917. aasta revolutsioonilised ideed, vabanemine tsarismi eest.

Selle ajajärgu õpilasiikumist on oma mälestustes tabavalt iseloomustanud Bernhard Kangro: "Meie 20-ndate aastate kooliõpilaste elu ja tegevust väljaspool klassiseinu ja kohustuslikke õppetunde iseloomustab agar, vahel otse plahvatuslik tegutsemistung. (...)

¹⁶⁷J. Blauberg, Ülevaade Rakvere gümnaasiumide arengust. - Rmt.: Rakvere Gümnaasium ja Keskkool 1912 - 1937, lk. 33.

¹⁶⁸Eesti Statistika, 1940, nr. 222, lk. 221.

¹⁶⁹Samas, lk. 220.

¹⁷⁰ERA, f. 1108, nim. 4, s. 926, l. 96.

Küllap sellel olid reaalsed eeldused vaba ühiskonna ja vabama koolikorra näol; samuti võib oletada psühholoogilisi põhjusi. Oli ju kogu meie elu pärast sõdade painest vabanemist, tsariaegse reaktsioonilise ikke purunemist täis kogu rahva gründertumile^{171*} omast vaimustust ja hoogu, tegutsemistahet, usku tulevikku ja eneseteostuse püüdeid. (...) Kui tsariajal oli kooli õpilane topitud univormi ja sunnitud kroonukulli all vaikuma, kui igasugune organiseerumine rahvuslikul ja poliitilisel baasil oli keelatud, siis nüüd oli vaba tee isetegevuseks koolis ja kooli kõrval...."¹⁷²

Kõige pahempoolsemate ideede kandjaks oli 1920. aastal Tallinnas asutatud Üle-Eestimaaline Noorproletaarlaste Ühing, kes hakkas töötama Eestimaa Kommunistliku Partei vahetul juhtimisel. Ühingu liikmete enamiku ja juhtiva tuumiku moodustasid keskkooliõpilased (V. Klementi, O. Sepre, A. Vaarandi, J. Lauristin jt.). Rohkesti oli ühingul liikmeid Tallinna kõige proletaarsema koosseisuga koolidest -- õpetajate seminarist ja õhtukeskkoolist, kuid ka teistest Tallinna keskkoolidest. Palju koolinoori oli ka ÜENPÜ Tartu osakonnas. Pärnu osakond kasvas välja juba 1919. aastal Pärnu Ühisgümnaasiumi pahempoolsest meelestatud õpilaste poolt asutatud õpilasühingust "Edasi". Juhtivat osa etendasid seal V. Kangur, A. Murro, E. Tarkpea, A. Kask, J. Kouko jt. Narvas asutati Noorproletaarlaste Ühingu osakond samuti koolinoorsoo baasil. Narva Ühisgümnaasiumis leidis 40 - 50 liikmeline pahempoolsete noorte pere.¹⁷³ Valitsus asus revolutsioonilist noorsooliikumist peagi likvideerima: 14. aprillil 1921 keelati siseministri otsusega Noorproletaarlaste Ühingu tegevus. Tema tööd jätkas illegaalne Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing (EKNÜ), kes püüdis saavutada mõju mitmesugustes legaalselt tegutsevates ühingutes.

Puhtakujuline keskkoolinoorte liikumine hakkas arenema 1917. aastal. Märtsis 1917 asutati Tartu keskkoolide vanemate klasside õpilaste poolt Eesti Noorsoo Rahvuslik Liit. 1919. aastal püüdsid ENRL juhid võtta kogu koolnoorsoo liikumise juhtimist enda kätte. Selleks kutsusid nad märtsis 1919 kokku Tartu keskkoolide õpilaste esindajad, kes otsustasid hakata välja andma ajakirja "Uudismaa" ja peatselt kokku kutsuma ülemaalse õpilaskongressi. See toimuski aprillis 1919. Saadikuid oli 83, peaaegu kõigist linnadest. Kongressil valiti 11-liikmeline keskbüroo. Kongressi enamik ei läinud kaasa ENRL

^{171*} Ettevõtete asutamine

¹⁷²B. Kangro, Õpilaste isetegevusest Valga koolides 20-ndail aastail. - Koolilinn Valga. Lund, 1984, lk. 67.

¹⁷³A. Resev, Revolutsioonilisel teel. - Rmt.: Karastumine. Tln., 1958, lk. 192.

programmi ja tegelastega, rahvuslaste liider jäi keskbüroo valimisel ukse taha. Keskbüroo esimeheks sai Aleksander Johanson (Elango), aseesimeheks Juhan Kuusk ja sekretäriks Linda Leeman, kes kõik olid ENRL vastasrinna esindajad.¹⁷⁴

Eesti koolinoorte esimene ülemaaline kongress saatis Asutavale Kogule õpilaste-poliitvangide amnestianõude. Haridusministrile jäeti tervitustelegramm saatmata.¹⁷⁵

Teine ülemaaline õppiva noorsoo kongress jaanuaris 1920 asutas Eesti Koolinoorsoo Keskliidu (EKK), mis pidi rajanema kohalikele ringidele ja ühingutele. 1921. aastal väljatöötatud põhikirjas sõnastati eesmärgina arendada noorsugu vaimselt ja füüsiliselt, äratada koolinoorsoos algatusvõimet ja huvi loova töö ning omapärase rahvusliku kultuuri vastu, kasvatada koolinoorsoos huvi teaduste, kunsti ja seltskondliku töö vastu.¹⁷⁶ EKK häälekandja "Uudismaa" ilmus noorte demokraatlike haritlaste (V. Ernits, A. Elango, P. Treiberg (Tarvel) jt.) toimetamisel ning kuulutas poliitilist erapooletust. Õpetajate kontrolli õpilasorganisatsioonide üle ei peetud soovitavaks. 1922. aastal kuulus Koolinoorsoo Keskliitu 1500 liiget, kellest Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing pidas oma pooldajaiks umbes 25%.¹⁷⁷

Pahempoolsed meeolud keskkoolinoorsoo liikumises avaldusid eriti ilmekalt Eesti koolinoorsoo neljandal kongressil Viljandis (4. - 6. jaanuar 1922). Nii märkis kongress rahvusküsimuses vastuvõetud resolutsioonis, et "rahvuslus on sageli mantliks tagasikiskuvaile jõududele, kes võistlevad ainult oma kihi huvide eest."¹⁷⁸ Kongress mõistis hukka skautluse ja nõudis selle kiiret likvideerimist noorsoo keskelt.

Veelgi ägedamalt arenesid sündmused Pärnu koolinoorsoo hulgas, mis viisid Pärnu ühisreaalgümnaasiumi õpilaste streigini märtsis 1922. Sündmustik algas loodusloo tunnis, kus õpetaja lasi õpilaste seas ringi käia ja vaadelda mitmesuguseid mineraale. Üks põldpao tükk kadus. Õpetaja kahtlustas varguses Pärnu noorproletaarlaste juhti Andrei Murrot. Küsitlemisel olevat Murro muutunud häbematuks ja õppenõukogu otsustas ta koolist välja heita. A. Murro pooldajad korraldasid õpilaste koosoleku ja nõudsid õppenõukogu otsuse tühistamist. Kui seda ei tehtud, kuulutati välja streik ja järgmisel hommikul jäi umbes

¹⁷⁴A. Vallner, Eesti Koolinoorsoo Keskliit. - Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool. Tln., 1978, lk. 83.

¹⁷⁵Sotsiaaldemokraat, 1919, 17. mai.

¹⁷⁶Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 1108, nim. 3, s. 658, l. 288.

¹⁷⁷Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiiv (EKPA), f. 24, nim. 46, s. 781, l. 24.

¹⁷⁸Samas, s. 787, l. 16.

paarsada õpilast kooli tulemata. Pärast streigi telgitaguste uurimist otsustas Haridusministeerium 125 streikivat õpilast kooli nimekirjast kustutada ja tagasi võtta ainult neid, kelle esitatud vastavais kirjalikes palveis leidis õppenõukogu arvamise kohaselt vabandavaid põhjusi.¹⁷⁹ Võeti tagasi 111 õpilast, 14 jäi tagasi võtmata. Nende enamiku moodustasid EKNÜ liikmed, nende hulgas A. Murro, E. Tarkpea, V. Kangur jt.¹⁸⁰ Noori heideti välja teistestki keskhariduskoolidest, näiteks Tallinna Õhtukeskkoolist V. Klementi ja J. Lauristin.¹⁸¹

Viljandi ja Pärnu sündmuste tagajärjel tõusid noorsoo küsimused valitsuse hariduspoliitika keskmesse. Õpetajaskonnale tehti rohkesti etteheiteid ja esitati isegi süüdistusi. Märtsis 1922 kutsus haridusminister Bauer kokku keskkoolijuhatajate konverentsi. Sellel tutvustas ta direktoreid Haridusministeeriumis väljatöötatud noorsooühingute uue põhikirja kavaga, mille järgi koolidevahelised ühingud olid lubatud ainult karskuse, spordi, muusika ja teaduse-kirjanduse alal. Õpetajaid kohustati noorsooühingute tööst osa võtma. Soovitati toetada skautlust. Konverentsist osavõtjate enamik leidsid, et Koolinoorsoo Keskliit ei ole tarvilik ja soovitas noorsoo-organisatsioone korraldada eelkõige üksikute koolide juures, et õpetajail oleks võimalik neis intensiivsemalt kaasa töötada.¹⁸² Õpilasuühingute normaalpõhikirjad pandi maksma alates 1. augustist 1923. Eesti Koolinoorsoo Keskliidu sulgemist ei peetud Haridusministeeriumis lõpuks siiski otstarbekaks, sest kardeti, et osa noorsugu läheks sel juhul põranda alla.

EKK V kongressil aprillis 1923 Tartus oli 119 saadiku poolt esindatud umbes 3400 liiget. Konstateeriti, et õpilasingid ei suuda täita noorsooliikumise algelisemaidki nõudeid, milles on "suured teened haridusministeeriumi tsirkulaaridel". Igas arutatavas küsimuses esitasid oma resolutsiooni ka kommunistlikud noored. Vaatamata Haridusministeeriumi nõudmisele poliitikaga mitte tegelda, otsustas kongress, et ühiskondlike ja poliitiliste küsimustega tutvumine on üks noorsoo ülesandeid, millela on võimatu tulevikus olla täisväärtuslikuks ja väljakujunenud vaadetega kodanikuks. Vastuvõetud resolutsioonis rõhutati, et "noorsooliikumine on rahvuslik liikumine, tema ülesanne on eesti omapärase

¹⁷⁹K. Arro, Streik Ühisgümnaasiumis. - Rmt.: Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade. Toronto, 1985, lk. 120, 121.

¹⁸⁰E. Tarkpea, Mälestused. Tln., 1983, lk. 49 - 54.

¹⁸¹Ülevaade Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu ajaloost. I osa. Tln., 1975. lk. 122, 123.

¹⁸²ERA, f. 1108, nim. 3, s. 111, l. 5 - 9.

kultuuri loomine" ja et "noorsooliikumine on väljaspool poliitilisi parteisid."¹⁸³ Võrreldes Viljandi kongressi rahvuslust ja skautlust hukkamõistvate resolutsioonidega tähistasid need Tartus vastuvõetud resolutsioonid rahvusliku suuna kindlustumist Koolinoorsoo Keskliidus.

Ka EKK häälekandja "Uudismaa" veergudel propageeriti "omapärast eesti kultuuri, vaimlist kultuuri, missugust ei ole ega saa olla ühelgi teisel rahval." "Uudismaa" ülesandeks pidi olema "kasvatada noorpõlvest kultuurilisem, inimlikum, vaimsem põlv kui praegune."¹⁸⁴ "Uudismaa" ei sulgenud oma veergusid pahempoolselt meelestatud noortele, vaid harrastas sallivust. Näiteks avaldati seal Valter Kaaveri sulest prantsuse revolutsioonilise kirjandusliku rühmituse "Clarte'" põhimõtteid ja tegevust tutvustav artikkel.¹⁸⁵

Gustav Suits hindas pärast EKK V Kongressi toimunud arengut järgnevalt: "... pääses määravaks keskliidu keskvool: kultuuriliselt rõhutat rahvuslik vabameelsus. (..) Aga hingatakse kasarmutaolises õhkkonnas. Juba valmistab Haridusministeerium ka nn. erapooletu koolinoorsooliikumise organisatsioonilist lammutamist ja lahutamist."¹⁸⁶

Pärast 1924. aasta 1. detsembri kommunistide riigipöördekatse mahasurumist pääsesid EKK-s mõjule uued juhid (R. Janno, P. Kanarik jt.), kes kuulutasid, et Keskliit olevat astunud siitpeale täiesti rahvuslikule alusele, et kommunistid olevat lahkunud Keskliidust juba V Kongressi järele, kosmopoliidid aga pärast VI kongressi (1925).¹⁸⁷ Alates 1926. aastast hakati välja andma uut ajakirja "Tõusmed". Uus suund aga ei kujunenud elujõuliseks. Mitteerapooletud tegevusalused ja uute juhtide teravused põhjustasid mitmete ühingute Keskliidust lahkumist. 1927. aastal lõppes ka ajakirja "Tõusmed" ilmumine. Ka Haridusministeeriumi poolt ei leidnud Keskliit erilist toetust. Ilmselt tundsid hariduselu juhid koolinoorsoo enda poolt juhitava ülemaalse organisatsiooni vastu umbusaldust, sest varem või hiljem võis juhtimine minna jälle pahempoolselt meelestatud noorte kätte. Uusi ülemaalisi koolinoorte organisatsioone ei lubanud valitsus varjusurmas viibiva Koolinoorsoo Keskliidu asemele asutada.

¹⁸³Postimees, 1923, 7. apr.

¹⁸⁴Uudismaa, 1923/24 nr. 4, lk. 49.

¹⁸⁵Samas, nr. 2, lk. 21 - 26.

¹⁸⁶G. Suits, Tagatipp. Uudismaa, 1922/23, nr. 8, lk. 133, 135.

¹⁸⁷ERA, f. 1108, nim. 3, s. 663, l. 333.

Aastail 1923 - 1940 töötas Eesti Noorsoo Karskusliit, kes püüdis kaasata kõiki karskusmeelseid noorsooühinguid, nii skautlikke, kristlikke kui ka noorsotsialistlikke. 1923. aasta lõpuks kuulus liitu 27 organisatsiooni 3381 liikmega. Kõrgeim tase saavutati 1927. aastaks, mil liitu kuulus 97 organisatsiooni ligikaudu 7500 liikmega.¹⁸⁸ Järgnevat aastail hakkas liikmeskond vähenema - 1930. aastail oli ENK-l umbes 5000 liiget. Lisaks karskusringidele kuulusid sinna ka mitmesugused teised koolinoorte organisatsioonid. Liit sai riiklikku toetust.

Eesti Noorsoo Karskusliitu juhtisid noored vabameelsed haritlased. Liidu tegevusaja kestel olid esimeesteks Juhan Vilms, Aleksander Elango, Arnold Peets, Friedrich Olup, Paul Vihalem ja Juhan Tork. 1924. aastast alates ilmus häälekandja "Kevadik", mille vastutav toimetaja kohustusi kandis pidevalt Alfred Koort. Ilmus ka neli köidet aastaraamatut "Noorusjõud" (1924 - 1929).

ENK ei piirdunud ainult alkoholivastase võitlusega, vaid taotles eetilisema ja kultuursema inimese kasvatamist. Keeldumist uimastusmürkidest ei peetud mingiks eesmärgiks iseendas, vaid ainult eelduseks jõulisemale, rikkamale ja ilusamale elule. "Kevadiku" veergudel rõhutati eriti vajadust süveneda humanitaarteadustesse, tutvuda kirjanduse ja kunstiga, ent mitte kõrvale hoida ka sotsiaalküsimustest.¹⁸⁹ Ajakiri tutvustas kirjanikke ja kunstnikke ning teisi silmapaistvaid isiksusi mitmesugustelt aladelt.

Noorsoo karskusliikumise juhtivad tegelased tulid peamiselt üliõpilaste hulgast, ent tugevad olid ka mitmete gümnaasiumite karskusringid. Näiteks oli Tartu Treffneri gümnaasiumi karskusring üks suuremaid. Sinna koondusid kooli silmapaistvamad ja kultuursemad õpilased. Seetõttu oli ringil suur teovõime ja ta suutis maksma panna karskusmeelsuse õpilaskonnas. Silma paistis ka Paide Ühisgümnaasium, kelle abiturientide hulgas polnud 1928/29. õppeaastal ühtki alkoholitarvitajat ja kõigest paar-kolm suitsetajat. Üldiste ettevõtmistena korraldati pidevalt noorsoo karskuskongresse, noorsoo suvepäevi, üleriiklikke kõne-, kirjandi-, novelli- ja deklamatsioonivõistlusi, noorsootegelaste kursusi ning propageeriti karskusveendumise süvendamiseks karskuseksamite sooritamist.

Kui 1920. aastail juhtisid noorte karskusliikumist põhiliselt idealistlikud entusiastid, kes nägid ülimalt väärtust vaimukultuuris, siis 1920. aastate lõpul hakkas esile tõusma uus,

¹⁸⁸A. Küng, Noorsoo karskusliikumine Eestis. - Noorusjõud, Eesti Noorsoo Karskusliidu koguteos. IV. Trt., 1929, lk. 60.

¹⁸⁹Kevadik, 1925, nr. 2, lk. 18.

ühiskondlike küsimuste vastu rohkem huvi tundev põlvkond. Selle generatsiooni kujunemist mõjutas saabuv majanduskriis ja sotsiaalsete suhete teravnemine. Noorsoo karskusliidu üritustel suurenes noorsotsialistide mõju.¹⁹⁰ Neist paistis organiseeriva tegevuse ja selgitustööga eriti silma Paul Vihalem.

Eesti Noorsotsialistlik Liit (1926 - 1934) asutati Eesti Sotsialistliku Töölispartei noortesektsioonina.¹⁹¹ 1929. aastast hakkas Noorsotsialistlikku Liitu juhtima kultuuritegelane ja keskkooliõpetaja Nigol Andresen, kelle vaadete arengule avaldasid mõju austromarksistid ja Prantsusmaa pahempoolsed sotsialistid. Noorsotsialistide häälekandjaks oli ajakiri "Rünnak" (1926 - 1933). Lisaks sotsialismi ideede selgitamisele propageeriti ülddemokraatlikke, ateistlikke ja antimilitaristlikke seisukohti, näiteks astuti välja keskkooliõpilaste militariseerimise vastu. 1933. aastal ulatus noorsotsialistide arv ligi 2000-ni. ENL suleti mais 1934.

Noorsotsialistidel oli mõju Läänemaa Õpetajate Seminaris, samuti Rakvere Õpetajate Seminaris ja Rakvere Ühisgümnaasiumis.¹⁹² 1933. aasta kevadel astus Tallinna Noorsotsialistliku Ühingusse nn. Initsiatiivseksioon, milleks liikmeteks olid kooliõpilased.¹⁹³

Noorsooliikumise parempoolsel tiival seisid kristlikud ja skautlikud organisatsioonid. Kristlike noorte meeste ja naiste liikumist hakkas Eestis arendama Ameerika Kristlike Noorte Meeste Ühing (YMCA). Nagu skautluski taotles ka see liikumine rahvusvahelise vendluse kasvatamist. YMCA esindajad tulid Eestisse Vabadussõja ajal, et noorsoo abistamiseks organiseerida toitlustuspunkte, mänguväljakuid ja laagreid, kus noorsugu võis veeta kasulikult vaba aega. Selline tegevus vältas kuni kevadeni 1923, mil registreeriti Tartu Noorte Meeste Kristliku Ühingu (NMKÜ) esimene põhikiri. Juhatusse valiti professor P. Põld (esimees), professor J. Kõpp (abiesimees) jt. YMCA jättis Eestisse asjatundja, kes valmistas ette üliõpilastest elukutselisi noorsoojuhte. Eesti ühingule osteti majad YMCA annetustega. YMCA lõpetas toetuste andmise 1923. aastal Järgnevalt organiseeriti raha hankimiseks korjandusnädalaid. Edaspidi saadi Haridusministeeriumi

¹⁹⁰Vt. lähemalt: P. Vihalem, Kolmekümnendate aastate koolinoored. - Rmt.: Saabus päev. Tln., 1960, lk. 294 - 296.

¹⁹¹Vt. lähemalt: K. Martinson, Eesti noorsotsialistliku liikumise iseloomust ja vooludest aastail 1926 - 1934. - ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1966, nr. 1.

¹⁹²ERA, f. 1108, nim. 3, s. 658, l. 40, 42.

¹⁹³Samas, s. 517, l. 258.

kaudu riiklikke toetusi.

1925. aastal pandi Tartus alus Eesti Noorte Meeste Kristlike Ühingute Liidule. Tartu NMKÜ esimees P. Põld valiti ka Liidu esimeheks, milliseid kohuseid ta täitis kuni surmani 1930. aastal. Tartu oli Balti riikide NMKÜ tegelaste kasvatamise keskkohaks, kus peeti kauemat aega rahvusvahelist suvekooli, milles igal aastal oli ligikaudu 100 osalejat.

NMKÜ-st kasvas välja ka Kristlik Noorte Naiste Ühing (KNNÜ), mis hakkas iseseisvalt tegutsema 1921. aastal. KNNÜ Liitu astuti 1931. aastal.¹⁹⁴

NMKÜ ja KNNÜ olid noorte ja täiskasvanute ühisorganisatsioonid. 1939. aasta andmeil kuulus õpilasi NMKÜ-sse 577 ja NNKÜ-sse 406.¹⁹⁵

Eesmärk ja tegevuse põhimõtted nii nagu need Haridusministeeriumi poolt 1938., aastal kinnitati, kõlasid järgnevalt: "Arendada noorte kasvatusliku tegevuse abil kristlikku iseloomu ja maailmavaadet. Kasvatada noori sellele, et nende ligimest teeniv tegevus oleks nende sisemise usu vili, esitades neile kristlikku õpetust vastavalt nende arenemise astmele ja püsites tihedas seoses tegeliku eluga (...) Süvendada noortes rahvustunnet ja armastust oma kodumaa vastu, rakendades neid riiklike, riigikaitseliste ja rahvuslike ürituste teostamiseks."¹⁹⁶

Süsteemaatiline tegevuskava koosnes piiblitundidest, klubide koosviibimistest, populaarteaduslikest loengutest, kursustest, spordi harrastamisest, laagrite ja matkade korraldamisest. NMKÜ avas kümneid maksuta sissepääsuga spordiplatse, ujulaid, võimlaid, jm. Ühingu ruumides oli raamatukogu ja lugemislaud.¹⁹⁷

Juba enne Esimest Maailmasõda algas Eestis skautluse levik., Alustati 1912. aasta suvel Pärnu Poeglaste Gümnaasiumis. 1919. aastal moodustati Eesti Skautide Peastaap. 1920. aastal asutati malevad Tartus, Valgas ja Narvas, 1921. aastal Võrus ja Haapsalus. 1921. aastal valiti peavanemaks keskkoolidirektor Nikolai Kann. Kujunesid ka iseseisvad gaidide malevad - Tallinnas 1920, Tartus ja Valgas 1921 jne. Et riigivõim skautluse vastu huvi ei tundnud, siis taotleti Eesti skautide organisatsioonile juriidilise isiku õigus, koostati põhimäärus 1923. aasta ning Skaudisõprade Seltside ja Liidu põhikirjad. 1923. aastal asutati ka Eesti Skautmasterite Kogu, millest ajapikku kujunes Eesti skautlust kõige

¹⁹⁴ERA, f. 1108, nim. 7, s. 221, l. 119.

¹⁹⁵Eesti Kool, 1939, nr. 1, lk. 60.

¹⁹⁶ERA, f. 1108, nim. 7, s. 220, l. 18.

¹⁹⁷Noorte Meeste Kristlik Ühing. 1923 - 38, lk. 15.

rohkem mõjutanud koondis. Aastail 1923 - 1929 ilmnis skautlikus liikumise kriisinähtusi, seevastu aastaid 1932 - 1940 peetakse Eesti skautluse õitseajaks.¹⁹⁸

Skautlust on nimetatud mänguks, mida mängitakse kindlate reeglite - skaudiseaduste järgi. Need olid koostatud lähtudes rüütlite aukoodeksist, kristlikust moraalist ja džentelmeni käitumisreeglitest. Skaudid olid sõltumatud poliitikast, nad polnud ühegi partei järelkasv. Eesmärgid olid õilsad ja üldinimlikud: isamaa-armastus, ausus abivalmidus, vahvus, tõemeel, ilu ja armastus. Ülim kohustus oli teiste teenimine.¹⁹⁹

Vastukaaluks skautlusele kui rahvusvahelisele liikumisele tekkis nn. noorseppade organisatsioon. See sai alguse 1920. aastal kui Eesti skautide esindus käis Inglismaal ülemaailmase skautide liidu avakoosolekul ja Eesti skautide malev võeti selle liikmeks. Noorsepad nimetasid endid ise "rahvuslikeks skautideks", ent see liikumine kuivas aastatega kokku.²⁰⁰

Kaitseliidu algatusel kutsuti 1930. aastal ellu Noorte Kotkaste organisatsioon, mis kasvas suurimaks poisteorganisatsiooniks Eestis. Eesmärgiks oli kasvatada noori vaimselt ja kehaliselt mehisteks meesteks, kasulikeks Eesti kodanikeks. Seoses Naiskodukaitse väljakujunemisega asutati 1932. aastal ka samalaadne Kodutütarde organisatsioon.²⁰¹ Kotkaste peavanem oli kindral J. Laidoner, vanem oli kolonel J. Maide. Kodutütarde vanemaks oli Salme Pruuden. Noorte kasvatustöö ja õppetegevus seisnes koonduste, õppuste, võistluste ja laagrite korraldamises, kus kasvatati noori püsivusele, hoolsusele, kodumaa-armastusele ja isetegevusele.

Taotleti noorkotkaste ja skautide ühendamist, milleks toimusid läbirääkimised Kaitseliidu esindajate ja skaudijuhtide vahel. Skautide peavanem N. Kann väitis, et skaudid on valmis astuma vennalikkude ühendusse noorkotkastega, kui kaovad mõned noorkotkaste resp. noorseppade mõnitused skautide "internatsionalismi" üle. Skaudid austavad ka teisi rahvusi, suhtlevad välismaa skautidega: "Kõik skaudid on vennad, vaatamata rikkusele, haridusele, vanusele, usule ja seisusele. Skautluse ülesanded kogu maailmas on ühed ja samad. Skautlus tahab kasvatada noori ta ühiste veendumuste kohaselt, istutada neisse usku rahuidee õiglusesse ja lähendada rahvaid sellega, et kõigi maailmarahvaste noored sõlmiksid

¹⁹⁸G.-R., Raudver, Skautluse ajaloost. - Edasi, 1989, 27. aug.

¹⁹⁹Eesti Gaidi Käsiraamat. Trt., 1935, lk. 13, 14.

²⁰⁰Tartu Skautide Malev 1920 - 1935. Trt., 1935, lk. 14.

²⁰¹ERA, f. 1108, nim. 3, s. 665, l. 55 - 57.

isiklikke sõprussidemeid. (...) Skautlus ei ole militaristlik liikumine. Rivi ja drill, mis paljudes noorte organisatsioonides esile tõstetud, on liig piiratud alad, kuna nad mõjuvad segavalt individuaalsuse arenemisele; skautluse tähtsaim eesmärk seisab aga selles, et arendada iseloomu individuaalselt. Riviline osa tuleb skautluses esile vaid praktiliste ülesannete teostamisel."²⁰²

Haridusministeeriumis alustas 1. novembril 1936 tegevust Noorsoo Osakond,^{203*} mille ülesanne oli noorsoo-organisatsioonide juhtimine ja suunamine. See osakond töötas 193.. välja kava nn. skautlike noorsoo-organisatsioonide ühendamises ühiseks skautlikuks organisatsiooniks "Eesti Noored", selle kuulumise Kaitseliidu kui sihtorganisatsiooni juurde.²⁰⁴ Kaitseliidu Keskkogu ei pidanud kava vastuvõetavaks, sest selles oli ette nähtud sihtasutus, mis oleks andnud uuele noorsoo-organisatsioonile iseseisva asutuse õigused Kaitseliidu juures.²⁰⁵ Kaitseliidu poolt töötati välja oma kava, mille järgi ühendatud noorteorganisatsiooni tuli lugeda Kaitseliidu juurde kuuluvaks tema erioorganisatsioonina.²⁰⁶ Ent skautmasterite kogu ei olnud nõus alluma Kaitseliidule, vaid soovis säilitada skautlikku liikumist puhtskautlikul alusel. Ei soovitud piirduda ainult noorte ettevalmistamisega Kaitseliidu teenistuseks. Kardeti, et Kaitseliidu kui militaristliku organisatsiooni juurde kuulumisel ei registreerita uut organisatsiooni ülemaailmsesse skautlikku liitu.²⁰⁷ Nii ei jõutudki skautide ja noorkotkaste ühendamiseni, kuigi nende eesmärgid olid peaaegu ühised (kümme ühist seadust, ühine töötus, ühine juhtlause).

Skautlike organisatsioonide põhilise liikmeskonna moodustasid algkooliõpilased (kuus esimest õppeaastat). Noorkotkaste üldarvust 18 1901. jaan. 1939 oli keskkoolide õpilasi 8,84% ja gümnaasiumiõpilasi 1,5%. Kodutütarde üldarvust 19 601 1.dets. 1939 moodustasid keskkooli ja keskastme kutsekoolide õpilased 1,6%.²⁰⁸ Umbes samasugune oli pilt skautide ja gaidide osas.

Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus ja Ülemaaline Maanoorte Ühendus koondasid põhiliselt noori väljaspool kooli (näit. oli ÜMÜ 6619 liikmest 1937/38. õppeaastal

²⁰²N. Kann, Noorsooliikumisest üldse ja skautlusest eriti. II - Päevaleht, 1935, 1. mail.

^{203*}1938. aastast Noorsoo- ja Vabahariduse Osakond.

²⁰⁴ERA, f. 1108, nim. 7, s. 219, l. 49.

²⁰⁵Päevaleht, 1939, 2. märts.

²⁰⁶ERA, f. 1108, nim. 7, s. 219, l. 315 - 318.

²⁰⁷Samas, l. 153.

²⁰⁸Kodutütred. 1. XII, 1938. 1. XII 1939. Tegevusaruanne, lk. 5.

mitteõpilasi 6005 ehk 90,7%, ÜENÜ-l 5832 liikmest mitteõpilasi 5473 ehk 93,8%.²⁰⁹ ÜENÜ töökavad olid kohandatud noorusele 20 eluaasta ringis. Anti välja ajakirja “Eesti noorus 1928 - 1940, mis nimetas end küpse noorsoo vabaharidustöö ajakirjaks. Põhiliselt tegeleti kultuuriküsimustega.

Asutati keskkoolidevahelisi õpilasuühinguid - neid oli 1939. aasta algul seitse, neist viis Tallinnas, üks Tartus ja üks Pärnus kokku 3098 liikmega.²¹⁰ Tallinna koolinoorsoo Vaimukultuuri ühingu 1936. aastal kinnitatud põhikirjas seati eesmärgiks kasvatada õpilastes algatusvõimet, arendada neis kohusetunnet iseenda, kaasõpilaste, ühiskonna ja oma isamaa vastu, kaasa mõjuda õpilaste moraalse, intellektuaalse ja vaimse tasapinna tõstmiseks.

Keskkooliõpilaste kuulumise kohta organisatsioonidesse pakub läbilõikelise pildi Gustav Adolfi Gümnaasiumi 1939/1940. aastate aruanne. Sel aastal oli mainitud koolis õpilasi 412, neist kuulus organisatsioonidesse 256 (62,1%).

Gustav Adolfi Gümnaasiumi õpilasringidest oli üheks suuremaks spordiring, millel oli vahel isegi üle 100 liikme. Ring organiseeris võistlusi ja kursusi riistvõimlemises, kergejõustikus, käsipallis, maadluses ja vehklemises. Riistvõimlemise alal tuldi koolidevahelistel võistlustel peaaegu alati üldvõitjaks. Koolile kuulus juba tsaariajast üks paremaid võimlaid Tallinnas. Oldi edukad ka maadluses, kergejõustikus ja käsipallimängudes, mis omariikluse algul Eesti koolides levima hakkasid. Enam edenes võrkpall, kuna korvpall jäi peamiselt vahendite ja õpetaja puudumisel nõrgemaks. Jalgpall oli koolis kõrgseisus aastail 1932 - 1934, mil võideti jäädavalt koolinoortele väljapandud Eesti Jalgpalliliidu karikas. Tallinna Keskkoolide Spordiühingu 11 esivõistlusel oli Gustav Adolfi Gümnaasium 1938. aastaks võitnud seitse esikohta gümnaasiumide hulgas ja tulnud viis aastat järjest TKSÜ meistriks.

1928. aasta sügisel asutati kultuuriring “Koit”, mille tähtsamaid töid oli õpilaslehtede ja -ajakirja väljaandmine. Alates 1930. aastast ilmus ajakiri “Eos” (kreeka keeles “Koit”). Korraldati jutustuste võistlusi ja referaatõhtuid. 1934. õppeaastal asutati veel ajaloo-alaring mis samuti korraldas referaatõhtuid ja Vana-Tallinna tundmaõppimist.

1937. aasta sügisel asutati loodusteaduste ring, mille tegevus oli üsna tähelepanuväärne.

²⁰⁹ERA, f. 1108, nim. 7, s. 158, l. 5, 6.

²¹⁰Eesti kool, 1939, nr. 1, lk. 59.

Tegevuse põhisuundadeks kujunesid paleontoloogia ja botaanika. Neil aladel loodi arvukatel ekskursioonidel kogutud materjalidest ringi teaduslikud kogud. 1939. aastal alustasid ringi liikmed koostöös Tallinna Pedagoogilise Muuseumi juures töötanud Koolinoorsoo Loodusesõprade Ühinguga Vormsi saare mitmekülgselt loodusteaduslikku uurimist.²¹¹

Muusikahuvilised said tegutseda kooli puhkpilli-, sümfoonia- ja keelpilliorkestris. Paljud õpilased mängisid ansamblites ja orkestrites väljaspool kooli.

Korraldati ekskursioone Eestiga tutvumiseks ja välismaale (eeskätt Põhja- ja Kesk-Euroopasse), organiseeriti matku ja teatrite ühiskülastusi. Matku ja ekskursioone korraldas enamasti kooli inspektor loodusloo õpetaja V. Peet. Nii õpiti märkamatult loodust vaatlema ja armastama.

Gustav Adolfi Gümnaasiumi lõpetajaist võrsusid teadlased Helmut Kadari, Otto Liiv, Eerik Tender, Arnold Humal, Paul Ariste, Heinrich Laul, Ilmar Öpik, Einar Vagane, Herman Vahter. Kirjandusnimestest tulid sellest koolist tõlkijad Henrik Sepamaa ja Hardi Tiidus, kirjanikud Ilmar Sikemäe, Iko Maran ja Bernhard Lülle ning kirjandusteaduse professor Viktor Terras, maalikunstnikud Ilmar Ojaloo ja Aarne Miikmaa, muusikutest Enn Võrk, Voldemar Saul, Elmar Päeske, Eduard Poolakene, Aleksis Avasalu, Vladimir Alumäe, ooperisolist Vootele Veikat ning näitleja ja raadioreporter Felix Moor.²¹²

Tallinna Poeglaste Reaalgümnaasium oli tuntud tugeva spordikoolina. Harrastati võimlemist, võrk- ja korvpalli. Reaalkool tuli Tallinna Koolide Spordiringide Ühingu meistriks võrkpallis 15 aastat järjest ja mitu korda ka korvpallis. Aastal 1925 võitis Reaalkool kõik koolidevahelised tiitlid. Kergejõustiku alal andis kool palju edukaid sportlasi, kellest väljapaistvamad olid J. Tiisväli ja E. Tamm.²¹³

Laialdaseks kujunes muusikaharrastus. Tegutses puhkpillide orkester ja 1930. aastail tekkis selle kõrvale ka sümfooniaorkester. 30 paralleelklassi õpilasest moodustus 60 - 80 liikmeline meeskoor. Kooriliikmed andsid tugeva põhja 1920. aastal tegevust alustanud Tallinna Koolinoorsoo Muusikaühingu segakoori tenori- ja bassirühmadele. Reaalkoolist võrsus vist küll rohkem kutselisi muusikuid kui ühestki teisest keskkoolist.²¹⁴ Mitmed

²¹¹Tallinna 1. keskkool 1631 - 1981/ Koost. ja toim. E. Laul. Tln., 1981, lk. 144 - 150.

²¹²Samas, lk. 153 - 155.

²¹³G. Pärnpuu, Reaalkool - spordikool. - Rmt.: Mehed Vabaduse puisteelt, Uppsala 1972, lk. 174, 175.

²¹⁴A. Kasemets, Laul ja muusika Tallinna Reaalkoolis. - Rmt.: Mehed Vabaduse puisteelt, lk. 371.

hiljem tuntud muusikuiks kujunenud reaalkooli poisid õppisid õhtuti Tallinna Konservatooriumis. Realistide hulgast tõusid Herbert Laane (viiul), Paul Karp (metsasarv, dirigeerimine), Evald Braer (flööt ja piccolo), Harald Tamberg (metsasarv), vennad Ülo ja Udo Topman (klaver, tšello), Priit Veebel (helilooja), dirigendid Vallo Järvi, Kirill Raudsepp ja Arvo Ratassepp.²¹⁵

Kuigi Tallinna Reaalgümnaasiumil oli spordikooli maine, kujunes ka tema õpilasajakiri "Realist" aastail 1937 - 1940 omataoliste hulgas üheks populaarsemaks. "Realisti" toimetajate (R. Remmelgas, O. Paju, J. Mikiver, J. Laaban, O. Mikiver, H. Mikiver) initsiatiivikus tuli esile koolidevaheliste kirjandusõhtute korraldamisel, osavõtus ÜENÜ Tallinna Osakonna kultuuriüritustest või panuse andmisel Tallinna koolinoorsoo Vaimukultuuri Ühingu. R. Remmelgas ja J. Mikiver olid selle ühingu esimeesteks vastavalt aastail 1937/38 ja 1938/1939.²¹⁶ "Realisti" juhtmõtteks oli: "Meie oleme füüsiliselt tugevad, püüdkem selleks saada ka vaimliselt!"²¹⁷

Tallinna Reaalkooli kultuuriharrastusi on iseloomustatud järgmiselt: "Eesti omariikluse vabades oludes oli meil avaraid võimalusi kõigist rahvuslikest üritustest kunsti, kirjanduse, teatri, spordi jt. aladel väljaspool kooliaega ja koolimajas osavõtuks. Neid võimalusi kasutati ohtrasti, kusjuures meid teatri alal, näiteks, soodustas "Estonia" ja "Eesti Draamateatri" lähedus. Linna koolivalitsus andis koolidele tasuta või odavahinnalisi pääsmeid teatrietendustele ja kontsertidele. teatrihuvilisi oli alati rohkem kui pääsmeid. Kunstinäitusi külastati klasside viisi joonistusõpetajate juhtimisel."²¹⁸

Jakob Westholmi Poeglaste Erahumanitaargümnaasiumi kirjandusringist kasvas välja Õppurite Ring. Esimestel tegevusaastatel oli peamiseks harrastuseks sport. Hiljem jagunes ring seksioonideks. Sportlased eraldusid 1921. aastal omaette Spordi Ringiks. Anti välja ajakirja "Edeo". Agara esimehe Aleksander Aspeli õhutusel peeti Õppurite Ringis referaate, peamiselt kirjanduslikel teemadel.

J. Westholmi gümnaasiumi õpilased võtsid osa ka välisorganisatsioonidest (1922.a. 19-st.). Hiljem piiras kool seda osavõtmise õigust. 1932. aastal sunniti Õppurite Ring välja astuma Eesti Noorsoo Karskusliidust, kes püüdis õpilasi kaasata poliitikasse. Soositi osavõttu

²¹⁵A. Tara, R. Martens, Muusikamehi meie seas. - Rmt.: mehed Vabaduse puistest, lk. 167, 169, 170, 171.

²¹⁶J Mikiver, Kilde "Realisti" toimetamisest 1938 - 1940.a. - Rmt.: Mehed Vabaduse puistest

²¹⁷Mehed Vabaduse puistest, lk. 376.

²¹⁸A. Paomees, Reaalkoolis aa. 1916 - 1926. - Rmt.: Mehed Vabaduse puistest, lk. 115.

heategevaist ja isamaalistest organisatsioonidest nagu noorte Punane Rist, noorkotkad, skaudid ja NMKÜ poiste klubid. Eriti elavaks kujunes õpilaste tegevus neis klubides, mille arv suurenes 1936/37. õppeaastal üheksani. Rohkesti J. Westholmi gümnaasiumi õpilasi elas NMKÜ suvelaagris Koitjärvel. Seal kujunesid välja kooli paremad sportlased. Õpilasohtul esinesid edukalt kooli meeskoor, poistekoor ja sümfooniaorkester õpetaja T. Vettiku juhatusel.²¹⁹

J. Westholmi gümnaasiumi lõpetajate hulka kuulus hilisemaid tuntud kirjandus-, ja muusikategelasi nagu Aleksander Aspel, Rudolf Põldmäe, Otto Samma, Roman Toi, Boris Kõrver, Vello Rummo, Natan Põld, Jaan Kross.

E. Lenderi Tütarlaste Erahumanitaargümnaasiumi õpilaste harrastusi on endine õpilane Mall Jürma iseloomustanud järgmiselt: "Oli erutav aeg, Eesti Vabariigi algaastad. Meid jätkus igale poole. Suur oli meie huvi siurulaste vasu. Käisime "Estonia" kontserdisaalis kuulamas nende ja nende sõbra Igor Severjanini luuleõhtuid ja retsiteerisime teisel päeval koolis nende värsse. Igäihel meist oli mõistagi ka siurulaste foto krüsantheemiga rinnas ja Visnapuu, Underi ning Semperi uljad värsikogud padja all. Käisime õhtuti ka Rahvaülikooli inglise keele ja esteetika loengutel. Uudset teadust - iluõpetust, esteetikat - luges Johannes Semper. Kõik uudne kütkestas ja ergutas meid (...). Esteetika meeldis meile nii, et hakkasime seda taotlema õppeaineks oma kooli. (...). Saimegi Semperi oma klassi esteetikaõpetajaks. (...). Oma kirjanduslikke huve süvendasime veel omavahelises kirjandusringis."²²⁰

Kooli 25. lend pani 1936/37. õppeaastal aluse ajakirjale "Sütik". Seejärel asutati uuesti kirjandusring, mille tegevus vahepeal oli vaibunud, ja muusikaring. Kirjandusringi asutamisega elavnes kirjandus- ja vaidlusõhtute korraldamine, samuti hakkas õhtuid korraldama muusikaring. Eriti menukad olid kultuuriõhtud kui need korraldati koos II Poeglaste Gümnaasiumi ehk reaalkooliga.²²¹

"Selle kooli lõpetajate ridadest on võrsunud väga palju energilisi, rahvusliku vaimuga läbiimbunud eesti naisi, kes olid ja on suutelised tegutsema igal alal. On arvukalt arste, õpetajaid (nii alg-, kesk- kui ka ülikoolides), kirjandusteadlasi ja ajaloolasi, matemaatikuid,

²¹⁹G. Key, J. Westholmi gümnaasiumi arenemiskäik. - Rmt.: Jakob Westholm ja tema kool 1907 - 1937. Tln., 1937, lk. 130 - 133.

²²⁰M. Jürma, Kaugelt noorusmaalt. - Rmt.. elG. Uppsala, 1979, lk. 46, 47.

²²¹M. Sinberg - Mathiesen, Sütikuid lehitsedes. - Rmt.: ELG, lk. 67, 68.

kuid ka neid, kes oma elu ja anded on pühendanud kunstile: on tunnustust leidnud viiuli- ja klaverikunstnikke, komponiste, lauljaid, maali- ja rakenduskunstnikke. Rohke on lendlerlaste ridadest tulnud konservatooriumi ja kõrgema kunstikooli lõpetanute arv.”²²²

Tartus paistsid isetegevuse valdkonnas silma H. Treffneri Poeglaste Eragümnaasiumi õpilased, kes võtsid osa nii õpilasingide tegevusest kui ka koolidevahelistest organisatsioonidest. Nagu teisedki Tartu gümnaasiumide vanemate klaaside õpilased, olid treffneristidki koondunud Tartu Eesti Koolinoorsoo liitu. Eesti Koolinoorsoo Keskliidu kaudu liituti teiste linnadega ühisteks suurüritusteks ülemaaliste koolinoorsoo pidustuste, spordivõistluste ja kongresside näol. Aastail 1920 - 1921 tuli vägev skautluse laine, kuid hiljem kuivas see mõne aasta jooksul täiesti kokku.²²³

Õpilasingid töötasid nn. õpilaskonna juhatuse üldise järelvalve all. Kooli spordiring oli asutatud juba 1918. aasta sügisel. Harrastati riistvõimlemist ja kergejõustikku. Treffneristid püsisid koolidevahelistel võistlustel esirinnas. Alul töötasid koolis puhkpillide- ja sümfooniaorkester omaette, 1927. aastal kutsuti ellu muusikaring. Üks aktiivsemaid ja produktiivsemaid ringe oli 1924. aastal asutatud draamaring. Õpilasperest võrsus lavategelasi, “Vanemuise” tantsusoliste jt.

Arvukat liikmeskonda koondas 1921. aastal asutatud karskusring, kes võitles alkoholivaba kultuuri ideaalide eest. Ringi elus oli kulminatsiooniks 1926/27. õppeaasta, mil ring koondas enda ümber 250 õpilast, järgnevalt kõikus liikmete arv 100 ümber. Ring kuulus kuni 1931. aastani Eesti Noorsoo Karskusliitu, siis lahkus sealt rahvuspoliitilistel kaalutlustel ja töötas pärast seda omaette.²²⁴

Õpilaste isetegevuse arendamisele pöörati suurt tähelepanu ka Tartu Tütarlaste Gümnaasiumis. Õpilasingidest oli vanim 1921. aastal asutatud kirjandusring, millest 1927. aastal eraldus kunstiring. Viimase tegevuskavas olid joonistustunnid, näite- ja deklamatsioonikursused, plastikatunnid, laulukoor, referaatõhtud jm. Agaraim tegevus toimus joonistustundides kunstnik J. Pütsepa juhatusel. Erinevate kunstialade tutvumiseks kasutati üle tänava asuvat “Pallase” kunstikooli. Lisaks joonistamisele tehti ka linoollõikeid, sõelatöid, akvarelle jm. Korraldati ekskursioone tegevkunstnike ateljeedesse.

²²²M. Lannus-Laur, Meie kool, nagu ta oli...-Rmt.: ELG, lk. 17.

²²³J. Rebane, Õpilaste isetegevuse kujunemistee.- Rmt.. Treffoonia 1883 - 1978. new-York, 1977, lk. 239 - 242.

²²⁴A. Uibo, Õpilasingide tegevusest H. Treffneri Gümnaasiumis. - Rmt.: treffoonia 1883 - 1987, lk. 228.

Väga populaarne oli muusikaring. TTG oli rikas laulukooride poolest – tegutsesid õpilaskoor, õpilaskonna koor ja muusikaring koor.

Spordiring asutati 1921/22. õppeaastal. 1924. aastal pandi selle energilise juhataja õpilase Mari Müüri algatusel alus kooli esindusnaiskonnale. Nii spordivõistlustel kui maleturniiridel saavutati koolidevahelistel võistlustel auhindu.

Kooli ajalehe “TTG” esimene number ilmus 1928. aastal. Peatoimetajaks oli eesti keele õpetaja August Raud, toimetus koosnes õpilastest.²²⁵

Väikelinnade keskkoolidest arenes õpilaste isetegevus hoogsalt Rakvere Poeglaste Gümnaasiumis. Õpilasorganisatsioonid nagu naturalistide, spordi-, kirjandus-, karskus-, male- ja raadioring ning kooliorkester tegutsesid väga intensiivselt. 1931. aastal endiste kahe keskkooli asemel tegevust alustanud Rakvere Ühisgümnaasiumis oli aktiivsusest esimene naturalistide ring, kes andis välja oma ajakirja. Teist aastakümnet jätkasid oma tegevust kirjandus-, spordi- ja karskusringid, korraldades referaat- ja vaidlusõhtuid ning mitmesuguseid võistlusi. Üksikute ringide tööd koordineeris ja õpilaskonna nagu terviku huvide eest hoolitses terve õpilaspere esindus õpilaskonna juhatuse ja õpilaskonna vanemaga eesotsas. Õpilaskonna esindus korraldas lugemislauda ja andis välja neli korda aastas ilmuvat ajakirja “Tunglakandjad”.²²⁶

Rakvere õpilaskonnas oli mõju noorsotsialistidel. 1931/32. õppeaastal moodustati Rakveres peamiselt Rakvere Õpetajate Seminari õpilase Villem Soo eestvõttel marksismi tundmaõppimise ringi, millesse kuulus õpilasi Rakvere kolmest keskkõppeasutusest. Ringi aktiivsemad liikmed sealhulgas tulevased kirjanikud Osvald Tooming ja Kersti Merilaas, heideti 1932. aasta veebruaris neli kuud enne gümnaasiumi lõpetamist koolist välja. Neil õnnestus keskkoolikursus lõpetada Tapa Ühisgümnaasiumis.²²⁷

Rakvere Ühisgümnaasiumi õpilased paistsid silma kirjanduslike kalduvustega. Iga-aastastel üleriiklikel gümnaasiumide abiturientide kirjandite võistlustel ületas Rakvere õpilaste tööde keskmine hinne üleriikliku keskmise hinde.

Valga poeglaste ja tütarlaste gümnaasiumide õpilaskond võttis osa nii Eesti Koolinoorsoo

²²⁵ Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi õpilaste isetegevusest. – Rmt.: Mälestusi Tartu Tütarlaste Gümnaasiumist. Stockholm, 1988m lk. 45 – 50.

²²⁶ J. Blauberg, Ülevaade Rakvere gümnaasiumi arengust. Rmt.: Rakvere Gümnaasium ja Keskkool 1912 – 1937. Trt., 1937. , lk. 27, 33.

²²⁷ O. Tooming, Kolm pagulast. Rmt.: Tapa Keskkool 1919 – 1959. Tapa 1959, lk. 35, 36.

Keskliidu kui ka Eesti Noorsoo Karskusliidu tegevusest. Karskusringide tegevuskavasse kuulusid mitmesuguse sisuga referaat- ja kõneõhtud, kirjandusõhtud, koosviibimised. Eelkõige oli see ka organisatoorse tegevuse algkursuseks, eriti nooremate klasside õpilastele. 20. aastate esimesel poolel oli Valga keskkoolides haruldaselt elav ka skautidegaidide tegevus, mis veetles noori oma rännakute, laagrite ja võistlustega.

Kirjandushuvilisemate noorte poolt asutati 1919. aastal koolidevaheline ühing – “Edu”, mis tegutses viie sektsiooniga. Järgmisel aastal tekkis uus organisatsioon “Tungal”. 1922. aastal ühinesid mõlemad “Tungi” nime all. Viimane töötas kuni poeglaste ja tütarlaste gümnaasiumi ühinemiseni 1932. aastal Valga Ühisgümnaasiumiks. “Tungi” liikmete tuumik koosnes tavaliselt kooli kahe viimase klassi humanitaarharu õpilastest. Hooldusõpetajaks oli pidevalt emakeele õpetaja J. Palvadre. Ilmus ajakiri “Viirastus”, ühisgümnaasiumi ajal “Hõik”.²²⁸

Valga poeglaste gümnaasiumis tekkis aastail 1925 – 1926 ka marksismi tundmaõppimise ring, mille asutajal Johhanes Kärsel oli sidemeid põrandaaluse kommunistliku organisatsiooniga. Ringi tööst võtsid osa A. Päss, A. Vallner, L. Kulbin, A. Vassar, J. Madal jt. Ringi liikmed esinesid referaatidega. Marksistlikku teooriat ja töölisliikumise ajalugu käsitlevate ettekannete kõrval tunti elavat huvi ka kirjanduse, kunsti, filosoofiliste koolkondade ja majandusteaduste vastu. Oldi tavalised esinejad ka koolidevahelise noorsooühingu “Tungi” referaatõhtutel. 1928. aastal valmis “Tungi” järjekordne illustreeritud album “Viirastused” (nr. 13), mille kogu kirjanduslik osa oli pärit marksistliku õpperingi liikmeilt. Album konfiskeeriti ja anti üle kaitsepolitseile. Ringi liikmeid kuulati üle, kuid midagi otseselt seadusevastast ei leitud.²²⁹ Valga gümnaasistide marksistlik ring tegutses 1930. aastate alguseni.

Valga Ühisgümnaasiumis oli õpilaskond organiseeritud õpilasringi kujul, mis jagunes mitmeks sektsiooniks: humanitaarteaduste, reaalteaduste, muusika- ja malesektsiooniks. Kõige elavam tegevus oli siiski spordisektsioonis, kuhu kuulus enamus õpilasringi liikmeid.²³⁰

²²⁸ S. Kangro, Õpilaste isetegevusest valga koolides 20-ndail aastail. – Rmt.: koolilinn Valga. Lund, 1984. Lk. 68 – 72.

²²⁹ A. Vallner, Õpilaste marksistlik ring. – kommunist, 1969. 25. Jaan. (EKP Valga rajoonikomitee ja Valga Rajooni Tööraha Saadikute Nõukogu häälekandja).

²³⁰ R. Kolk, Veidi ühiskoolist. – rmt.: Koolilinn Valga, lk. 97.

Valga keskkoolide kasvandikeks oli mitmeid hiljem tuntuks saanud inimesi nagu pagulaskirjanikud Bernard Kangro ja Raimond Kolk, ajaloolased Artur Vassar ja Abe Liebman, kuid ka Adolf Päss, Aleksander Vallner, Rudolf Aller, Valve Saretok, Heljo Sepp.

Pärnu Ühisgümnaasiumis^{231*} asutati 1922. aastal õppurite enesearendamise ühing “Püüe”. Asutati raamatukogu ja lugemislaud ning korraldati referaate paljudelt aladel. Ühiselt Pärnu Tütarlaste Gümnaasiumi õpilasühingu “Lotosega” korraldati hõimuõhtuid, kirjanike mälestamis- ja austamisõhtuid. “Püüde” juhatus asutas mitu erisektsiooni: kirjandus-, male-, tehnika- ja karskusektsioon. Viimane arendas oma algaastail erksat tegevust, korraldades karskussisulisi loenguid, karskuskursusi ja –eksameid.²³²

1922. aastal asutatud spordiringis harrastati võimlemist, uisutamist, suusatamist, ujumist, raskejõustikku, kergejõustikku, käsi- ning jalgpalli. Spordiring oli taimelavaks spordiseltsidele. Sealt võrsus eesti meistreid ja olümpiaatleete (Arnold Luhaäär, Joh. Meimer) ning lugematul hulgal mängijaid käsi- ja jalgpalli meeskondadesse nii Pärnus kui ka teistes linnades.²³³

Muusika alal oli üks vanemaid orkestreid sümfooniaorkester, mille tegevusest võttis osa Tiit Kuusik kuni kooli lõpetamiseni 1930. aastal. Koolis oli ka väiksemaid tantsuorkestreid ning 1933. aasta kevadel asutatud puhkpilliorkester.²³⁴

Kooli lõpetajate hulka kuulus palju hiljem tuntuks saanud inimesi nagu heliloojad Villem Reiman, Valter Ojakäär, Leo Normet, kirjanikud August Jakobson ja August Sang, male suurmeister Paul Keres, füüsikamatemaatikadoktor Harald Keres jt.

Isetegevuslikud ringid tegutsesid suuremal või vähemal määral kõigis keskhariiduskoolides, ülalpool oli esitatud vaid iseloomulikumaid näiteid.

1939. aasta andmetel võttis ringide tegevusest osa 48127 õpilast (koos algkooliõpilastega): väljaspool kooli tegutsevatesse organisatsioonidesse kuulus 5275 õpilast, neist kõige rohkem – 1070- Kaitseliitu. Kirikute ja nende koguduste juurde asutatud ühingutesse

^{231*} 1927. Aastast jagunes õpilaskond Pärnu Tütarlaste Gümnaasiumi ja Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi vahel.

²³² M. Üürike, Õppurühing “Püüe”. – Rmt.: Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade. Toronto, 1985, lk. 149 – 151.

²³³ F. Lukksepp, Spordiringide tegevusest. – Rmt.: Pärnu poeglaste gümnaasium läbi aegade, lk. 168, 169.

²³⁴ H. Höövel, Muusikalisest tegevusest. – Rmt.: Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade, lk. 168, 169.

kuulus 933, maanoorte ringidesse 893, NMKÜ-sse 577, KNNÜ-sse 406, ÜENÜ-sse 431, Eesti spordi Keskliidu spordiseltsidesse 333 õpilast jne.²³⁵

Kui 1920. aastail oli tähtsal kohal osavõtt Koolinoorsoo Keskliidu tegevusest, siis 1930. aastail domineeris tegutsemine oma kool piirides või siis ühe linna koolide vahel. Samal ajal säilisid skautlikud, kristlikud ja sportlikud ühisüritused. Noorsooliikumine arenes koos ühiskondlik-poliitilise eluga. Aastail 1919 – 1934 kaasnesid noorsoo üldiselt rahvusliku meelsusega demokraatlikud ja ka sotsialistlikud tõekspidamised, 1930. aastate teisel poolel tugevnes noorsoo hulgas parempoolne rahvuslik meelsus.

5. Õpetajaskond

Esialgu oli uutele nõuetele vastavaist keskkooliõpetajaist suur puudus. 1920. aastail kandsid õppetöö põhiraskust keskkoolis tsaariajal ülikooli lõpetanud endised gümnaasiumiõpetajad. Kasutati ka vastavatel kursustel kiiruga ettevalmistatud õpetajate asetäitjaid. Eriti vajati uusi õpetajaid eesti keele alal. Kuni 1925. a. võimaldati keskkooliõpetaja kutse saamist ilma eksamita, praktika põhjal.

1922/23. õppeaastal oli 1353-st keskkoolides töötavast õppejõust keskkooliõpetaja kutse vaid 30 protsendil.²³⁶ 1923/24. õ.a. ulatus keskkoolides töötavate õpetajate arv juba 1638-ni, neist oli kutseta 794 õpetajat, s.o. 48,5% õpetajate üldarvust.²³⁷ Seega oli olukord, võrreldes eelneva aastaga, mil vastavat kutset ei omanud tervelt 70% õpetajaist, tunduvalt paranenud. Siiski märgiti ajakirjanduse veergudel veel 1924. aastal, et keskkoolides on kõige teravam puudus eesti keele õpetajaist ja polevat ka loota, et neid lähemal ajal vajalikul arvul saadakse, üksikud ülikoolide lõpetajad kaduvat kui tilk vett merre.²³⁸ Tallinna linna koolivalitsus oma kirjas haridusministeeriumile 17. okt. 1922.a. kurtis väga tunduvat keskkooliõpetajate puudust Tallinnas ja pidas selle põhjuseks nende töötasu vähesust. Linna koolivalitsus palus keskkooliõpetajate palkasid arstide, advokaatide jt. ülikooliharidusega intelligentide teenistusvõimalustega rohkem kooskõlla viia.²³⁹

²³⁵ Eesti Kool, 1939, nr. 1, lk. 60.

²³⁶ Eesti Demorgaafia. Vihik I. Haridus Eestis. Tln., 1924, lk. 219.

²³⁷ Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumi tegevuse ülevaade 1918 – 1934. Tln., 1934, lk. 25.

²³⁸ Postimees, 1924, 14. veebr.

²³⁹ TLA, f. 52, nim.1, s. 47, l. 24.

Küsimusele, millistest rahvakihtidest pärinesid keskkooliõpetajad, annab vastuse üliõpilaskonna sotsiaalse päritolu uurimine. Üliõpilaskond oli oma enamuses väikekodanliku päritoluga (vanemad talupidajad, väikeettevõtjad, metsnikud, intelligents), kuid Tartu ülikoolis õppis ka teatav hulk töölispäritoluga noori (1921.a. ankeedi andmeil olid vanemaist tööliselised 7,9% ja käsitöölised 7,2%). Vabariigi algaastail ergutati Tartu ülikoolis keskkooliõpetajaks õppimist pedagoogiliste stipendiumide määramisega varanduslikult kehvemaile üliõpilastele. Jõukama päritoluga noori õpetajakutse eriti ei ahvatlenud. Pedagoogilisi stipendiume määrati esialgu filosoofia- ja matemaatika-loodusteaduskonna üliõpilastele, hiljem ka usu-, põllumajandusteaduskonna ning kehakultuuri üliõpilastele. Stipendiumi normiks oli 30 krooni kuus. 1934. aastaks oli pedagoogilist stipendiumi saanud 124 isikut, neist kõige rohkem (46) eesti keele alal.²⁴⁰ Majanduskriisi aastail, mil keskkooli koondati, uusi stipendiume enam ei määratud.

Tartu ülikooli didaktilis-metoodilises seminaris sai 1923. – 1938.a. ettevalmistuse 1282 keskkooliõpetajat, neist eesti keele alal 189, filosoofias 157, inglise keele alal 154, saksa keele alal 136, ajaloos 129, keemias 102, matemaatikas, füüsikas, kosmograafias 98, pedagoogikas 89, kodanikuõpetuses 60, usuõpetuses 40, teistes ainetes vähem.²⁴¹ Õpetajaid valmistati ülekaalukalt ette humanitaarteaduste alal, mida tingis humanitaarharude ülekaal keskkoolis ja keelte õpetamise vajadused. Eesti keele ja inglise keele õpetajaid ju tsaariajal peaaegu ei leidunud.

1930. aastaiks oli tsaariajal hariduse saanud õpetajaskond juba suures osas koolitöölt lahkunud. 1930/31. õppeaastal oli õpetajaid koolinimekirjade järgi 1332, neist mehi 844 (63,4%) ja naisi 488 (36,6%). Kutseta õpetajaid oli veel 611 (38,9%). Ent 1931. a. teostatud õpetajate koostise eriuurimuse andmeil oli keskkooliõpetajaid 28,6% võrra vähem, kui seda näitasid koolide nimekirjad, kus mitmes koolis töötajaid olid arvestatud korduvalt. Õpetajaid kui füüsilisi isikuid oli tegelikult 951.²⁴² Ei saa nentida keskkooliõpetajate arvu tõusu, sest üldhariduslike keskkoolide ja nende õpilaste arvu järjest vähendati, millega koos loomulikult vähenes ka õpetajate arv. Kui 1921/22. õ.a. oli keskkoolide nimekirjade järgi

²⁴⁰ ERA, f. 1108, nim. 5, s. 750, l. 23 – 24.

²⁴¹ G. Rägo, Keskkooli- ja gümnaasiumiõpetajate ettevalmistamisest. – Varamu, 1939, nr. 6, lk. 639 – 641.

²⁴² Eesti Statistika, 1933, nr. 134, lk. 20.

1685 õpetajat, siis 1933/34. õ.a. oli neid vaid 1106.²⁴³ 1930. aastail esines keskkooliõpetajail juba töö leidmisega raskusi.

1938/39. õppeaastal töötas õpetajaid:

progümnaasiumides 896, neist mehi 575, naised 43%, kutseta õpetajaid oli 9,5%;

reaalkoolides 594, neist , mehi 575, naised 43%, kutseta õpetajaid 125,

gümnaasiumides 737, neist mehi 61,3%, naised 38,7%, kutseta õpetajaid oli 10,2%.

Need andmed²⁴⁴ ei näita keskkooliõpetajate tegelikku arvu, sest enamik neist õpetas nii progümnaasiumis, reaalkoolis kui ka gümnaasiumis, mis tavaliselt moodustasid ühe kooli. Tegelikult võis õpetajaid olla ligikaudu 1000 (progümnaasiumi õpetajate arv 896 pluss need reaalkooli ja gümnaasiumi õpetajad, kes progümnaasiumis ei õpetanud). Võib nentida kutseta õpetajate osatähtsuse tugevat vähenemist ja naisõpetajate erikaalu tõusu. Siiski olid mehed keskkooliõpetajate hulgas veel enamuses. Rahvuselt olid eesti õppekeelega koolide õpetajad oma rõhuvas enamuses eestlased, saksa õppekeelega koolide õpetajad sakslased ja vene õppekeelega koolide õpetajad venelased. Kuigi keskkooliõpetajate palgad^{245*} olid, võrreldes algkooliõpetajate palkadega, küllaltki head, oli kõrgema hariduse tasuvus, võrreldes tsaariajaga, tunduvalt vähenenud. Kui vanemõpetaja 1913/14.a. sai kroonidesse ümberarvestatult 383 krooni, siis 1936.a. sai ta 170 krooni kuus (2,3 korda vähem) ja nooremõpetaja vastavalt 204 ja 115 krooni (1,8 korda vähem). Selles nähti haritlaskonna proletariseerumise ohtu.²⁴⁶

Riigi poolt ülalpeetavate keskkoolide õppejõud määras ametisse haridusministeeriumi kooliosakond, teiste keskkoolide õppejõude valisid nende ülalpidajad. Ametisse kinnitas valitud keskkooliõpetaja ja -juhataja kandidaadi haridusministeeriumi kooliosakond. 1934. aasta dekreediga järgi²⁴⁷ kinnitas keskkooliõpetajad ja -juhatajad ametisse haridusminister, avalikkude gümnaasiumide ja õigustega eragümnaasiumide juhatajad kinnitas ametisse riigivanem (1938. aastast president) haridusministri ettepanekul.

Algul kuulusid alg- ja keskkooliõpetajad ühisesse Eesti Õpetajate Liitu. Ent majanduskriisi tingimustes tõusid rohkem esile üksikute õpetajate kihtide erinevad huvid. Süvenes

²⁴³ Eesti arvudes 1920 – 1935. Tln., 1937, lk. 278.

²⁴⁴ Eesti statistika, 1939, nr. 217, lk. 640.

^{245*} Vt. Keskkoolide majanduslikud alused.

²⁴⁶ ERK, 1936, nr. 4/5, lk. 85 – 99.

²⁴⁷ Riigi teataja, 1934, nr. 37, lk. 755.

vastuolu alg- ja keskkooliõpetajate vahel kavatsetava koolireformi ja palkade küsimuses. Koolisüsteemi osas pooldasid keskkooliõpetajad maksulise keskhariduse pikendamist alghariduse arvel, s.t. 1934.a. koolireformi. Keskkoolidirektorite O. J. Kieseli, V. Neggo jt. algatusel eraldusid keskkooliõpetajad 1933.a. Eesti Õpetajate Liidust ja asutasid Eesti Keskkooliõpetajate Kogu (EKESKO). Oktoobris 1933 haridusministriks saanud keskkoolidirektor N. Kann püüdis sel viisil vähendada algkooliõpetajate mõju hariduspoliitikale ja kindlustada endale tuge 1934. aasta koolireformi läbiviimisel.²⁴⁸ EKESKO ümber koondus ca 660 keskkooliõpetajat.²⁴⁹ Keskkooli- ja gümnaasiumiõpetajate kongress oktoobris 1934 kiitis üksmeelselt heaks koolireformi ning võttis vastu resolutsiooni, milles tunnistati vajalikuks Õpetajate Koja ellukutsumine. Ühtlasi võeti vastu resolutsioon, milles nõuti, et rahvuslik kasvatus olgu koolides esikohal, et õpetajaskonnalt tuleb nõuda rahvuslikku meelt.

EKESKO võttis oma esindajate kaudu osa uue keskkoolivõrgu koostamisest, õpetajate palgaolude parandamisest ning korraldas gümnaasiumiõpetajate kongresse ja päevi. Võeti osa Õpetajate Koja organiseerimisest. EKESKO üritused eesti koolielus ja kasvatustöös olid mitmesugused. Näiteks hakati välja andma eesti gümnaasiuminoorte ajakirja “Tuleviku Rajad”, mis oma sisukuse poolest silma paistis ja õpilaste poolehoiu võitis.

EKESKO astus rahvusvahelise gümnaasiumiõpetajate organisatsiooni FIPESO (Federation Internationale des Professeurs de l'Enseignement Secondaire Officiel) liikmeks ja võttis oma esindajate kaudu osa selle iga-aastasest kongressidest. Sõlmiti sõprusleping Soome Kasvatusteadlaste Ühingu.²⁵⁰

Keskkooliõpetajad võtsid osa keskkooli õppeprogrammide ja õpikute koostamisest.

²⁴⁸ V. Horm, Eesti õpetajate organisatsioonid 1870 – 1940), lk. 141.

²⁴⁹ Päevaleht, 1934, 31. okt.

²⁵⁰ Eesti Kool 1965. Eesti Gümnaasiumiõpetajate Ühingu Aastaraamat. Stockholm, 1965, lk. 16, 17.

6. Õppe- ja kasvatustöö

Esialgu töötasid keskkoolid ajutiste õppeplaanide ja –programmide järgi, millel oli tunduv üleminekuaja ilme. See avaldus näiteks võõrkeelte rohkuses, võis õpetada nelja võõrkeelt. Õppeplaanide ja –programmide koostamine keskkoolides nõudis rohkem aega kui algkoolidele. Selle põhjuseks olid asjaolud, et avalikkude keskkoolide seadus hakkas kehtima alles 1923. aastal, s.o. kolm aastat hiljem kui algkoolide seadus. Teiseks pidi keskkool, moodustades ühtluskooli teise järgu, jätkama algkooli õppetööd, ja seepärast tuli esimeses järjekorras fikseerida algkoolide ülesanded ning alles siis võis asuda keskkooli ülesannete täpsele määramisele.

Kõigis keskkoolide tüüpides pandi Haridusministeeriumi 1922. aasta 30. mai korraldusega maksma õppeplaanid ja –programmid, mille järgi 7. ja 8. õppeaastal õpetus pidi kõigis keskkoolides olema üldhariduslik ja ühtlane, järgmised klassid aga (9., 10. ja 11 õppeaasta) jagunema humanitaar-, reaali- või kommertsharudesse.²⁵¹

Avalikkude keskkoolide seaduse järgi, (mis võeti Riigikogus vastu detsembris 1922 ja mille alusel keskkoolidel tuli tööle asuda alates 1923.a. sügisest), jagunes keskkooli kursus kaheks astmeks: alam aste (I ja II klass) ühise õppeplaaniga ja ja ülem aste (kõrgemad klassid) erineva õppeplaaniga. Õppeainete laadi ja ulatuse järgi võis keskkooli ülem aste olla korraldatud humanitaar-, reaali-, majandusteadusliku, tehnilise jt. eriaineliste harudena. Avalikus keskkoolis olid ette nähtud järgmised kohustuslikud õppeained: emakeel, matemaatika, loodusteadus koos tervishoiuga, maateadus koos kosmograafiaga, ajalugu, kodaniku- ja majandusteadus, mõtteteaduse eelkursus koos hingeteadusega ja eetikaga, kaks võõrkeelt, sealhulgas inglise, prantsuse või saksa keel, joonistamine ja joonestamine, käsitöö, laulmine ja võimlemine. Lisaks neile oli valitavaid õppeaineid.²⁵²

Valitavateks aineteks olid gümnaasiumi humanitaarharudes 1) soome, vene, inglise, prantsuse, ladina või kreeka (ladina keele õppijaile) keel või 2) majapidamisõpetus, tütarlaste käsitöö, kasvatusteadus ja lastehoid või 3) joonistamine, kunstiajalugu ja stiiliõpetus.

²⁵¹ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 177, l. 150, 151.

²⁵² Riigi Teataja, 1922, nr. 55/156, lk. 750.

Reaalharus olid valitavaiks aineiks 1) praktilised tööd füüsikas, keemias ja bioloogias või 2) majapidamisõpetus ja tütarlaste käsitöö või 3) poeglaste käsitöö või 4) lisatunnid teises võõrkeeles.

Lisaks humanitaar- ja reaalharudele töötas gümnaasiumi ülemastmel veel mitmesuguseid õppeharusid, neist levinumad olid majapidamis- ja kommertsharud.

Kommertsgümnaasiumides oli lisaks eriainetele üldhariduslike ainete õpetamine oskuslikult ühendatud kutsealaste oskuste andmisega, näiteks võõrkeelte õpetamine vastavas keeles kaubandusliku kirjavahetuse õpetamisega, matemaatika kaubandusaritmeetikaga jne.

Võrdluseks olgu veel toodud gümnaasiumi majapidamisharu (tütarlaste majapidamisgümnaasiumi) ja tehnikaharu (tehnikagümnaasiumi) õppeplaanid.

Seega oli kutselaadiliste eriharude õpilaste koormus suurem humanitaar- ja reaalharude õpilaste omast. Majapidamis-, tehnika- ja põllumajandusgümnaasiumi õpilased olid kohustatud suvel IV ja V klassi vahel vastav alal praktiliselt olema. Kommertsgümnaasiumi õpilastel oli see soovitatav. Kutselaadilistes gümnaasiumides (erandiks oli kommertsgümnaasium) puudus teise võõrkeele kohustuslik õpetamine, seda võis õppida valitava ainenä. Keskkooli ülemastme diferentseerimine oli 1922. aasta keskkooliseaduse üheks positiivseks saavutuseks., kuna see võimaldas ühes osas keskkoolides õppetööd elule lähendada.

Haridusministeeriumi täiendava määrusega tuli alates 1. augustist 1923 õpetada keskkoolide ka usuõpetust: alamastme klassides (I – II) ning humanitaar- ja reaalharude igas klassis (III – V) 2 tundi nädalas, teiste eriharude ülemastme klassides 1 tund nädalas.²⁵³ Õpilastele jäi usuõpetus vabatahtlikuks õppeaineks. Ankeet usuõpetuse õpetamise kohta koolis 1923/24. õppeaastal näitas, et keskkooliõpilastest ei õppinud usuõpetust 32%, sealjuures seitsmes keskkoolis ei õpitud usuõpetust üldse.²⁵⁴

Võrreldes tsaariajaga oli suurimaks erinevuseks muidugi see, et õppetöö toimus nüüd eesti keeles ja kui õppeainele oli talle antud vääriline koht. Tuli õpetada eesti kirjandust, eesti ajalugu ja geograafiat. Kuid õppeplaanid erinesid tsaariaegsetest ka selle poolest, et rohkem ruumi oli antud loodusteaduslikkudele ainetele ning matemaatikale, esikohale oli

²⁵³ Riigi teataja, 1923, nr. 106, lk. 777.

²⁵⁴ Era, f. 1108, nim. 3, s. 137, l. 4.

paigutatud uued keeled, vanadest keeltest õpetati mõnes koolis vaid ladina keelt ja sedagi kolmel viimasel õppeaastal. Täiesti uueks nähtuseks õppeainete profiililt olid kutsealased eriharud.

Märtsis 1926 võttis Riigikogu vastu “Kaitseväeteenistuse seaduse”,²⁵⁵ mis kehtestas kõigile riigi, omavalitsuste ja eraõppeasutuste poeglastele kohustusliku sõjalise õpetuse. 10. novembril 1926 avaldati valitsuse määrus “Sõjalise kasvatus ja õppuste teostamise ja kontrollimise kohta õppeasutustes”.²⁵⁶ Selle määruse järgi võis sõjalise õppuse tunde olla kuni 10 päeva aastas. Sõjalist õpetust pidid andma erilised instruktorid, kelleks võisid olla kõik ohvitserid. Sõjaministeerium pidi andma õppevahenditest relvad, laskemoona, määrustikud ja eeskirjad ning võimaldama kasutada oma harjutusvälju ja lasketiire. Määrus hakkas kehtima 1. jaanuarist 1927.a. Tütarlastele oli samal ajal ette nähtud käsitöö õpetamine.

Kuidas uuendusi taotlevad haridustegelased suhtusid tsaariaegsesse keskkooli, seda tunnistab näiteks järgmine kirjutis “Kasvatuse” veergudel: “Meie juhtivad rahvahariduse tegelased kuni ministrini on suuremalt osalt hariduse ja sagedasti, kahjuks ka eeskuju omandanud vene koolist, kurbkuulsast vene keskkoolist, kus õpetaja elutöö mõte pildistus teatava normi ladina keele, matemaatika, lugemise ja kirjutamise õpetamises. Elus tarvisminevatest teadustest õpetati ainult killukesi, ja neidki abstraktselt – lahus tegelikust elust. (...). Terve õpetus, mis tugines eksamite süsteemil, kujunes lõpuks kuulmata ühekülgeks, rusuvaks ja surmavaks igasugusele isetegevusele, algatuskatsetele. Looduslikult terava arusaamise puudus praktilisis eluküsimustes, umbusaldus iga uue mõtte ja uuenduskatse vastu iseloomustab veneaja raamatuharidusega haritlasi. Õpilaste mälu koormati hulga elus üleliigsete teadmistega – eksamite materjalidega. (...). Mitmed meie praegused koolitegelased omandasid vene keskkooli direktorite mõtteviisid ja võtted. Selle mõtteviisi kajana ilmusid meil tänavu kevadel haridusministeeriumi poolt eksamite pidamise korraldused, mis pea täielik ära kiri veneaegsetest. Vene kadunud keskkooli hiilgeaja vaim levib ka haridusministeeriumi poolt väljatöötatud keskkooliseaduse eelnõu lehekülgedel. (...) Usutunde süvendamise ja loomise eest hoolitsegu kirik. Kool olgu temast täiesti vaba.”²⁵⁷

²⁵⁵ Riigi Teataja, 1926, nr. 43, lk. 474.

²⁵⁶ Riigi teataja, 1926, nr. 82, lk. 925, 926.

²⁵⁷ J.P. Mineviku vaimud eesti koolipõllul. Kasvatus, 1923, nr. 1, lk. 17 – 19.

Uue taotlemisel oli esialgu raskusi palju. Puudusid vastava ettevalmistusega õpetajad ja ajakohased õpikud. Koolide revideerimise aruandes 1921/22. õppeaasta kohta kirjutati, et keskkoolides jätab eesti keele õpetamine palju soovida, sest nii mitmedki õpetajad ei suuda oma puuduliku ettevalmistuse tõttu selle aine alal anda oma õpilastele tarvilikku kirjanduslikku üldharidust.²⁵⁸ Kirjandusloo õpetamisel tuli alustada keskkooli III klassist. Klassikursuse suutis 1922/23. õppeaastal lõpetada vaid 62,9% keskkooliõpilastest (poistest 61,15, tüdrukutest 64,6%).²⁵⁹ Suurem osa mittelõpetajaist pidid sooritama järeleksamid. Kõige rohkem raskusi valmistasid õpilastele matemaatika ja võõrkeeled.

Võõrkeelte kohta uues keskkoolis püüdis F.V. Mikkelsaar määratleda järgnevalt: “Endise aja kooli üheks tähtsamaks puuduseks oli see, et ta võrreldes muuga liig palju rõhku pani keelte tuupimisele, ja seda mitte praktilise sihiga, vaid formaalsega: keeled – iseäranis vanad – pidid distsiplineerima õpilaste vaimu, nende andma seda, mida peeti “hariduseks”. Sarnase “hariduse” monopoli on keeled juba ammu kaotanud; meie kui töörahvas, tundes reaalinete küllalt arendavat väärtust – niihästi formaalselt kui materiaalselt -, julgeks meie kooli liig suurest keelte koormast vabastada, kui emakeele kõrval põhjalikult oleme omandanud vähemalt ühe sarnase võõrkeele, mis meile küllalt laialt avab kultuurilma varandused.” Selliseks keeleks pidi Mikkelsaare arvates olema inglise keel.²⁶⁰

1919. aastal õpetati keskkoolides esimese võõrkeelena vene keelt, kuid vastavalt Eesti vabariigi välispoliitilisele ja kultuurilisele orientatsioonile asuti ka keelepoliitikat muutma. Haridusministri korraldusega 10. septembrist 1920 määrati esimeseks võõrkeeleks inglise keel.²⁶¹ Inglise keele õpetajate vähesuse tõttu oli aga haridusministeerium sunnitud 1921/22. õppeaastaks seda korraldust nii muutma, et keskkoolides oli võimalik valida esimeseks võõrkeeleks inglise, saksa või prantsuse keel. Ministeeriumi andmeil õpetati 1921/22. õppeaastal saksa keelt esimese, teise või kolmanda võõrkeelena kokku 720 keskkooli klassis, vene keelt vastavalt 460 klassis, inglise keelt 433 klassis, prantsuse keelt 212 klassis ja ladina keelt 200 klassis.²⁶² Saksa keele õpetamiseks leidis võimalusi rohkem,

²⁵⁸ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 133, l. 184.

²⁵⁹ Eesti Demograafia, lk. 205.

²⁶⁰ F. V. Mikkelsaar, Miks inglise keel on meie koolides esimesel kohal. Kasvatus, 1921, nr. 5 – 6, lk. 67.

²⁶¹ ERA, f. 1108, nim. 5, s. 1, l. 416.

²⁶² ERA, f. 1108, nim. 3, s. 174, l. 246.

seepärast määras haridusministeerium 6. märtsil 1923 esimeseks võõrkeeleks keskkoolides saksa keele.²⁶³

Vähemusrahvuste koolides pidi esimeseks võõrkeeleks olema eesti keel. Õppekeeleks oli neis koolides vastava rahvuse emakeel. 1931/32. õppeaastal töötas 14 saksa, 7 vene, 2 juudi, 1 rootsi ja 1 läti õppekeelega keskkooli.²⁶⁴

Keskkooli õppeprogramme muudeti ja täiendati vastavalt eriharudele aasta-aastalt. Enam-vähem täielikult kujunesid need välja 1920. aastate lõpuks. 1930. aastal avaldatud õppeprogrammi järgi oli keskkooli alamastme peamiseks ülesandeks anda vajalikumaid praktilisi teadmisi ja oskusi. Ülemastme ülesandeks oli süvendada ja laiendada teadmisi ja oskusi ning arendada teoreetilisi võimeid, juhtida õpilasi iseseisvale tööle ja valmistada ette ülikoolile. Õppetöö pidi olema läbi imbinud teaduslikust vaimust s.t. õppeaineis võis leiduda ainult see, mis teaduslikult oli selgitatud ja vastas õpilaste arengutasemele. Vanemates klassides tuli arvestada õpilaste individuaalseid andeid ja huve, võimaldades neile süvendatud tööd mõnes ainete rühmas ja teistes piirduda hädavajalikuga. Kuna keskkooli lõputunnistus andis lõpetajaile õiguse astuda ülikooli ilma eksamiteta, tuli keskkoolis klassist klassi üleviimisel ja koolilõpetamisel hoolikalt selekteerida õpilasi ning tunnistada keskkooli lõpetanuks ainult need, kes arenemiselt, töövõimelt ja omandatud teadmiste kvantumilt on küpsed õppimiseks ülikoolis.²⁶⁵

Haridusministeeriumi poolt maksuma pandud keskkooli õppeprogrammid olid vaid raamkavad. Igal õpetajal tuli välja töötada oma õppeaines üksikasjalik töökava, mida arutati ja võeti vastu vastavas toimkonnas ja õppenõukogus õppeaasta algul. Õpperaamatud valis õpetaja ja kinnitas õppenõukogu.²⁶⁶

Eesti keele kui emakeele õpetuse eesmärgiks oli arendada õpilaste formaalset keelevõimet s.o. harjutada neid selgelt mõtlema ja mõtteid ning tundeid samuti selgelt väljendama niihästi kõnes kui kirjas, vastavalt õigekeelsuse ja stiili nõuetele. Kirjandusõpetuse eesmärgiks oli äratada ja edendada õpilastes esteetilisi elamusi kirjandusteoste kaudu, tutvustada õpilasi eesti kirjanduse arenemiskäigu ja paremate saavutustega, samuti

²⁶³ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 174, l. 246.

²⁶⁴ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 205, l. 35.

²⁶⁵ Keskkooli õppekavad. Gümnaasiumi humanitaar-, reaal- ja majapidamisharu. Tln., 1930, lk. 5 – 8.

²⁶⁶ H. Jänes, Rakvere Ühisgümnaasium ja Keskkool (1931 – 1937.a.). – Rmt.: Rakvere Gümnaasium ja keskkool 1912 – 1937. Trt., 1937, lk. 52.

maailmakirjanduse tähtsamate teoste ning poeetika ja esteetika põhimõistetega. Ühtlasi oli kirjandusõpetuse eesmärgiks sisendada õpilastesse esteetilisi, eetilisi, rahvuskultuurilisi ja üldinimlikke ideaale ning kaasa aidata nende üldisele vaimsele arengule ja elu- ning ilmavaate kujunemisele.

Eesti keele ja kirjanduse õpetamise alal on endised õpilased eriti esile tõstnud Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi vabameelset direktorit Jaan Roosi.^{267*} “Vaim koolis oli värske, julge ja elurõõmus. Selle vaba vaimu kandjaks oli direktor Jaan Roos. Olen oma saatusele väga tänulik, et tema oli mu eesti keele õpetajaks. Armastasin kirjandust varemgi ja olen olnud elupäevad “raamatukoi”. Tema tõttu omas kirjandus mulle otse elulise tähtsuse,²⁶⁸ kirjutab endine õpilane Ilse Post. “Õpetamisel oli välja kujunenud nn. vaba vaimse töö printsiip, kusjuures pandi pearõhk õpilaste isetegevusele. Õppeaine läbivõtmine sündis õpetaja ja õpilase koostöös. Et seda läbi viia kirjandustundides, muretseti rohketes eksemplarides kooliraamatukokku õppeprogrammides ettenähtud kirjandusteoseid ja arvustuslikke abiraamatuid. Kooliraamatukogu hõlmas 8000 köidet, mille eest hoolitsesid aineõpetajad.”²⁶⁹

Matemaatika õpetamine pidi arendama järjekindla mõtlemise oskust, kirjeldama ümbritseva maailma nähtusi funktsionaalse olenevuse mõiste abil, kasvatama selge ja elava ruumilisi kujutlemise võimet, andma õpilasele ümbritseva reaalsuse teadlikuks hindamiseks tarvilikku kogu matemaatilisi teadmisi; varustada oskustega, mis võimaldavad neid teadmisi rakendada tegeliku elu poolt seatud küsimuste lahendamisel; valgustama matemaatika tähendust kaasaja vaimses ja ainelises kultuuris ning tema osa kultuuriajaloos.

Kõik loodusteaduslikud ained pidid programmi nõuete järgi keskkoolis moodustama ühe terviku. Nende õpetamise üldeesmärgiks oli anda ülevaade elusast ja eluta loodusest, õpetada tundma loodusnähtuste ja –objektide liigitamise põhimõtteid, orienteerumist looduseadustes, arendada katselis-kriitilist mõtlemist – vaatlemis- ja kirjeldamisoskust, panna alus loodusteaduslikule maailmakujutelmale, anda vajalik hulk faktilisi teadmisi

²⁶⁷ *Jaan Roos oli TTG direktor aastail 1923 – 1936.

²⁶⁸ J. Post-Kangilaski-Koppa, Mälestusi TTG-st.- Rmt.: Mälestusi Tartu Tütarlaste Gümnaasiumist. Stockholm, 1988, lk. 150.

²⁶⁹ Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi direktor Jaan Roosi juhtimisel 1923 – 1936. – Rmt.: Mälestusi Tartu Tütarlaste Gümnaasiumist, lk. 22.

kaasaja materiaalse kultuuri mõistmiseks ja oskusi nende teadmiste rakendamiseks tegelikus elus. Selle üldise eesmärgi piirides taotles iga loodusteaduslik õppeaine oma eriülesandeid. Bioloogilised ained (botaanika ja zooloogia, taimeanatoomia ja – füsioloogia, inimese anatoomia ja füsioloogia) käsitlesid ja arendasid ühiselt elu mõistet. Üldine bioloogia pidi andma ülevaate elusa looduse seaduspärasustest. Neis õppeharudes, kus üldise bioloogia kursus puudus, tuli tema ülesannet täita taime ja inimese anatoomia ja füsioloogia kursusel.²⁷⁰

Esialgu ei suudetud õppeprogrammides esitatud nõudeid täiel määral täita. Vanemad koolitegelased, kes juhtisid keskkoolet, olid tugevasti tsaariaegse õppesüsteemi kütkeis. Tallinna Tehnikumi juhatus oma märgukirjas ülikooliseaduse komisjonile kritiseeris keskkooliõpetajate ettevalmistamise taset Tartu Ülikoolis, eriti matemaatika ja loodusteaduste alal: "Nagu vanasti, nii kannab ka praegu nende ainete õpetamine keskkoolis dogmaatilist laadi. Matemaatikat vaadatakse kui mingit loogilist mõtlemist arendavat ainet, ilma et seda kuidagi eluga seotaks...". Märgiti, et ka selliste praktilist laadi ainete nagu füüsika ja keemia õpetamine keskkoolis on harilikult kuivalt teoreetiline ning kehvatusisuline on ka bioloogiliste ainete õpetamine. "Praegune keskkool kannab liig teoreetilist laadi ja seisab elust kõrval. Vastutus selle eest lasub õpetajate ettevalmistusasutuse – kõrgema kooli peal."²⁷¹

Paljud õpetajad taotlesid siiski vastavalt teaduse tolleaegsele tasemele õpilaste teadusliku maailmavaate arendamist. Esimesel üleriiklikul loodusloo ja maateaduse õpetajate kongressil 1923. aastal esines näiteks professor J. Piiper referaadiga loodusteadusest kui teadusest ja õppeainest, rõhutades vahet usu ja teaduse vahel. A. Audova esitas referaadi loodusõpetuse ja kõlblusõpetuse vahekorra koolis, rõhutades, et loodusnähtuste kindla seaduspärasuse tundmaõppimine arendab õpilasi maailmavaateliselt ja hävitab usuliste õpetuste tagajärjel tekkinud vaated.²⁷²

Silmapaistev materialist-ateist, esimene eesti loodusteaduste doktor Aleksander Audova töötas Tartu keskkoolides bioloogiaõpetajana. Loodusloo õpetamise küsimusi käsitlevais artiklreis nõudis ta suurema tähelepanu pööramist anatoomiale, füsioloogiale ja tervishoiule ning märkis suure puudusena keskkooli humanitaarharu loodusloo kavas bioloogia

²⁷⁰ Keskkooli õppekavad. Gümnaasiumi humanitaar-, reaali- ja majapidamisharu, lk. 11, 13, 14.

²⁷¹ ERA, f. 1108, nim. 5., s. 164, l. 263, 264.

²⁷² Kasvatus, 1923, nr 5, lk. 137 – 138.

puudumist. Ta rõhutas, et just bioloogia on õppeaine, mis rajab loodusteadusliku maailmavaate. “See on kahtlemata pedagoogiline eksisamm, kui antakse õpilastele rohkesti teadmisi kõiksugustest väikestest ja suurtest loomadest ja taimedest, ning õpetatakse neid loodust vaatlema, ent jäetakse hoopis tagaplaanile või hoopis kõrvale teaduse põhiseaduspärasused.”²⁷³

Loodusloo ja maateaduse õpetajate kongress 1926. aastal nõudis, et keskkoolis peaks antama ülevaade põlvnemisõpetusest, samuti peaks leiduma aega tervishoiu, bioloogia põhiseaduste ja ühiskonnaelu seaduste käsitlemiseks.²⁷⁴

Õpilastele teaduslike teadmiste andmise alal leidis küllaltki silmapaistvaid õppejõude. Näiteks andis Tallinna 16. Keskkooli õpetaja O. Wester 1948. aastal Haridusministeeriumi poolt korraldatud ankeetküsitluses oma kutselisele ettevalmistusele loodusloo alal järgmise hinnangu: “Omandasin kutselise ettevalmistuse Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasiumis loodusloo õpetaja V. Peeti all, kes oli üks kuulsamaid loodusloo alal ja loodusteaduste õpikute koostaja. Hiljem õppisin Tallinna Linna Pedagoogilises Muuseumis zooloogia, botaanika ja mikroskoobi preparaatide praktilistel töödel kaks aastat. Olin väga rahul sellise ettevalmistusega, sest meid õpetasid sel alal kuulsamad loodusteaduste õpetajad nagu V. Peet, keda sakslased mõrvasid.”²⁷⁵ Gustav Adolfi Gümnaasiumi loodusloo õpetaja Vassili Peet on saanud kõrge hinnangu osaliseks ka mitmete teiste kaasaegsete mälestustes.²⁷⁶

Tallinnas aitas loodusteaduse õpetamist organiseerida Pedagoogiline Muuseum, mille direktoriks oli Aleksei Janson. 1931. a. kevadel hakkas muuseum korraldama õpilastele loodusloolisi ekskursioone ja prepareerimise töid.²⁷⁷ Muuseum püüdis vastu tulla õpilaste teaduslikele huvidele. Loodusloo õpetajate kaasabil valiti Tallinna keskkoolidest teaduslike huvidega õpilased, kokku üle 90 õpilase ja moodustati neist grupid zooloogia, botaanika, tervishoiu, mikroskoopia ja keemia alal. Need grupid töötasid õpetajate juhendamisel Pedagoogilise Muuseumi kabinettides ja laboratooriumites.²⁷⁸ 1933. aastaks

²⁷³ A. Audova, Anatoomia, füsioloogia, tervishoiu ja bioloogia seisukoht praeguses keskkooli. - Kasvatus, 1925, nr. 3, lk. 71.

²⁷⁴ Kasvatus, 1926, nr. 8, lk. 230.

²⁷⁵ TRÜ pedagoogika kateedri käsikirjade fond, ankeedivastus nr. 189 (Tallinna kaust).

²⁷⁶ Vt. Lähemalt: Tallinna 1. Keskkool 1631 – 1981. Tln., 1981, lk. 160, 161.

²⁷⁷ TLA, f. 1139, nim. 1, s. 12, l. 116.

²⁷⁸ TLA, f. 1139, nim. 1, s. 13, l. 82, 83.

arenes sellest üritusest Tallinna Keskkoolide Õpilaste Loodusearmastajate Ühing, mille eesmärgina fikseeriti õpilastes sügavama, laiem ja elavam huvi äratamist looduse vastu, looduse uurimise ja kaitse edendamist. Ühingu hooldajaks sai õpetaja J. Kents.²⁷⁹

Maateaduse ja loodusloo õpetamise huvides pani Pedagoogiline Muuseum 1931.a. aluse kitsasfilmi kasutamisele klassis. Selleks muretseti väike filmiaparaat ja esialgu 10 kitsasfilmi.²⁸⁰

Esimese võõrkeele, milleks oli tavaliselt saksa või inglise keel, õpetamise sihiks oli anda gümnaasiumi lõpetajale niipalju teadmisi, et ta vabalt võiks lugeda nii ilukirjandust kui teaduslikku teksti. Kõnekeele omandamisele sai suurte klasside puhul panna vähem rõhku. Kirjalikus väljenduses tuli õpilane viia nii kaugele, et ta oskas kirjutada kergemaid iseseisvaid kirjandeid ja kirju.

Teise võõrkeele õpetamise ülesandeks oli arendada õpilaste keeleoskust niivõrd, et nad kooli lõpetamisel võiksid lugeda kergemat kirjandust, aru saada kõnest igapäevastel teemadel ja kirjas lühidalt väljendada oma mõtteid lihtsal kujul.

Gustav Adolfi Gümnaasiumis Tallinnas ja H. Treffneri Eragümnaasiumis Tartus töötasid klassikaharud, mille eesmärgiks oli vanade keelte ja antiikkultuuri tundmaõppimine. Ladina keelt õpetati nende harude klassides 6 tundi nädalas. III klassis lisandus 4 nädalatunniga kreeka keel.²⁸¹ Gustav Adolfi Gümnaasiumis tegutses 1923. aastal asutatud klassikaharu 1930/31. õppeaastani.²⁸²

Mitmetes erakoolides õpetati teiste õppeainete arvel rohkem võõrkeeli, kusjuures eesmärgiks oli ühe või teise keele täielik valdamine. 1921. aastal alustas tegevust Prantsuse Instituut, mille ülesandeks oli prantsuse keele ja kultuuri levitamine Eestis. Selle eesmärgi saavutamiseks asutati Tallinna Prantsuse Lütseum. Seda õppeasutust toetasid soliidsete summadega nii Prantsuse kui ka Eesti valitsus. Nimetatud koolis õpetati prantsuse keelt alates algkooli I klassist 6 tundi nädalas. Keskkooliklassides õpetati eriõppeainena prantsuse keeles prantsuse ajalugu, kirjandust ja maateadust. Prantsuskeelsete ainete õpetajad olid prantslased, kelle palgad tasus Prantsuse riik.²⁸³

²⁷⁹ Samas, s. 4, l. 39, 48.

²⁸⁰ Samas, s. 12, l. 116.

²⁸¹ A. Niitme, Noorus ja kooliaastad Treffoonias. California, 1983, lk. 178.

²⁸² Tallinna 1. Keskkool 1631 – 1981. Tln., 1981, lk. 127.

²⁸³ Tallinna Prantsuse Lütseum. Mälestusalbum. Stockholm, 1986, lk. 19, 20.

Ka teiste erakoolide õppeplaanid panid rohkem rõhku võõrkeeltele. J. Westholmi eragümnaasiumis algas saksa keele õpetamine algkooli II klassist, prantsuse keele õpetamine IV klassist, inglise või vene keele õpetamine seitsmendast õppeaastast. Kolmes viimases klassis lisandus vabatahtliku ainena ladina keel. “Nii kujunes J. Westholmi gümnaasium juba vabariigi alguspäevil puhtakujuliseks humanitaargümnaasiumiks, mille õppekavade keskuse moodustas keelte ja kirjanduse õpetamine. Et koolile veel täielikuma humanitaarkooli kuju anda, suurendas J. Westholm ka joonistamise (ühes kunstiajalooga) ja laulmise (ühes muusikateooria ja –ajalooga) tundide arvu.”²⁸⁴

Ajaloo õpetamise sihiks oli viia õpilasi mineviku vaatlemise kaudu oleviku mõistmisele. Ühtlasi pidi ajalugu kui üks õpilaste maailmavaadet kujundav ja iseloomu kasvatav õppeaine arendama õpilasi riiklikult mõtlevaiks, algatusvõimelisiks ja tahtetugevateks teoainimesteks.²⁸⁵

Ajalooõpetajate I üleriiklikul kongressil 28. – 30. dets. 1923 vastuvõetud resolutsioonis märgiti, et koolide domineeriv, ajaloolisi teadmisi ainult mäluga omandav õppimismeetod ei kindlusta ajaloo õpetamise eesmärkide saavutamist, ajaloo õpetamine peab lähenema töökooli põhimõtetele. Soovitati õpetamises suuremat elulisust, näitlikkust, õpilaselt aga aktiivsust, isetegevust. Õpperaamatu kõrval tuli rõhku panna ajaloolise koolikirjanduse (allikate kogud, lugemikud, jne.) kasutamisele. Aine elustamiseks, verbalismi kõrvaldamiseks tuli ajaloo õpetamisel ohtralt kasutada kõiki ajaloo ainet näitlikuks tegevaid abinõusid (joonistamist, kaarte, pilte, muuseumi, ekskursioone, jm.).²⁸⁶

Endiste õpilaste mälestustes on hinnatud neid õpetajaid, kes õpetasid ajalugu apoliitilisena ja objektivismi vaimus nagu näiteks Julius Madisson Tartu Õhtugümnaasiumis, kes tutvustas õpilasi ka ajaloolise materialismi ja sotsioloogiaga.²⁸⁷ Hinnatud olid ka Jaan Konksu ajalootunnid, kes õpetas ajalugu Tartu Tütarlaste Gümnaasiumis.²⁸⁸ Parimaks metoodikuks ajalooõpetajate hulgas oli aga Tallinna Gustav Adolphi Gümnaasiumis Villem Orav. Ta õpetas nägema ajaloosündmuste varjatud, kuid tõelisi põhjusi. Ajaloo

²⁸⁴ G. Ney, J. Westholmi gümnaasiumi arenemiskäik. – Rmt.: Jakob Westholm ja tema kool 1907 – 1937. Tln., 1937, lk. 121, 123.

²⁸⁵ H. Jänes, Rakvere Ühisgümnaasium ja Keskkool (1931 – 1937.a.) – Rmt.: Rakvere Gümnaasium ja Keskkool 1912 – 1937. Tr., 1937, lk. 54.

²⁸⁶ Kasvatus 1924, nr. 2, lk. 42.

²⁸⁷ R. Sirge, Enne neljakümnendat aastat. – Looming, 1967, nr. 11, lk.

²⁸⁸ J. Post-Kangilaski-Koppa, Mälestusi TTG-st. – Rmt.: Mälestusi Tartu Tütarlaste Gümnaasiumist. Stockholm, 1988, lk. 179.

õpetamiseks oli V. Orava poolt korraldatud eriklass, kuhu oli koondatud rohkesti kaarte, tabeleid, diapositiive jm.²⁸⁹

Kodanikuõpetuse eesmärgiks oli tutvustada õpilasi riigi olemusega, eriti Eesti riigikorraga ning selgitada õiguse ja seaduse põhimõtteid, kodaniku kohustusi ja õigusi. Filosoofia õpetamisel oli peale otsese ülesande – tutvustada õpilasi olulisemate filosoofiliste probleemidega – veel sihiks arendada õpilastes filosoofilist mõtlemisviisi üldse, kasvatada neis kõlbelist ellusuhtumist ja siduda üksikuis õppeaineis antud teadmisi orgaaniliseks tervikuks. Filosoofia kursus hõlmas ka psühholoogia ja loogika.

Õppeedukus keskkoolis näitas aeglast tõusu.

Koolinõunike päeval märtsis 1929 tunnistati lõpueksamid keskkoolides mittesoovitavaks.²⁹⁰ Kevadel koolitöö lõpul tuli korraldada kordamis-keskustusnädalad. Vajaduse puhul võis haridusminister määrata keskkooli viimases klassis eksamid kuni kahe aines.²⁹¹

Keskkoolide õppeplaanid ja –programme parandati ja täiendati aasta-aastalt. 1930/31-seks õppeaastaks töötati välja uued õppeplaanid.

Võrreldes 1923. aasta õppeplaanidega oli nüüd üldine koormus vähenenud (1923. aastal kehtestatud plaanis ulatus see mõnes eriharus 166 nädalatunnini). Ära olid jäänud valitavad ained. Koolides, mille III, IV ja V klassis õpetati 1929/30. õppeaastal valitavate ainete rühmades III võõrkeelt või teisi valitavaid aineid, võis see 1930/31. õppeaastal kesta edasi IV ja V klassis, 1931/32. õppeaastal V klassis – humanitaarharus III võõrkeelet ja reaalharus loodusteaduse praktiliste tööde tundide arvel. Laulmise asemel oli nüüd koorilaul, mida õpetati kõigile klassidele koos 2 tundi nädalas. Humanitaarharus õpetati nüüd kolme võõrkeelt, kommertsharus samuti kolme võõrkeelt, reaalharus kahte võõrkeelt ning teistes eriharudes ühte võõrkeelt. Majapidamisharu võis olla ühe või kahe võõrkeelega.

1931. aastal kehtestati tehnika-, ehitustehnika-, aiamaajandus- ja sotsiaalharu uued õppeplaanid (vt. tabel 17.).

Sotsiaalharus õpetati kahte võõrkeelt, seevastu tehnika-, ehitustehnika- ja aiamaajanduseharus oli ette nähtud üks võõrkeel. Tehnikaharus õpetati eriainetena rakendusmehaanikat, tehnoloogiat (või ehitusmaterjale), masinatetundmist, jõuallikaid

²⁸⁹ Tallinna 1. Keskkool 1631 – 1981. Tln., 1981, lk. 133, 134.

²⁹⁰ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 130, l. 391.

²⁹¹ Riigi Teataja, 1929, nr. 38, lk. 478.

ning elektrotehnikat koos praktiliste töödega, ehitustehnikaharus ehituskonstruksioone ja ehitusi ning maamõõtmist koos praktiliste töödega. Aiamajandusharus õpetati aiandust, mesindust, aiatöö praktikat, majandusteadust ja maatulundust ühes arvepidamisega, maamõõtmist ja kultuurtehnikat poeglastele, majapidamist tütarlastele.²⁹²

1932. aastal avaldati majandusharu õppeplaan. Eriainetena õpetati selles harus taimekasvatust, loomakasvatust ühes väikelooma- ja linnukasvatusega, aiandust ühes mesindusega, aiatöö praktikat, majandusteadust, põllumajanduslikku käitisõpetust poeglastele ning käsitööd ja kodumajapidamist tütarlastele.²⁹³ Majandusharu asendas varasemaid põllumajandus- ja aiamajandusharusid.

Õigustega keskkoolidest oli 1932/33. õppeaastal humanitaargümnaasiume 23 (136 klassi), reaalgümnaasiume kaks (8 klassi), humanitaar-reaalgümnaasiume 10 (89 klassi), humanitaar-majapidamisgümnaasiumie kuus (59), humanitaar-kommertsgümnaasiume üks (10 klassi), humanitaar-reaal-kommertsgümnaasiume üks (11 klassi), kommertsgümnaasiume 8 (25 klassi), majandusgümnaasiume kaks (10 klassi), sotsiaalgümnaasiume üks.²⁹⁴

Suures ülekaalus olid humanitaarharud, mis esinesid nii omaette koolidena kui ka mitmest erinevast harust koosnevais koolides. Haridusministeerium taotles maal ja väikelinnades asuvate gümnaasiumide muutmist majandusgümnaasiumideks,²⁹⁵ kuid see taotlus ei leidnud kohalike haridusringkondade poolehoidu. Näiteks olid Tõrva gümnaasiumi hoolekogu ja lastevanemate komitee Tõrva humanitaargümnaasiumi majandusgümnaasiumiks ümberkujundamise vastu, ennustades muutmise korral suurt õpilaste arvu kahanemist, sest lapsed saadetakse Valka või mujale. Helme põllutöökool olevat korralikult sisse seatud, kuid rahvas oma lapsi sinna palju ei saatvat, ja kool kannatavat õpilaste vähesuse all. Selle põhjuseks, miks Tõrva-Helme rahvas ei soovi oma lastele koole, kus pakutakse praktilisi teadmisi, ei poolda majandusgümnaasiumi, põllutöökooli ega täienduskooli, arvati olevat sama, mis mujalgi Eestis: vanemad tahavad, et nende lastest saaksid haritlased, kes ei kuuluks lihttöötajate hulka.²⁹⁶

²⁹² Riigi Teataja, 193, nr. 110, lk. 1286 – 1287.

²⁹³ Riigi Teataja, 1932, nr. 50, lk. 670.

²⁹⁴ Eesti Entsüklopeedia II, 1933, v. 609 – 610.

²⁹⁵ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 7, l. 1 – 11.

²⁹⁶ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 8, l. 128, 129.

Keskkoolis nähti lastevanemate poolt sotsiaalse tõusu võimaldajat, sellest tulenes humanitaarharude eelistamine ja suure tähtsuse omistamine võõrkeelte õpetamisele.

Esimeseks võõrkeeleks jäi endiselt saksa keel, kuigi haridusministeerium soovitas 1928. aastal tõsta inglise keele tundide arvu keskkoolides saksa keele tundide arvel. Ühtlasi lubas ministeerium asetada inglise keele keskkoolides, kas üksikus koolis või kogu omavalitsuse piirkonnas, esimese võõrkeele kohale.²⁹⁷

Haridusministeeriumi andmeil oli 1931/32. õppeaastal tegelik olukord keelte õpetamise alal järgmine: kesk- ja kutskoolides õpetati eesti keelt nädalas kokku 1850 tundi, saksa keelt 1850 tundi, inglise keelt 1150 tundi, vene keelt 550 tundi ja ladina keelt 320 tundi. Vene keele tundide arvust läks emakeelena vene koolide arvele 155 tundi ja võõrkeelena saksa koolide arvele 125 tundi. Kõigis eesti koolides õpetati vene keelt kokku ainult 270 tundi, peamiselt kommertsgümnaasiumides ja kaubanduskoolides.²⁹⁸

Lastevanemad taotlesid rohkem vene keele õpetamist, eriti majanduskriisi aastail. Vene keele õpetamise osatähtsuse suurendamist nõuti ka I üleriiklikul võõrkeelte õpetajate kongressil 1927.aastal.²⁹⁹ Kodanlik-demokraatlikud haridustegelased pooldasid keelte küsimuses nn. pluralistlikku suunda, s.t. suuremat valikuvõimalust võõrkeelte õppimise osas, soovitades prantsuse, inglise, vene ja saksa võõrkeelega keskkooli. Ühenduses hitlerismi võimuletulekuga Saksamaal tekkis kodanlik-demokraatliku intelligentsi hulgas opositsioon saksa keele vastu. Juhiti tähelepanu Saksamaal valitseva ideoloogia mõju ohtlikkusele.

Koolinõunike poolt hinnati keskkooli uute õppeplaanide kehtestamist 1930/31. õppeaastal positiivselt, leiti, et need on pannud kindla aluse õppetöö ühtlustamisele ja süvendamisele keskkoolides. Raskemate ainetena õpilastele märgiti matemaatikat ja võõrkeeli, eesti õppekeelega koolides ka emakeelt. Väideti, et emakeel nõuab õpilastelt palju aega ja tööjõudu, kuna kool püsib veel arenemise ajajärgus ja selle käsitlemisel õpetajate poolt puudub veel kindel ühtlus.

Kasvatus- ja õppetööd takistavaiks tegureiks peeti õpilaste valikuta vastuvõttu keskkoolidesse ning õppevahendite ja õpikute puudust. Õppevahenditest oli suur puudus

²⁹⁷ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 430, l. 45.

²⁹⁸ ERA, nim. 3, s. 194, l. 229.

²⁹⁹ Samas, s. 130, l. 279.

mitte ainult mõnes kehvemas eragümnaasiumis, vaid ka mitmes maal või linnas asuvas väiksemas avalikus keskkoolis.

Õppetööd raskendavaks nähtuseks oli ka koolitöö teises vahetuses. Selliste keskkoolide arv vähenes siiski aasta-aastalt: 1930/31. õppeaastal oli neid vaid kolm: 2 Tallinnas ja 1 Valgas. Soovida jätsid õpilaste korteriolud, mis olid osaliselt üsna viletsad.³⁰⁰

Poeglapsi õppis keskkoolides vähem kui tütarlapsi, ehkki algkoolides oli olukord vastupidine. Tütarlaste ülekaal keskkoolis suurenes iga aastaga: 1925/26. õppeaastal tuli 100 naissoost õpilase kohta veel 97,2 meessoost, 1928/29. õppeaastal 91,5, 1931/32. õppeaastal ainult 89,7.³⁰¹

Järelkatsed õiendas tavaliselt rahuldavalt 80 - 90% nende saajaist. Tütarlaste õppeedukus ületas poiste oma umbes 10% võrra.

Õppeedukuse suur langus 1933/34. õppeaastal oli tingitud eksamite sisseseadmisest keskkoolis. Kuni 1934. aasta kevadeni eksameid keskkoolis ei olnud, vajaduse puhul võis neid määrata vaid haridusministeerium ja ainult lõpuklassis. Õpilane viidi üle klassist klassi või tunnistati koolikursuse lõpetanuks tema üldise õppeedukuse ja vaimse arenemise põhjal. Alates 1933/34. õppeaastast korraldati koolitöö lõpul kõigis klassides (välja arvatud I klass) eksamid ja üleviimine järgnevasse klassi või koolikursuse lõpetamine toimus juba eksamite hinnangu alusel. Eksameid korraldati möödunud õppeaasta kursuse ulatuses, kusjuures II klassi lõpetajaile võis määrata eksamid kuni kahe õppeaines, III klassi lõpetajale kuni kolm, IV klassi lõpetajaile kuni neli ja V klassi lõpetajaile kuni viies õppeaines.³⁰²

Kui 1934. aasta koolireformi alusel alustasid tegevust algkooli IV klassil baseeruva uue keskkooli I ja III klassid, avaldati ka uue keskkooli õppeplaan (vt. tabel 19).

III klassis tuli 1934/35. ja 1935/36. õppeaastal suurendada loodusteaduse õpetamist ühe tunni ja I võõrkeelt ühe tunni võrra, vähendades usuõpetust ühe tunni ja võimlemist ühe tunni võrra. IV klassis tuli 1935/36. ja 1936/1937. õppeaastal suurendada I võõrkeele õpetamist kahe tunni võrra ja vähendada seejuures usuõpetust ühe tunni ja võimlemist ühe tunni võrra. V klassis tuli 1936/1937. ja 1937/38 õppeaastal suurendada ajaloo õpetamist

³⁰⁰ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 610, l. 42, 43.

³⁰¹ Eesti Statistika, 1933, nr. 134, lk. 20.

³⁰² TLA, f. 52., . 1, s. 62, l. 122.

ühe tunni ja I võõrkeelt kahe tunni võrra, vähendades selles usuõpetust ühe tunni ja joonistamist ühe tunni võrra.

Vastavalt riigi poliitilise režiimi muutumisele püüti nüüd uuesti formuleerida ka kasvatus ja õppetöö eesmärgid. Haridusministeeriumi koolivalitsuse direktor O. J. Kiesel töötas välja teesid keskkooli ülesannetest haritud kodanikkude kasvatamisel. Teesides väideti, et kooli ülesandeks ei ole ainult teadmiste ja oskuste andmine, vaid "kool peab haarama õppivat noorsugu ühes tema suhetega kodumaa ja riigi vastu". Õppetöös tulevat rohkem rõhutada seda, mis ärataks rahvuslikku uhkust. Ajalooliste sündmuste käsitlemisel ei maksvat olla liialt objektiivne ja korrektne: kool ei olevat kohus, vaid kasvatusasutis. Haritud kodanikule tulevat anda terviklik maailmavaade, kus mõõduandvat osa etendab rahvuslik ideoloogia ja riiklik kohusetunne. Suhtumine riigisse ei tohtivat oleneda majanduslikust olukorrast.³⁰³ Koolidele saadeti "isamaalise kasvatus" asjus ringkirju, kus juhutati abinõusid sellise kasvatus teostamiseks.³⁰⁴

Avaldati määrus riigikaitselise kasvatus ja õpetuse korraldamise kohta³⁰⁵ (10. aug. 1934), millega see tunnistati meesõpilastele sunduslikuks viiendast õppeaastast kõrgema õppeasutuse lõpetamiseni ning tõsteti kõigis koolides sõjalise õpetuse tundide arvu seniselt ühelt kahele tunnile nädalas. Keskastme koolides nähti ette veel 10-päevane sõjaline õpetus kevadel kooli õppetöö lõpul. Määruses nõuti, et õppeasutiste juhatajad, õpetajad ja õppenõukogud korraldaksid õppe- ja kasvatustööd selliselt, et "need alad, kus valgustatakse riigikorralduse mõistega seoses olevaid küsimusi ja mille kaudu lähemalt mõjutatakse noore kodaniku tunnete ja ilmavaate kujunemist ja arendatakse noorte füüsilisi võimeid, moodustaksid ühise ideelise terviku riigikaitselise kasvatus ja õpetuse põhimõtete ja sihtidega."

Sellisteks õppeaineteks olid eelkõige ajalugu ja kodanikuõpetus. 6. nov. 1935. aastal kõigi keskkoolide juhatajaile saadetud ringkirjas nõuti: "Kuna on ilmsiks tulnud et paljude keskkoolid (gümnaasiumi) lõpetanute teadmised eesti ajaloo tähtsaima järgu - Vabadussõja alal osutuvad puudulikeks ja lünklikeks, siis palub HSM Koolivalitsus juhtida ajalooõpetajate tähelepanu sellele, et tuleb suuremat rõhku panna Eesti Vabadussõja käsitlemisele koolis niihästi selle sündmustikulise külje tundmaõppimise kui ka sellega

³⁰³ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 453, l. 222, 223.

³⁰⁴ Samas, s. 76, l. 140; s. 200, l. 639, 640.

³⁰⁵ Riigi Teataja, 1934, nr. 69, lk. 1240.

seoses oleva ja sellest võrsuva patriootilise meelsuse ning maailmavaate omandamise mõttes." ³⁰⁶ Ajalooõpetajate IV kongress detsembris 1935 pidas vajalikuks, et õppeprogrammides rõhutatakse ajaloo kui rahvuslikku meelsust kasvatava humanitaarteadusliku õppeaine tähtsust, et ajalooõpetuse kaudu kujundatakse rahvuslikult orienteeritud maailmavaadet ja arendatakse vastutustunnet rahvusliku tuleviku suhtes.³⁰⁷ Järgnevatel aastail nõudsid hariduselu juhid pidevalt ajalooõpikute ja -programmide revideerimist selles mõttes, et oleks "vajalikus ulatuses ära seletatud Eesti iseseisvuse sünni."³⁰⁸ Eesti ajalugu tuli muuta ajalooõpetuse tsentrumiks.

Neil aastail kasvas haritlaskonna hulgas opositsioon saksa keele kui esimese võõrkeele vastu Eesti koolides. Riigivanema otsusega 26. juulist 1934 kinnitati enamikus keskkoolides esimeseks võõrkeeleks inglise keel ja teiseks võõrkeeleks saksa keel. Kuigi avalikkuses kostsid hääled vene keele osatähtsuse suurendamise kasuks, osutus ainukeseks üldhariduslikuks keskkooliks, kus vene keel oli teise võõrkeelena õppeprogrammis, Petseri keskkooli eesti osakond.³⁰⁹

1936. aasta dekreediga määrati kõigis keskkoolides esimeseks võõrkeeleks inglise keel, kuid erakeskkoolides või eritüübilistes keskkoolides võis riigivanem lubada õpetada inglise keele asemel esimese võõrkeelena prantsuse, saksa või vene keelt. Teise võõrkeele pidi tähendatud keelte hulgast avalikele keskkoolidele määrama riigivanem, erakeskkoolidele haridusminister.³¹⁰

Inglise keele põhjalikumaks õpetamiseks kutsuti ellu mitmed erikoolid. Alates sügisest 1934 töötasid keskkooliklassid "Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledžis". Õppekeeleks selles koolis oli eesti keel, kuid põhiõppeaineks inglise keel, mida õpetati alates algkooliklassidest 6 tundi nädalas. Õpilaste arv ulatus 1934/35. õppeaastal 160-ni ja tõusis järgnevatel aastatel pidevalt kuni 500-ni.³¹¹

1936. aastal avati ka riiklik õppeasutus "Inglise Kolledž", mis koosnes 4-klassilisest algkoolist, 5-klassilisest keskkoolist ja 3-klassilisest gümnaasiumist. Võõrkeelena õpiti juba algkooli I klassist inglise keelt kuue nädalatunniga. 7. õppeaastast alates võis inglise

³⁰⁶ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 9, l. 122, 137, 138.

³⁰⁷ Päevaleht, 1935, 30. det.

³⁰⁸ Päevaleht, 1938, 30. okt.

³⁰⁹ Riigi Teataja, 1934, nr. 66, l. 1192.

³¹⁰ Riigi Teataja, 1936, nr. 98, lk. 2078.

³¹¹ TLA, f. 148, nr. 1, s. 5, l. 1, 2.

keelt kasutada õppekeelena ka üksikuis õppeaineis, mis käsitlesid Inglismaad. Kooli loomiseks kujundati ümber senine Kaarli Eragümnaasium, mis võeti lepingu alusel riigile üle. Kooli asutamist põhjendati Eesti ja Inglismaa vahel järjest tihenevate poliitiliste, majanduslike ja kultuuriliste sidemetega, inglise keele suure levikuga ja ta üha kasvava rahvusvahelise tähtsusega ning eriti Eestis viimaseil aastail poliitiliselt ja rahvuskultuuriliselt õigeks tunnistatud inglise orientatsiooniga.³¹²

Võõrkeelte õpetamisel etendasid järjest tähtsamat osa erakoolid. Koolireformi ajajärgul paisus erakoolide õpilaste arv õige suureks, näiteks Tallinna erakeskkoolides õppis 1935/36. õppeaastal 400 last rohkem kui avalikes ja eragümnaasiumeis sama palju kui avalikes. Selle nähtuse üheks põhjuseks peeti seda erilist tähelepanu ja nõudlikkust, mis erakoolid ilmutasid võõrkeelte suhtes. Kuid õppetöö edukus erakoolides oli madalam kui avalikes koolides, sest just võõrkeeled olid suurimad õppetöö edukuse pidurdajad. Erakool võõrkeelestus väga jõudsasti. Kui varem algas võõrkeelte õpetamine 3. õppeaastal, siis nüüd juba esimesel. Kui varem õpiti eraalgkoolides üht võõrkeelt, siis nüüd juba 2-3. Võõrkeelte osa erakoolide õppetöös kasvas õppeaastatega: algkooli-astmel oli see umbes 20%, keskkoolis 30% ja gümnaasiumis 40-50% kogu õppetööst.³¹³

1934. aastal asutatud uutes keskkoolides lõpetas klassikursuse 1935. aasta kevadel 61,7%, teiseks aastaks jäeti 13,7% ja järelkatseid sai 24,6% õpilastest. I klassides oli kevadel klassikursuse lõpetanute arv tunduvalt suurem kui III klassides. Kui arvestada ka järelkatsete tulemusi, lõpetas klassikursuse 87,5% I klasside ja 77,9% III klasside õpilastest. Likvideerimisele määratud endiste keskkoolide ehk gümnaasiumide õpilastest lõpetas klassikursuse, arvestades ka järelkatsete tulemusi, 84,6%.³¹⁴

Kui koolireformi 1937. aastal revideeriti reaalkooli asutamise mõttes, avaldati vastavalt uued õppeplaanid (vt. tabel 20).

Usuõpetusele ja valitavale ainele määratud tundidest tuli reserveerida vajalik arv tunde usuõpetuse jaoks, kui oli vähemalt 10 õpilast, kes soovivad õppida seda ainet. Kui usuõpetust õppis vähemalt 20 õpilast klassikomplektist, siis tuli määrata usuõpetusele normaalselt mitte üle kahe tunni nädalas. Ülejäänud tunnid tuli kasutada juba õpetatavate ainete tundide arvu suurendamiseks või õppeplaanis nimetamata ainete õpetamiseks

³¹² ERA, f. 1108, nim. 3, s. 214, l. 24.

³¹³ Kasvatus, 1936, nr. 7/8, lk. 328.

³¹⁴ Eesti Statistika, 1935, nr. 169, lk. 608, 610, 611.

õppenõukogu valikul ja otsusel. Õpetamiseks lubatud valitava aine tunnid olid õpilastele kohustuslikud. Kuna reaalkooli õppeplaanis II võõrkeel puudus, mis asetas reaalkooli lõpetajad, võrreldes progümnaasiumi lõpetajatega, gümnaasiumi astumisel ebavõrdsesse olukorda, kujunes reaalkoolides valitavaks aineks enamasti II võõrkeel.

1937. aastal alustasid tööd ka uued gümnaasiumid (10. - 12. õ. a.), millistes oli ette nähtud humanitaarharud ja reaalharude kaks varianti, millest üks rõhutas matemaatikat ja loodusteadusi, teine võõrkeeli (vt. tabel 21).

Inglise keel kinnitati I võõrkeeleks 31 gümnaasiumis, prantsuse keel kahes, saksa keel ühes ja vene keel ühes gümnaasiumis. Vähemusrühvuste koolides õpetati nüüd esimese võõrkeele asemel eesti keelt kui riigikeelt. Gümnaasiume, kus õpetati I võõrkeelt suurema nädalatundide arvuga ja eriprogrammide alusel, nimetati kolledžiteks. Nende õppetöö oli tihedalt seotud samade kolledžite koosseisus töötavate keskkoolide programmidega.³¹⁵ Sellise koolina avati 1937. aastal "Tartu Kolledž",³¹⁶ mis koosnes kolmest reaalkooli ja kolmest gümnaasiumiklassist. Esimeseks võõrkeeleks kinnitati seal vene keel, mille tõttu kooli nimetati ka vene kolledžiks. Mainitud kool töötas õhtukeskkoolina.

Vene keele õpetamiseks jättis haridusministeerium üldse järgmised võimalused: 1) valitavatele ainetele määratud tundide arvel keskkoolis ja gümnaasiumis, 2) gümnaasiumi humanitaarharu III võõrkeelena ladina keele asemel, 3) teise võõrkeelena keskkoolis ja gümnaasiumis.³¹⁷

1937. aasta õppeplaani asendati juba 1938. aastal uutega.³¹⁸ Reaalkooli ja progümnaasiumi õppeplaani (samuti nagu progümnaasiumi I - II ning algkooli V - VI klassi õppeplaani) oli püütud nüüd ühtlustada, sest nende erinevus tekitas edasiõppimisel raskusi ja äratas lastevanemate hulgas suurt rahulolematust. II võõrkeel lülitati nüüd ametlikult reaalkooli õppeplaani, vähendades selle arvel matemaatika, tervishoiu, joonistamise ning usuõpetuse ja valitava aine nädalatunde (vt. tabel 22).

1939/40. õppeaastal töötas gümnaasiumides 20 reaalharu ja 29 humanitaarharu.³¹⁹

Võõrkeelte õpetamise alal oli inglise keel kindlalt tõusnud esikohale (vt. tabel 23).

³¹⁵ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 1485, l. 256, 257.

³¹⁶ Riigi Teataja, 1937, nr. 54, lk. 1119.

³¹⁷ ERA, nim. 3, s. 85, l. 246.

³¹⁸ Riigi Teataja, 1938, nr. 30, lk. 801.

³¹⁹ Eesti Kroonika, 1939, lk. 65.

Neljas keskkoolis õpetati saksa keelt ja vene keelt II võõrkeelena rööbiti, samuti kahes gümnaasiumis. Vene keele õpetamist oli kahe viimase aasta jooksul saksa keel arvel suurendatud.³²⁰

1938. aastal avaldati keskkooli ja gümnaasiumi uued õppeprogrammid. Nende järgi oli keskkooli ja gümnaasiumi peamiseks ülesandeks haritud kodaniku kasvatamine s.o. tugeva kõlbelise isiksuse taotlemise kaudu noorte arendamine vaimselt, kõlbeliselt ja kehaliselt tublideks ning väärtuslikeks Eesti riigi kodanikeks ja rahvusühiskonna liikmeiks. Peeti vajalikuks eriti hoolitseda, et iga õpilane tunneks kohustust ja vastutust elada ning töötada selle ühiskonna kasuks. Ühtlasi aga tuli arendada ja kasvatada õpilastes arusaamist ning sallivust ka teiste rahvuste suhtes.³²¹

Keskkool ja gümnaasium moodustasid kumbki omaette kooli, mis kehtivate õppeprogrammide raamides püüdsid anda võimalikult tervikliku üldhariduse. Keskkoolist (9 õppeaastat) lahkus osa õpilasi otse ellu, edasiõppijaist aga siirdus osa kutsekoolidesse, millede ülesannete hulka ei kuulunud üldhariduse andmine.

Nii näiteks jagunes ajalooõpetus kahte kontsentrisse. Esimeses kontsentris s.o. keskkoolis käsitleti õppeprogrammi kohaselt poliitilist ajalugu nii üld- kui ka kodumaa ajaloo alalt. Selle kõrval tutvustati õpilasi ka kultuuriloolise materjaliga .s.t peamiselt olustikuliste andmetega, et anda neile ülevaatlik kujutus ajaloo arenemisest. Sotsisaal-majandusliku ja vaimse elu käsitus jäi peamiselt teise kontsentri s.o. gümnaasiumi ülesandeks. Gümnaasiumis tuli esile tõsta kõik ajaloo protsessi eriharud (poliitiline, sotsiaal-majanduslik ja vaimne elu) ja käsitleda neid seostatult, nende vastastikuse mõjutamise seisukohalt, et õpilastel tekiks ajaloo protsessi süvendatud mõistmine. Ajalookursus pidid andma jõukohaseid üldistusi ja sotsioloogilisi vaatepunkte. Kodumaa ajaloole tuli pühendada üks kolmandik ajast.

Õppeprogrammide koostajaiks olid vastavate alade eriteadlased. Ajaloo õppeprogrammi põhijooned töötas Haridusministeeriumi ülesandel välja Gustav Adolfi Gümnaasiumi ajalooõpetaja V. Orav.³²²

Loodusteaduste õpetamise eesmärgiks pidi olema õpilaste vaatlusvõime ning loogilise ja objektiivse, eriti induktiivse mõtlemise arendamine, looduse ja kodumaa armastuse

³²⁰ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 12, l. 7.

³²¹ Keskkooli ja gümnaasiumi 1938.a. õppekavade seletus kirjad. Tln., 1940, lk. 1.

³²² ERA, f. 1108, nim. 3, s. 227, l. 21.

kasvatamine. Õpilastes tuli süvendada looduses valitsevate vahekordade ja seaduspärasuste tundmist, kasvatada neis arusaamist loodushoiu vajadusest ja tutvustada neid kehtivate looduskaitse määrustega. Nõuti, et loodusteaduse käsitus olgu kõigis keskkooli ja gümnaasiumi klassides võimalikult praktiline ja tuginegu õpilaste vaatlustele, katsetele ning esemete otsesele analüüsile.

Esimese võõrkeele õpetamise eesmärgiks keskkoolis oli õpilastele praktilise keeleoskuse andmine sel määral, et kooli lõpetajad suudaksid arusaamisega lugeda kergemat võõrkeelset kirjandust, osa võtta võõrkeelsest konversatsioonist lihtsatel teemadel ja võõrkeelt tarvitada kirjaliku väljendusvahendina (1400 sõna ulatuses). Gümnaasiumi lõpetaja pidi suutma iseseisvalt lugeda võõrkeelset ilukirjandust, ajalehti ja kergemat teaduslikku kirjandust, suutma arusaamisega jälgida võõrkeelset ettekannet ning oma mõtteid võõrkeeles väljendada nii suuliselt kui kirjalikult.

Vähemusrahvuste gümnaasiumide lõpetajad pidid valdama eesti keelt kui riigikeelt "ilma olulisemate vigadeta ja eksimusteta kõnes ja kirjas."³²³

Kooli kasvatusliku mõju süvendamiseks ja õpilastele seltskondlike kommete tutvustamiseks seati 1937/38. õppeaastast sisse klassijuhatajatunnid, kus olid kõneaineks mitmesugused üldhariduslikud teemad. Puudutati eetikat, pedagoogikat, filosoofiat, anti juhtnööre käitumises ja käsitleti esinemisoskust mitmesugustes situatsioonides. Ka seksuaalkasvatuslikud probleemid ei olnud tabu.³²⁴

Üldiselt jälgiti Haridusministeeriumi poolt antud õppeprogramme. Õpetajaile jäi siiski küllalt vabadust õpetatava materjali valimisel vastavalt oma kogemustele ja arusaamistele. Nad võisid ka valida koolidele lubatud õpikute hulgast neile meelepärasema või hoopis rakendada isikupärast loengute süsteemi.³²⁵

Keskhariduse pikendamine ühe aasta võrra, 12 õppeaastat endise 11 asemel, võimaldas kõiki õppeaineid - nii humanitaar- kui reaalseid põhjalikumalt õpetada.

Kõigi õppeainetega rahuldavalt toimetulemiseks tuli õpilastel tublisti töötada.

³²³ Keskkooli ja gümnaasiumi 1938.a. õppekavade seletuskirjad, lk. 21, 24.

³²⁴ L. Koobas, Gümnaasium iseseisvuse aastail. - Rmt.: Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade. Toronto, 1985, lk. 106.

³²⁵ Samas.

Õppeedukus oli progümnaasiumis kõrgem kui reaalkoolis ning gümnaasiumis ületas see nii reaalkooli kui ka progümnaasiumi taseme. Tüdrukud ületasid edasijõudmises poisse tunduvalt kõigis klassides.

Õpikud

Emakeelse kooli sünniga kaasnes uute eesti keele kooligrammatikate ilmumine või varasemate täiendamine (H. Põld, A. Einer). Täiesti uus oli J. Jõgeveri "Eesti keele grammatika". Kirjanduse õpetamise all mõisteti esialgu kirjanduse ajaloo õpetamist. Selles vaimus ilmus eesti keele õpetaja A. Raud'i sulest "Kirjanduslooline lugemik" I - IV. Keele ja kirjanduse alalt avaldas õpikuid ka kirjanik ja keeleteadlane V. Grünthal-Ridala - "Eesti keele õigekirjutus" (1922), "Eesti kirjanduse ajalugu koolidele" I - III (1922 - 1930), "Eesti kirjanduse ajaloo lugemik" I - II (1923).

1930. aastail ilmusid A. Kase, A. Vaigla, J. V. Veski "Eesti keeleõpetus keskkooli klassidele." Selle I osa sisaldas algmaterjali hääliku-, vormi- ja lauseõpetuse alalt, mis pidi olema edasise grammatika kursuse laiendamise ja süvendamise aluseks. Õpiku pedagoogilis-metoodiline esitusviis tunnistati kordaläinuks.³²⁶ "Eesti keskkooli grammatika" ilmus ka E. Muuk'i ja K. Mihkla sulest. Kirjanduse ajalugude asemel anti nüüd välja lugemikke ja vihikuid üksikute autorite teostest. Ilmus P. Hamburgi, A. Kase, H. Rajamaa, J. Roosi, A. Vaigla, J. V. Veski "Valimik kirjandust" keskkooli klassidele (I - V), samuti K. Mihkla "Kirjanduslooline valimik." Vihikutena anti välja näiteks L. Tohver "F: R: Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi elust ja loomingust", H. Jänese, "Juhan Liivi elust ja loomingust", P. Hamburgi "Noor-Eesti olemus ning kirjandus-kultuuriline tegevus", P. Hamburgi "Eesti tänapäeva lüürikud", A. Tamme "Kalevala", J. Valgma "Aleksis Kivi ja tema suurteos "Seitse venda", A. Tamme "Sophoklese elu ja looming", E. Roosi "Ülevaade vana-kreeka kirjandusest", A. Sokolovi "Ülevaade vene kirjandusest" jne. Need vihikud ilmusid k.-ü. "Looduse" poolt väljaantavas seerias "Keel ja Kirjandus". Kirjanduslooliste õpperaamatute vihiksüsteem oli uuenduslikuks nähtuseks. Tema vooruseks peeti seda, et ta oli tervikõpperaamatu kasutamisest palju paindlikum ja eriti sobiv koolisüsteemi ümberkujundamise ajal, mil oli vaja üksikuid küsimusi ümber paigutada. Keskkooli

³²⁶ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 804, l. 127, 131.

õppeprogrammid nägid pea igas klassis ette ka rea valitavaid küsimusi. Vihiksüsteem võimaldas kiiremini arvestada uusimaid uurimusi.³²⁷

Kolmeklassilistele gümnaasiumidele oli määratud H. Jänese jt. "Eesti kirjanduslugu" I - III ja K. Mihkla "Eesti kirjanduse ülevaade" I - III, milledes oli tugevasti esindatud Eesti iseseisvusaegne kirjandus. Väliskirjandusest andis ülevaate J. Aaviku jt. "Euroopa kirjanduse pääjooned" I - III.

Matemaatika valdkonnas asus ühena esimestest õpperaamatuid koostama Riigi Tehnikagümnaasiumi direktor V. Päss, kellelt ilmus "Algebra ülesanne kogu" I (1920), "Algebra" II (1923), "Neljakohalised logaritmid tabelid" (1921 - 1931), jm. Võrreldes koolides esialgu veel kasutusel olevate venekeelsete õpikutega, sisaldas "Algebra ülesannete kogu" moodsas algebra kursuses tingimata tarvilikud peatükid: funktsioonide käsitlemine ning võrrandite geomeetriline (graafiline) lahendamine ja tõenäosuse arvutamine.³²⁸

Tartu ülikooli professor G. Rägo, kes oli ka juhtivalt tegev alg- ja keskkooli matemaatika õppeprogrammide koostamisel, avaldas "Tasapinnalise analüütilise geomeetria põhijooned" (1921), "Matemaatilise analüüsi elemendid" (1922) ning "Matemaatika tööraamatu keskkoolidele" I - IV (1928 - 30). H. Treffneri Gümnaasiumi õpetajalt O. Pärililt ilmus "Aritmeetika õpperaamat" (III tr. 1921), "Proportsionaalsed suurused, astmed, juured ja ligikaudsed arvamised" (1919), "Ruumi algõpetus" I - III (1920 - 1927), "Algebra ülesannete kogu" I (1931), II (1933). Retsensent J. Grünthal hindas paremaks G. Rägo õpikuid, kui kohe algusest teaduslikku matemaatilist kasvatust rõhutavaid. O. Pärli rõhutas matemaatilise hariduse tehnilist külge.³²⁹

Tartu ülikooli matemaatika dotsent J. Nuut koostas "Geomeetria keskkoolidele" I - III (1931 - 33), mida J. Grünthal hindas väga hästi konstrueerituks, õppeprogrammi nõuetele täiesti vastavaks, küllaldast harjutusmaterjali pakkuvaks.³³⁰ Narva 1. Ühisgümnaasiumi direktor A. Borkvell avaldas samuti mitmeid õpikuid stereomeetria, trigonomeetria ja geomeetria alalt.

³²⁷ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 804, l. 18.

³²⁸ Kasvatus, 1921, nr. 20, lk. 321.

³²⁹ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 803, l. 228.

³³⁰ Samas, s. 790, l. 54.

1937/38. õ.-a. oli progümnaasiumide ja reaalkoolide kõigis klassides kasutusel A. Borkvelli - A. Kasvandi - F. Laarensi - K. Maasiku - O. Paasi - A. Vihmani matemaatika õpperaamatud ("Keskkooli aritmeetika", "Keskkooli algebra", "Keskkooli geomeetria"), mis ilmusid 1936.a. K/Ü "Looduse" abil. K/Ü "Loodus" oli esimene kirjastus, kes iseseisvuse ajal asus süsteemikindlalt soetama koolidele õpikuid. Keskkooli osas oli "Loodus" pea ainuke matemaatikaõpikute kirjastaja. "Loodus" taotles Haridusministeeriumilt, et A. Borkvelli jt. matemaatikaõpikud keskkoolile tunnistatakse ametlikeks standardõpikuteks ja nende kirjastamine täies ulatuses antakse K/Ü "Loodusele".³³¹

Matemaatika õpikuid peeti standardiseerimiseks sobivaiks, sest nende ilme oli enam-vähem välja kujunenud, nad sarnanesid üksteisele. Ainulubatavate õpikute väljaandmine toimus esialgu katseviisil. Keskkooli algebra õpikute ja gümnaasiumi humanitaarharu matemaatika õpiku väljaandmise ettepanek tehti Haridusministeeriumi poolt 4. juulil 1938.a. k/ü "Loodusele". Kirjastatud õpiku ainulubatavaks tunnistamise otsuse pidi tegema Haridusministeerium raamatu trükist illumise järel, kui selgus, et tingimused on täidetud.³³²

Õpetajate Koja juhatus teatas 2. veebruaril 1940 Haridusministeeriumile, et õpikute standardiseerimine ei ole andnud loodetud tulemusi, loodetud hinnaalandamist ei ole saavutatud. Uute standardõpikute kehtimapanemist ei peetud soovitavaks.³³³

Loodusteaduste valdkonnas kasutati esialgu tõlkeõpikuid. Näiteks tõlkis kirjastaja H. Männik "Botaanika õpperaamatu keskkoolidele" I - II (1921) ja koos A. Vagaga "Zooloogia õpperaamatu keskkoolidele" I - II (1921). H. Männikult ilmus ka "Lühike ülevaade taimekogude korraldamisest" (1920) ja "Praktilised tööd botaanikas" (1922). Loodusteadlane A. Audova koostas "Inimese anatoomia ja füsioloogia õpperaamatu" (1921), "Üldise bioloogia" (1924) ja "Elu ja elukorralduse" (1926). A. Veiderman avaldas õpikud "Eluta loodus" (1919), "Inimese anatoomia ja füsioloogia" (1921) ning "Tervishoiu õpperaamat" (1923) ja "Inimene" (1937).

A. Vaga avaldas keskkooli I klassile "Botaanika õpperaamatu keskkoolidele" (1930), "Loodusteaduse õpperaamatu keskkoolidele" I osa "Botaanika" (1934), prof. J. Piiperilt

³³¹ Samas, s. 816, l. 6, 8.

³³² ERA, f. 1108, nim. 4, s. 816, l. 36, 37.

³³³ Samas, s. 765, l. 223.

ilmus sama teose II osa "Zooloogia" (1934). A. Vaga "Botaanika õpperaamatu" keskkooli II klassile (1935) kohta arvas V. Peet, et pearõhk on selles teoses asetatud taimede välisele kirjeldamisele, mis on iseloomulik autori kõigile õpperaamatuile. Ei ole virgutatud õpilasi isetegevusele ega seotud õpetust tegeliku eluga.³³⁴ J. Simtmani (V. Simre) "Zooloogia õpperaamatu" keskkooli II klassile (1935) faktiline külg seisis retsensent A. Veiderma arvates teaduslikul kõrgusel, ent õpikul oli palju pedagoogilisi ja metoodilisi puudusi. Et aga tegemist oli ainukese õpperaamatuga, mis keskkooli II klassile sel alal saadaval oli, peeti võimalikuks tema kasutamist lubada.

Küsitluse andmeil olid 1937/38. õ.-a. keskkoolides kasutusel A. Vaga ja J. Piiperi õpikud, samuti V. Simre "Zooloogia õpperaamat", A. Veiderma "Inimene", V. Sumbergi "Esimene abi", A. Audova "Inimese anatoomia ja füsioloogia õpperaamat" (2. trükk 1930) ning L. Mahlsteini - H. Männiku "Inimese tervishoid" (1936).

Füüsika alal oli kasutusel J. Lang'i ja V. Erlemann'i "Füüsika õpperaamat keskkoolidele" I - IV (1925 - 1926), samuti E. Kilkson'i ja J. Lang'i "Füüsika keskkoolile" (1936). 1938. Aastal ilmus J. Langi "Füüsika gümnaasiumile" I.

Keemia õpetamisel kasutati J. Kuusk'i õpikut "Orgaaniline keemia" (1926) ja A. Veiderma õpikut "Orgaaniline keemia" (1932), samuti "Keemia ja mineraloogia" (1932). Neist ilmusid järgnevatel aastail uued trükid.

Maateaduses oli esimeseks katseks J. Kents'i "Eestimaa" (1921) milles oli käsitletud kodumaa loodust, rahvastikku, tööstust jm. Õpiku sisu täiendasid arvustikud, tabelid, diagrammid, pildid, kaardid. Selle raamatu puuduseks peeti geograafiliste tegurite põhjuslike vahekordade mittenäitamist.³³⁵ Järgnes J. Kents'i ja J. Rumma "Euroopa" (1925), mille 1931.a. ilmunud 2. trüki kohta andis J. Lang positiivse hinnangu, rõhutades, et liigituse aluseks on maastikud, et on rohkesti kasutatud kaardilugemist ja näidatud geograafiliste elementide kausaalseid vahekordi. 1927.a. ilmus J. Kents'ilt "Välisilmajaod" ning 1933.a. "Üldmaateadus", mille eelkäijaks oli J. Rumma "Üldine maateadus" (1922). J. Kentsi õpikud olid kasutusel ka 1930. aastate II poolel - "Maateadus" I, II, III progümnaasiumi vastavatele klassidele ning "Euroopa" ja "Välisilmajaod", millest ilmus rohkeid kordustrükke.

³³⁴ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 804, l. 187, 190.

³³⁵ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 753, l. 212.

Kosmograafia alal kasutati J. Lang'i ja D. Rootsmani "Kosmograafiat" (1926), millest samuti ilmusid kordustrukid.

Ajaloo alalt tõlgiti J. Tork'i poolt keskkoolide jaoks Moskva ülikooli professori R. Vipperi "Uus Aeg" I (1920) ja "Uus Aeg" II (1921), mida tõlkija pidas moodsa ajalooteaduse nõuetele vastavateks teosteks, kus faktide kogu asemel valgustati ajaloolist protsessi, milles kõik tegurid vajalikus tasakaalus, neist esikohal majanduslik.³³⁶ Gustav Adolphi Gümnaasiumi ajalooõpetaja V. Orav soovitas R. Vipperi raamatuid kui Eesti koolikirjanduse paremiku hulka kuuluvaid tungivalt kasutada nii keskkooliõpilastel kui ka õpetajail.³³⁷

Eesti oma autoritest hindas V. Orav 1920. aastate algul teistest paremaiks J. Sitska "Üleüldist ajalugu" I - IV (3. trükk 1920 - 1923), E. Assoni "Vana ja keskaega", P. Treibergi (Tarveli) "Kõige uuem aeg" I - II (1920 - 1923) ja K. O. Lindeguisti "Üleüldist ajalugu" I - II.³³⁸

Kõige viljakamaiks autoreiks ajalooõpikute alal kujunesid Tartu gümnaasiumide ajalooõpetajad E. Asson ja J. Adamson. E. Assoni õpikuis oli esitatud nii poliitiline, üldkultuuriline kui ka sotsiaal-majanduslik element.³³⁹ Temalt ilmus keskkooli I klassile "Vana aeg" (1931), II klassile "Keskaeg" (1932), III klassile "Uus aeg" (1932), IV klassile "Üldine ajalugu. Uus ja kõige uuem aeg. XVIII sajand ja XIX sajandi I pool" (1933). Sarja lõpetas V klassile määratud "Üldine ajalugu. Uus ja kõige uuem aeg. XIX sajandi II pool ja XX sajandi I veerand" (1934). Ajalooõpikute peamise retsenseerija V. Orava arvates olid sellised sarjad koolikirjanduses väga soovitatavad ja tervitatavad: kursuse läbitöötamisel ühe ja sama autori järgi ei sattunud õpilane vasturääkivustele ega lahkarvamustele. Neis õpikuis olid puudutatud kõik ajaloolise arenemiskäigu tegurid, eriti täielikult, asjalikult ja erapooletult oli rõhutatud majanduslik faktor.³⁴⁰

Ka J. Adamsonilt ilmus terve sari õpikuid - "Vana aeg", "Keskaeg", "Uusaeg" I ja II (1931 - 1934). V. Orav hindas eriti tema "Vana aega", tõstes esile ladusat, jutustavat stiili,

³³⁶ Kasvatus, 1921, nr. 3, lk. 42.

³³⁷ Kasvatus, 1921, nr. 18, l. 286.

³³⁸ V. Orav, Koolikirjanduse ajaloo alalt. Kasvatus, 1922, nr. 7, lk. 99, 102.

³³⁹ J. Adamson, Meie alg- ja keskkooli ajaloo õpperaamatuid. - Kasvatus, 1924, nr. 4, lk. 105.

³⁴⁰ V. Orav, Uus ajaloo õpperaamat. - Õpetajate Leht. 1933, 22. sept.

värviküllast ja mitmekesist ainekäsitlust ning näitlikustamise vahendeid (pildid, tabelid, kaardid, skeemid).³⁴¹

Uue autorina kerkis esile ajalooõpetaja J. Konks, kes koostas õpikuid progümnaasiumile ja reaalkoolile. Progümnaasiumi I klassile ilmus temalt "Eesti ajalugu" I ja II klassile. "Eesti ajalugu" II (1938 - 1939). Progümnaasiumi III-le ja reaalkooli I klassile "Vana- ja keskaeg", progümnaasiumi IV-le ja reaalkooli II klassile "Uus ja uusim aeg". J. Konksu hinnati kui võrratut keele- ja stiilimeistrit, põhjalikku teadusmeest ja vilunud metoodikut, kes oskas lastepäraselt, laste vanusele vastavalt, huviäratavalt jutustada ajaloosündmustest ja isikuist.³⁴² Küsitluse andmeil olid 1937/38. Õppeaastal koolides kasutusel nii E. Assoni, J. Adamsoni kui ka J. Konksu õpikud.

Uues koolisüsteemis õpetati ajalugu keskkoolis (progümnaasium ja reaalkool) ning gümnaasiumis eri kontsentrigena. Kui keskkooli kursuses domineerisid poliitilised sündmused, siis gümnaasiumi ajaloo kontsentrigen ülesandeks oli selgitada sotsiaalset ja kultuurielu geneetilise seaduspärasuse seisukohalt. Selle saavutamiseks tuli pearõhk asetada majandusliku ja ühiskondliku elu (riik, rahvas, seisused, klassid, koolkonnad) vormide geneetilisele vaatlamisele ja eri ajastute vaimse kultuuri peamomentide selgitamisele. Ilmus J. Madissoni, G. Ney, P. Tarveli, J. Konksu "Ajalugu gümnaasiumile" I (1937) ja P. Tarveli, J. Madissoni, L. Annisti "Ajalugu gümnaasiumile" II (1938), milledes oli esikohale nihutatud sotsiaal- ja kultuurilugu. Need olid tõsised, soliidsed, teaduslikult kvalifitseeritud teosed.³⁴³ "Ajalugu gümnaasiumile" ilmus ka J. Adamsonilt. Õppeplaanide ja -programmide vajadustest kasvas välja õigusteadlase R. Rägo "Kodanikuõpetus keskkoolile" (1927), mis kui ainuke sellesarnane ilmus lühikese aja jooksul kahes trükis. Ent raamatus puudus mõnede programmis ettenähtud küsimuste käsitus. Peatükist "Tähtsamate riikide riiklik kord" oli välja jäetud Nõukogude Liit. Polnud käsitletud ka kirikukorraldust. Rahvamajandust käsitlev peatükk oli välja jäetud põhjendusel, et majandusteadus moodustab kodanikuõpetuses iseseisva osa. Ei räägitud kodaniku kohustustest.³⁴⁴

³⁴¹ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 787, l. 149.

³⁴² ERA, f. 1108, nim. 4, s. 802, l. 92.

³⁴³ Samas, s. 819, l. 104.

³⁴⁴ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 780, l. 30.

Järgnevalt ilmus R. Rägo ja R. Kleisi koostööna "Majandusteadus ja kodanikuõpetus gümnaasiumile" (1929), mis oli kohane gümnaasiumi humanitaar-, reaal- ja majapidamisharule. Õpik pakkus õpilastele küllaldaselt tarvilikke teadmisi majandusliku elu nähtustest, kehtivast ühiskondlikust ja riiklikust korrast, kodaniku õigustest ja kohustustest.³⁴⁵ Edaspidi ilmusid sellest teosest uustrukid.

Gümnaasiumi filosoofia eelkursuse valdkonnas ilmus W. Freymanni "Loogika" (1936), mis oli koostatud gümnaasiumi humanitaar- ja reaalharu jaoks vastavalt õppeprogrammile. Õpikus käsitleti formaalset loogikat selle klassikalisel kujul. Raamat oli kirjutatud selges ja arusaadavas keeles, selle üldine tase vastas õpilaste vaimsele arengule.³⁴⁶ Kasutusel oli ka prof. K. Ramuli "Psühholoogia" (1932, 2. tr. 1938).

Saksa keele õpetamiseks ilmusid H. Pezoldi õpperaamatud ja "Saksa keele lugemisraamat eesti kesk- ja kutsekoolidele" (1924). Grammatika õpetamiseks kasutati H. Wachmanni grammatikaid, kasutusel oli ka E. Jaanvärk'i ja E. Mitt'i "Deutsches Lehr- und Lesebuch", mis ilmus paljudes trükkides, samuti E. Kohalt'i "Saksa keel tööraamat" (1936).

Inglise keele alal ilmus prof. W. Ripman'i "A First English Book" ja "A. Second English Book" (1922). Need sisaldasid tervikliku sõnade tagavara, keeleõpetuse tähtsamaid reegleid, ja tahtsid huvi äratada ka inglise elu-olu vastu.³⁴⁷ Uue keskkooli (progümnaasiumi) asutamisega tekkis vajadus inglise keele elementaarõpiku järele, mis oleks kohandatud võrdlemisi noorele arenemisastmele. ENKS Tütarlaste Gümnaasiumi inglise keele õpetaja M. Kreutzberg koostas "Inglise keele õpperaamatu" I (1934) ja II (1935), mis jälgis üldiselt W. Ripmani raamatut, kuid oli täiendatud uute õppevõtetega ja värskema materjaliga, hoidudes sealjuures ülekoormatusest.³⁴⁸ M. Simtman'ilt (Simre) ilmus "Praktiline inglise keele grammatika harjutustega" (1935), mis võrsus tegelikult tööst koolis. Harjutustekogu oli süstemaatiliselt läbi töötatud, silmas pidades eesti õpilaste vajadusi.³⁴⁹

Inglise keele lugemismaterjalina pakuti õpilastele mitmesuguste autorite teoste võimalikult lihtsas keeles ümberjutustusi nagu H. G. Wells'i "The Time Machine", D. Defoe "Robinson

³⁴⁵ Samas, s. 784, l. 18.

³⁴⁶ Samas, s. 758, l. 1, 3.

³⁴⁷ Kasvatus, 1923, nr. 6, lk. 189.

³⁴⁸ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 790, l. 167.

³⁴⁹ Samas, s. 804, l. 206.

Crusoe", H. Rider Haggardi "King Salomon's Mines" jt. nende ülesandeks oli pakkuda lugemist sellele astmele, kellel oluaks lootusetu asuda lugema originaalteoseid.³⁵⁰

Vene keele õpetamiseks oli kasutusel V. Feodorova "Учебник русского языка", mis ilmus mitmes trükkis.

"Ladina keele grammatika" (1934) koostas E. Nurm. A. Herman'ilt ja J. Aavikult ilmus "Ladina keele lugemik ja keelelisi harjutusi" (1935). Ladina keele lugemike avaldasid ka V. Raam. E. Kikas ja J. Tiedemann. Neist kõige sobivamaks eesti oludes peeti Hermani-Aaviku lugemikku, mis oli kõige süsteemikindlam, materjali valiku poolest mitmekesine ega kannatanud meetoodiliste puuduste all.³⁵¹

Õpikuid andsid välja paljud kirjastused nagu "Loodus", "Noor-Eesti", "Rahvaülikool", "Kooli-kooperatiiv", "Kool", "Töökool", "Kultuurkoondis", Eesti Kirjanduse Selts jt., mis tingis võistluse. Paljudest õpikutest ilmusid pidevalt täiendatud ja parandatud uustrükkid, mis tagas nende vastavuse teaduse ja meetoodika saavutustele. Arenes õpikute keel ja terminoloogia.

*

Tsaariaegsete erinevate koolitüüpide asemele rajati 1922. aasta keskkooliseadusega demokraatliku ühtluskooli põhimõtteil rajanev, emakeelne 5-aastase õppeajaga keskkool, mis järgnes vahetult 6-aastasele algkoolile. Vähemusrahvuste koolid töötasid oma emakeeles. 1934. aasta reformiga muudeti keskkool kaheastmeliseks dualistlikuks süsteemiks (progümnaasium või reaalkool + gümnaasium) ja pikendati ülikoolile parema ettevalmistamise huvides õppeaega aasta võrra.

Pahempoolsete parteide ja demokraatlike haridustegelaste ideaaliks oli hariduse kättesaadavus kõigile. Selleks asutati iseseisva Eesti riigi algusaastail uusi keskkooli ka maale - alevitesse. Võrreldes varasemaga keskkoolivõrk tihenes. Majanduskriis (1929 - 1933) põhjustas üldhariduskeskkoolide võrgu koondamist ja rõhu asetamist kutsehariduse arendamisele.

Üldhariduslike keskkoolide õpilaste arv esialgu suurenes tunduvalt, kuid vähenes majanduskriisi aastail. Keskkooliõpilased pärinesid ühiskonna kõigist kihtidest. Kõige

³⁵⁰ Samas, s. 789, l. 180.

³⁵¹ Samas, l. 59.

raskem oli hariduse omandamine maakehvikute ja põllutööliste lastel, sest keskkoolid asusid enamasti linnades ja lisaks õppemaksule tuli tasuda ka korteri eest.

Keskkoolinoorsugu arendas mitmesugustes ringides elavat isetegevust ja võttis osa noorsoo-organisatsioonide tegevusest.

Ehitati uusi keskkoolihooneid. Tõusis õpetajate kvalifikatsioon. Vastavate erialade spetsialistide ja õpetajate poolt koostati ajakohased õppeprogrammid ja õpikud. Väärikas koht oli õppeplaanides ja -programmides eesti keelel, kirjandusel ja ajalool. Võõrkeeltest õpiti peamiselt inglise ja saksa keelt. Uuele tasemele tõusis loodusteaduste õpetamine. Õppeprogramme ja õpikuid uuendati pidevalt, mis võimaldas kaasa sammuda teaduse arenguga ja metoodiliselt täiustuda.